

CAPITOL 3.

MATARO AL SEGLE XIX: EL PLA D'EIXAMPLE, PROJECTE O SEDIMENT ?

1. Crisis i creixements durant el segle XIX.

1.1. Conjuntures i creixement urbà.

Les dades del creixement demogràfic del XIX mataroní són prou conegudes: el 1787, la població de la ciutat era de 9943 habitants i el 1900 de 19704 (1). Calculada en 10730 la xifra per l'any 1800, en tot el segle es produeix un augment del 83,6 %. Les xifres intermèdies que normalment es fan servir són, en alguns casos, duptoses, però la línia general del moviment demogràfic, que ascendeix i acusa problemes puntuals, és ben clara (2).

Les dades de l'activitat econòmica, inseparables dels esdeveniments i conjuntures polítiques, han estat també explicitades, encara que, per determinats moments, amb una lectura derivada massa directament de l'anàlisi de la conjuntura general de Catalunya (3). Després de la crisi de finals del segle XVIII, la creació de companyies mercantils marcaria una represa de les activitats econòmiques fins la nova crisi del 1803; de 1804 a

1811, es donaria un manteniment de l'activitat malgrat la guerra; els anys 1812-1814, en canvi, l'ocupació de Mataró per les tropes franceses suposaria una aturada molt greu. D'aquí al 1830, la crisi és continua: crisi posterior a la guerra fins el 1820, greu crisi del sector cotoner el 1821, crisi més manifesta encara el 1822, situació desesperada el 1826, crisi més greu del cicle depressiu 1821-1830 durant l'any 1827 (4). La situació canvia en iniciar-se els anys 30: el període 1830-1843, "encara depressiu", té un balanç positiu -acumulació de capital- malgrat la crisi fabril del 1834, els acomiadaments del 1835 i la crisi tèxtil catalana del 1841-1843. L'any considerat econòmicament clau per l'eclosió de la "revolució industrial", anunciada, a Mataró, amb la instal·lació de la primera fàbrica de vapor el 1839, és el 1844: aquest any, les iniciatives es multipliquen. El 1847, però, es produeix una greu crisi qualificada de "conjuntural". Més tard, seguint la panoràmica catalana, els anys del 1849 al 1859 són considerats com d'activitat ascendent i, en general, tot el període 1855-1886 com a molt positiu (5).

Les dades del creixement urbà, des de la visió que dona l'anàlisi de la creació de nous establiments, no segueixen de forma fidel les pautes demogràfiques, econòmiques i polítiques. Aquestes dades, més "fines" que algunes de les informacions demogràfiques i econòmiques, marquen etapes no sempre coincidents amb les que han estat apuntades: de fet, la creació de noves cases, detectada amb els establiments, no ha de seguir forçosament un curs paral·lel al de les variables demogràfiques o econòmiques. Les xifres aportades pels establiments de cases valoren una sèrie de fets (Figs.58 i 59). En primer lloc, la unificació de la

"successió" de crisis que van des del 1789 al 1830 en una única crisi de creixement urbà, amb una producció baixíssima d'establiments, sense que sobresurti cap període intermedi: el creixement urbà necessita d'una certa continuïtat de la conjuntura positiva per poder "arrelar", una continuïtat i una seguretat que manquen en aquesta etapa.

Hem de contrastar, però, aquesta situació mataronina amb la que es dona en aquests anys a les poblacions veïnes. A aquestes, menys dependents de la producció industrial, de les exportacions, del comerç, sembla que les crisis repercuteixen d'una forma menys acusada en el creixement urbà. Així, al Masnou, Sant Ginés de Vilassar, Premià, Vilassar de Mar, Sant Pere de Premià, Sant Joan de Vilassar, etc., es poden comptabilitzar una bona quantitat de nous establiments entre els anys 1800 i 1830. A poblacions una mica més allunyades de Mataró, com Teyà, Tiana, Alella o Badalona, sembla que la recuperació és quelcom més tardana, però també és clara, especialment a partir del 1823 (6). La situació de Mataró en aquest període no es pot veure, doncs, només en paral·lel a una conjuntura general catalana, sinó també en contrast amb les poblacions properes que canalitzen el creixement de l'etapa al voltant d'altres activitats -el mar-.

En segon lloc, la corba d'establiments subratlla molt favorablement el període 1831-1848, aquella etapa "encara depressiva", però positiva, i assenyala dins d'ell un primer període de recuperació, definit per l'existència d'operacions noves, que arriba fins els establiments per les grans fàbriques del carrer de Sant Agustí els anys 1838 i 1839 -aquest últim,

l'any del primer "vapor"-; i un segon, d'una molt alta activitat, que culminarà amb la punta dels anys 1844, 1845 i 1846. A partir d'aquí, per contrast, adquireix molta importància la crisi econòmica iniciada el 1847 i que no resulta conjuntural per a la construcció, sinó que obre un llarg període d'activitat molt baixa, una etapa de 27 anys que ens posarà a les portes del pla d'eixample.

La situació favorable del període 1849-1886, en principi clara per Catalunya, no queda reflectida a Mataró pel que fa al creixement físic. Els establiments de patis ho deixen ben clar, però una sèrie de fets demostren que, també en altres aspectes del creixement, no només va existir el moment desfavorable de la pesta del 1854. Després dels greus problemes del 1847, les notícies indiquen problemes econòmics el 1850, misèria i tancament de fàbriques el 1855, la població "en decadència" a causa del ferrocarril el 1858, gran atur el 1862, necessitat d'obres públiques el 1864, situació crítica dels treballadors el 1865, misèria i urgència d'obres el 1867, atur dels jornalers de la terra el 1868, etc., etc. -una situació que no deixa de contrastar amb les dades demogràfiques que, segons Llovet, defineixen el quinquenni 1856-1860 com el moment de màxim increment vegetatiu del segle (7)-. En el camp del creixement físic, l'empenta del període 1831-1846 no pot tenir continuïtat. Així, algunes de les iniciatives per urbanitzar nous carrers quedaran aturades els anys posteriors a aquella embranzida, en funció de la poca seguretat del període: el 1847, projecte fracassat de carrers a llevant de la ciutat, el 1848, fracàs de carrers a mar. al costat del de Sant Agustí (Fig.60), el 1854, fracàs dels carrers projectats

entre els de Sant Antoni i Sant Agustí (Fig.61), el 1859, fracàs d'una nova proposta de carrers en aquesta zona (8).

Finalment, la corba d'establiments deixa veure que la represa de les activitats es produeix just abans del projecte de pla d'eixample del 1878 i que l'activitat "aguda" continuarà, amb nou impuls, fins almenys ben passat el final de segle, malgrat les crisis dels últims anys de la centúria. Dues qüestions que no deixen de situar el pla d'eixample en un context que permet de formular, ja des d'ara, dues hipòtesis: el pla respon a unes expectatives "acumulades" durant un llarg període de creixement i finalment "destapades"; una vegada en marxa, el pla d'eixample és, al seu torn, un catalitzador, un incentiu que afavoreix el creixement urbà.

1.2. Un salt qualitatiu en el llarg termini: l'acceleració del creixement al segle XIX.

La corba d'establiments 1679-1911, és a dir, l'evolució en el molt llarg termini del creixement mataroní, deixa veure alguns trets essencials per comprendre el creixement durant el segle XIX: el concepte a analitzar és el d'"intensitat" en la producció d'establiments (Fig.59). Durant l'etapa del llarg segle XVIII, 1679-1797, composta, com sabem, per dues onades de creixement i una crisi, les intensitats màximes assolides en un període mitjanament ample no són excessives: les majors es donen a l'etapa

1752-1797 que presenta una mitjana de 14,8 establiments / any. Per tot el "segle", la xifra és d'11,3 establiments / any. La primera gran fase del segle XIX, pràcticament fins el projecte d'eixample, presenta uns perfils ben diferents. La mitjana del període 1798-1876 donaria 9,4 establiments / any, però com a producte de dues etapes molt crítiques, més que les dolentes del segle XVIII, i una de creixement molt agut. La situació és, per tant, ben distinta: per una banda, les crisis llargues i profundes -33 i 28 anys, 1,7 i 3,0 establiments / any-, han de repercutir forçosament en les estructures de la construcció de la ciutat, s'han de ressentir d'alguna manera els mestres d'obres, ha de resultar inevitablement una selecció (9); per una altra, la intensitat del període 1831-1848, insòlita fins aquell moment -33,5 establiments / any- sembla que demani formes més "intensives" d'organitzar la producció de l'espai construït (10). Lògicament, de les experiències d'aquesta etapa serà deutora la següent.

Si analitzem el període que s'obre poc abans del projecte d'eixample, un fet ressalta immediatament: les intensitats són més elevades que durant la "punta" anterior (11). Però es produeix aquí, sobretot, per primera vegada, la presència conjunta de dos fenòmens: intensitat del creixement i durada molt sostinguda. "L'assaig general" dels anys 1831-1846 ha obtingut ara plena realització: sens dubte, és aquest un salt no només quantitatiu, en intensitat i durada, sinó també qualitatiu. Unes noves condicions que hauran de crear i reflectir canvis apreciables en les formes de fer ciutat. En relació a tot el que hem comentat, doncs, el present capítol ha d'estudiar quins són els canvis que

el segle XIX ha introduït en els agents, els mecanismes i els instruments que giren al voltant de la construcció de la ciutat.

2. Erosió dels models i conservació de l'estructura de l'espai (1798-1878).

2.1. La millora del "dintre", una política heretada.

Durant el període que estudiem, dues línies d'actuació coincideixen en el sentit de millorar el "dins", la "ciutat", el centre urbà mataroní. Per una banda, la línia d'actuació municipal, hereva de la política de descongestió "funcional" del centre començada el segle XVI, actuarà sobre les parts més atapeïdes del casc urbà emmurallat i millorarà determinats punts del centre: una línia d'intervenció reforçada, més que abans, amb criteris estètics, i també socials, morals i d'ordre públic. Per una altra, la línia d'actuació estatal, dins del corrent normalitzador higienista del moment, afectarà el centre ja que en ell s'hi troben els serveis considerats "nocius" per a la salut, aquells que s'han de desplaçar, precisament, a la perifèria. Ambdues línies actuaran entrelaçant-se i coincidint en algunes de les intervencions (12). Bona part dels temes importants -la descongestió del centre, l'embelliment, el trasllat dels serveis "conflictius"...- rebran un tractament més efectiu durant l'etapa de crisi posterior a la guerra amb els francesos. En aquest període, les intervencions públiques al centre donen el contrapunt de la manca d'actuació de la iniciativa privada a la perifèria. Es segueixen, en bona part, les línies marcades al final del segle XVIII o abans: en aquest sentit, les actuacions

d'eixample de places donen l'exemple més clar.

Ja varem veure com, en iniciar-se els primers creixements importants del segle XVI, es planteja la necessitat d'eixamplar la plaça major, el mercat de la vila. A partir d'aquí, coneixem una sèrie d'intervencions -organització dels venedors o enderrocs de cases- encaminades a millorar el funcionament del centre comercial, aquell que gravita al voltant de la plaça major i el seu entorn: una política d'intervenció en la més pura línia dels "obriers" medievals. El projecte d'enderrocar deu petites cases per ampliar i connectar les places Gran i del Beat Salvador segueix aquest criteri funcional de millora del mercat i del centre comercial, però al llarg de la realització del projecte apareixen també netament els interessos particulars de l'élite instal·lada en aquest centre urbà (13).

Els interessos econòmics relacionats amb el mercat havien existit, lògicament, des de sempre i la polèmica sobre el trasllat del mercat a la Riera ho deixa ben clar: el mercat revaloritza les propietats que l'envolten i els propietaris s'oposen a qualsevol modificació que pugui fer baixar el preu de les cases. Ara, però, la component de millora del propi centre enfront de la part de millora global de la ciutat resulta més aparent per dues raons: primer, per l'actuació dels síndics, que busquen clarament el benefici personal a l'ombra del benefici públic, recolzant-se en les noves directrius en matèria d'higiene; segon, per l'aparició dels criteris de "seguretat" i d'ordre públic, que deixen palès que la preocupació per la millora del centre és, tot invocant la "veu del poble", fonamentalment

la preocupació dels qui habiten el centre, és a dir, de l'élite.

El 1814, s'aborda més decididament el projecte interromput d'enderroc de cases a la plaça Major: primerament s'han de der-ruir 5 edificis i part d'un altre, per obtenir l'alineació recta de la façana sud de la plaça. El noble Vilallonga actua aquí de forma decisiva, compensant a un dels veïns amb la cessió de la cotxera que posseïa al davant de la seva casa. La intervenció, de fet, anul·la la possibilitat de completar tot el projecte, ja que la cotxera era situada entre les cinc cases que restaven per enderrocar, però soluciona el problema fonamental que interessa al síndic-noble: obtenir una gran façana a la plaça ampliada. Enderrocat un total de cinc cases -dues ja ho havien estat el 1801- el 1815 es planteja ja només l'enderroc de les dues que donen a la plaça del Beat Salvador (14). Vilallonga, en canvi, proposa demanar un nou permís al "Real y Supremo Consejo" per enderrocar dues altres casetes, a cerç de la mateixa plaça, en un emplaçament que, altra vegada, li resulta favorable: ofereix, si li falla "el benebolo vecino que tiene en reserva", pagar ell mateix l'import de les cases, "con tal que quede a su favor el terreno, o suelo de ellas que restará a la parte opuesta tirando la linea recta de las casas de levante de la plazuela". Una proposta que no anirà endavant, malgrat el recolzament atorgat a Vilallonga, el 1818, pel síndic personer Isidre Font (15).

En aquest cas apareixen ja clarament els arguments de seguretat pública barrejats amb els d'"ornato": les cases "a mas de amenasar ruina por sus paredes antiguas, y de mala construcción forman un rincón, que no solo es temible su transito en aquel

parage por las noches, por poder servir de abrigo á qualquier que lleve mala intención para cometer maldades, si tambien por causar una deformidad al aspecto público...". La neteja de cases petites dels punts deprimits del "centre", una tradició ben "renaixentista", juga així un doble paper: transparència de l'espai social amb buidat de personatges no desitjats i transparència de l'espai físic per el que han de circular, amb la màxima seguretat, les élites urbanes. Una fluïdesa de l'espai que té a veure, a més, amb les necessitats de moviment i de representació d'aquesta élite: no és estrany veure com el noble Sisternes, l'altre possessor de carrossa de la ciutat, amb Vilallonga, vol fer, també el 1814, un intercanvi d'espais per millorar el carrer de les Figueretes, però, sobretot, per afavorir la seva propietat i l'accés a ella (16).

L'episodi de la plaça de Sant Cristòfor és igualment clar en el sentit de fer notar el paper motor dels interessos dels més influents habitants de la zona en el tema de la remodelació del centre. El 1818, alguns veïns del carrer de la Pau volen comprar una casa a subhasta -la casa Fornés, a la cantonada plaça de Sant Cristòfor-carrer de la Pau- per enderrocar-la i obtenir més espai. Isidre Font, síndic personer, proposa que sigui l'Ajuntament qui compri tot l'edifici: una actuació que anirà unida al trasllat de les peixateries i a la construcció de noves carnisseries a la plaça de Sant Cristòfor, i en la qual, com veurem més endavant, els interessos dels qui intervenen no van únicament encaminats a l'obtenció del benefici públic (17). La plaça de l'església és la quarta en resultar ampliada, després de la plaça Major, la del Beat Salvador i la de Sant Cristòfor.

El 1826, el capità general determina que es pot enderrocar la casa de Marià Pou, al mig de la plaça, perquè és possible expropiar, pagant, si es tracta d'atendre a la utilitat pública (18). Aquí, és la capacitat econòmica dels veïns la que farà front a les despeses, quelcom que no pot passar a la perifèria, en la qual la indigència dels habitants se suma a la passivitat de l'Ajuntament. Els arguments, en aquesta actuació, queden més desprovistos dels valors funcionals per reforçar-se amb criteris d'ordre públic i de moral ciutadana -evitar les indecències en el petit carreró existent, el perill de ser atacats, les immundícies...-, aquells que defineixen l'espai volgut per la burgesia instal·lada al centre. Culminat aquest primer pas, actuacions posteriors, però també durant l'etapa de crisi constructiva anterior al 1831, milloraran l'espai de la plaça de l'església en relació, fonamentalment, a la valoració de la façana del temple. El 1827 s'enderrocarà l'envà que separava la plaça de l'atri de l'església i es farà una nova font; en aquesta, hauran de desaparèixer les funcions "impròpies", es cuidarà l'"ornato" i no hi haurà "abrevadero alguno para dar agua a las caballerizas", evitant aquesta "indecència" (19). El 1840, es derribarà l'edifici de la Torreta, a l'esquerra de la façana de l'església, i es proposarà l'enderroc de dues cases també a aquesta banda de la façana, dues cases que seran derruïdes el 1861, donant pas a la formació del nou frontis de l'església (20). Les grans intervencions en les places del centre, però, havien estat fetes durant l'etapa de crisi anterior. Cap projecte important nou, en la línia comentada de millores d'espais urbans, anirà endavant: el 1859, es plantajarà l'enderroc de la casa de la Fleca, al davant de l'Ajuntament, però el projecte no es

portarà a terme (21).

Altre tema important en la millora del centre, en la "reforma" d'un casc urbà de viari en molts punts força apretat, destaca també en la primera etapa del segle XIX, com a continuació de la iniciativa sorgida a finals del segle XVIII: les "realineacions" de la Riera, efectivament, continuaran en aquesta fase de crisi. Es tracta de rectificar el punt més "noble" de la ciutat, com a contrapunt als enderrocs per eixample de places que es fan a la part més vella del centre. El 1841 es planteja un cas de realineació amb els arguments estètics i d'ordre públic habituals, un cas no acceptat per l'Ajuntament perquè suposava estrènyer el carrer: en el procés, però, queda definida una nova alineació d'una part de la banda de ponent de la Riera (22). El 1838, s'aprofitarà una obra en una de les cases del carrer per a imposar la nova línia i el 1841 es donarà també línia a seguir (23).

Fins el 1852 no es podrà plantejar, dins de la política d'esperar l'oportunitat de noves obres a les cases, el traçat de l'alineació de la banda de llevant (24). Aquest és un moment en el que, com veurem, diverses pressions faran urgent el problema de definir les alineacions dels carrers: el 1850 s'havia fet la del carrer Nou, el 1852 es proposa fer la del Carreró, el 1867 es realitzarà la del carrer Pujol (25). Però els primers passos s'havien donat, anys abans, a la Riera -1789- per continuar, dins de la preocupació per l'embelliment d'aquest espai rellevant, durant l'etapa anterior a 1831, que serà, sens dubte, la més important pel que fa a la remodelació del centre.

L'atenció als espais centrals es palesa també en actuacions menys espectaculars que els eixamples de places i menys importants que les noves alineacions. Actuacions no tan brillants com les de principis del segle XIX es produiran esporàdicament durant tot el període de la centúria anterior al projecte d'eixample. El 1798 es donen ordres per a protegir els arbres de la Riera i de la Rambla i es prohibeix el pas dels carruatges entre els arbres; el 1815 comença la cubrició de la sèquia de la Riera, qüestió fonamental per convertir definitivament aquest espai en un passeig apropiat a la ciutat burgesa -el 1825 l'obra arriba als quartels al nord de la Riera i segueix per la Rambla-; el 1827 es parla de conservar el nou passeig fet en aquest espai gràcies a la cubrició del rec; el 1833 es plantejarà l'enllosat de la plaça gran; el 1839 es donarà sentit únic al carrer Palau i es farà un nou empedrat per aquesta via; el 1840 s'emprén la renovació dels fanals del passeig de la Rambla; el 1841 s'inicia la remodelació de l'empedrat i una nova canyeria al carrer de Santa Maria; el 1855 s'eixampla la baixada de Santa Anna; el 1857 s'enderroquen parets de la plaça de Snta Anna i s'empedra aquest espai; el 1859 s'empedra la plaça de Sant Cristòfor; el 1860 es rectifiquen les Escaletes; el 1866 es posen arbres i bancs nous a la Riera i es formen els projectes per les cases consistorials i la seva nova façana (26). I també l'enderroc de les portes de la muralla, iniciat a la primera meitat de l segle, es pot veure com una millora del centre: així, el 1817 es proposa l'enderroc del Portal d'Argentona -"abrigo de malintencionados"- i seran els veïns els disposats a pagar les despeses (27). Finalment, altra qüestió essencial en la preservació d'un centre adequat a la burgesia serà la de la ubicació de les fàbriques.

El 1846, deu anys abans d'aparèixer les ordenances de Barcelona que donaven les normes per a la instal·lació dels "vapors", es fixarà la línia "de calles en que en lo sucesivo podrían edificarse vapores": els límits preserven clarament el centre de la ciutat (28). No serà però la voluntat municipal de control l'única que evitarà la instal·lació de fàbriques al centre, sinó fonamentalment els interessos i el poder econòmic dels veïns del casc emmurallat. Així, el 1849, Esteve Margenat va decidir -tres anys després de la definició de la línia de prohibició- instal·lar una màquina de vapor a la seva fàbrica de filats de cotó del carrer d'Argentona i Josep Bofarull, veí del carrer, va pagar-li 2000 lliures per tal que no la instal·lés (29).

El cert és que, passades les primeres dècades del segle, els diferents Ajuntaments, superats pels problemes econòmics, polítics i burocràtics, seran incapaços d'actuacions rellevants al centre, fora, com veurem, de les derivades directament de les noves necessitats higièniques imposades per l'Estat. Les possibilitats ofertes per la desamortització, en alliberar alguns edificis i solars, no van ser aprofitades pel municipi.

El cas de la presó, que havia de construir-se al pati del convent de Sant Josep, és prou il·lustratiu: una llarguíssima sèrie de súpliques per a aconseguir l'edifici del convent i el solar per a ús de la ciutat va acabar, després d'haver-se arribat a posar la primera pedra de les presons al pati del convent, amb la construcció d'un edifici alternatiu fora de les muralles. Aquest rebuig de les presons cap a una situació més perifèrica no es pot veure com el resultat d'una voluntat municipal clara: senzilla-

ment, no s'havia pogut complir amb els terminis marcats per a la construcció en el pati del convent. Però el que realment era inadequat era el propòsit de situar les presons en aquest pati, una intenció que devia respondre a les dificultats econòmiques per trobar un emplaçament millor, però que hipotecava un futur raonable de l'illa de cases del convent i impedia un tractament coherent amb la proximitat del centre de la Riera. Amb raó, l'arquitecte Miquel Garriga i Roca, en informar sobre una obra a fer al carrer de Sant Llorenç, en aquest mateix lloc, deia, el 1840, que el nou edifici a construir hipotecaria l'obertura d'un carrer a través d'aquella illa de cases, tal i com succeïa amb la presó prevista al centre d'aquest espai urbà (30). El projecte de presons al convent, mal plantejat i finalment truncat, dóna el model d'una etapa en la qual l'Ajuntament és incapaç de superar els problemes econòmics i de continuïtat política i no pot abordar intervencions "evidents", però d'una envergadura important, com l'obertura d'un carrer a l'illa del convent (31).

En paral·lel a les actuacions municipals, però no separades d'elles, intervenen els representants de l'Estat en funció dels nous criteris higienistes que recullen les tendències del moment -normes sobre cementiris, escorxadors, carnisseries, peixateries, presons, hospitals, quartels...- i incideixen sobre serveis urbans situats al centre. Els poders municipals s'havien interessat abans en aquests temes, però serà l'exigència de complir amb la normativa estatal la que permetrà d'actuar i justificar les actuacions.

Les disposicions reials sobre cementiris de finals del segle XVIII i principis del XIX portaran a l'eliminació dels fossars interiors de la població (32). El 1816, el capità general ordena traslladar el cementiri de la part nord de la ciutat a terrenys de Magí Vilallonga, a l'altra banda de la riera de Sant Simó: les queixes del síndic personer Josep Nirella, que sembla aquí defensar els interessos del síndic procurador Vilallonga -distància excessiva a l'església, massa a prop de les cases de La Havana, terreny dur...- faran que es canviï l'emplaçament. El 9 de desembre, un ofici del governador De la Barre, "en cumplimiento de repetidas Reales Ordenes y de lo dispuesto por el Capitán General", mana situar el nou cementiri en terrenys d'Antoni Ferrer i Pere Martí. L'any 1817, els caputxins, basant-se igualment en que les "Reales Cédulas" no permeten "enterrar cadáveres dentro Iglesias y en poblado" proposen la formació de cementiri al costat del seu convent: serà aquest, definitivament, el cementiri unificat de Mataró en el que intervindrà l'arquitecte Garriga i Roca (33).

El 1805 es produeix una proposta dels diputats de fer noves carnisseries a les cases de la ciutat situades al portal de Barcelona. L'oposició dels regidors serà terminant: es tracta de preservar el valor del centre que vé donat, en part i com ja s'havia deixat clar en el trasllat del mercat a la Riera, per l'acumulació de serveis comercials i, per tant, de gent circulant (34). Però aquesta valoració del centre ha de xocar, cada vegada més, amb la més "residència" i higienista que ressalta els problemes d'aquests serveis comercials, una visió paral·lela a la de control públic, seguretat i moral. Així, el 1817 es denuncia

l'"hedor" produït per les carnisseries i l'escorxador a la plaça de Sant Cristòfor i carrers pròxims i es proposa -l'informe dels metges és decisiu- el trasllat de l'escorxador des del centre del casc a un altre lloc més ventilat (35). El 1818, sabem que era el capità general qui estava interessat -disposicions superiors obligaven- en el canvi: havia ordenat el trasllat de l'escorxador als corrals de la ciutat (36). Pocs anys més tard, el 1824, es torna a parlar de traslladar l'escorxador i les peixateries allà on assenyali el governador, per complir amb "las rigurosas órdenes de la superioridad acerca de la salud pública" (37).

El governador no disposa encara un lloc concret per a la peixateria, però mana, en canvi, que els escorxadors es col·loquin immediatament als corrals o al "campo raso". L'Ajuntament respon que no es pot situar als corrals per estar aquests envoltats de cases i per estar ubicat molt a prop de l'hospital de la ciutat, i ressalta que, fins aquell moment, no hi havia hagut mai problemes de salut (38). El 1828, un alguacil de governació actua en contra de l'escorxador i la ciutat torna a repetir els seus arguments. El mateix any, el municipi descarta la possibilitat de desplaçar la carnisseries a la casa de la Fleca i encarrega projectes de carnisseries a la plaça de Tarau -després plaça de la Peixateria- i d'escorxadors als corrals (39). També el 1828, alguns veïns de la plaça de Sant Cristòfor, més preocupats per la pèrdua de concentració de clients en aquella àrea que per altres qüestions, proposen que es conservin les carnisseries a la plaça pagant ells la construcció de nou edifici, eixamplant la plaça i obtenint, un d'ells, un petit terreny com a compensació. El 1829, l'Intendent proposa de nou fer les carnisseries a la Fleca, però

resulta negatiu l'informe de la Junta de Sanitat (40).

Després de tots aquests episodis, que mostren la importància del tema i la lluita creada per la definició dels emplaçaments dels serveis, les carnisseries es faran definitivament a la plaça de Sant Cristòfor i els escorxadors als corrals (41). En aquests, el tractament formal -"quitar adornos", es diu- serà l'adequat a la perifèria, a diferència del que passarà a les noves carnisseries de la plaça de Sant Cristòfor, i després a les peixateries de la plaça Tarau. La definitiva "fuita" dels escorxadors, després de tot aquest llarg procés, és també ben significativa: aquesta instal·lació, que és l'única realment vista com a perjudicial i molesta, es situa en un lloc perifèric però que, com ja havia dit l'Ajuntament del 1824, està envoltat de cases; mentre que al centre es deixen, remodelats i embellits, aquells serveis no tan desagradables i que es consideren importants per a la valoració econòmica del centre (42).

El cas de les peixateries és inseparable del de les carnisseries, però planteja algun problema diferent. En efecte, el 1819, el síndic personer Isidre Font, que havíem vist interessat en que l'Ajuntament comprés la casa Fornés, a la plaça de Sant Cristòfor, està disposat a fer, a despeses seves, el trasllat de les peixateries a la plaça de Tarau. El problema es presentarà amb la intervenció del síndic procurador general, Pere Antoni Peradejordi, qui viu a la plaça de Tarau i s'oposa al trasllat de les peixateries -problemes d'olors, de vistes tapades...-(43). Les acusacions entre amdós síndics ocuparan algunes pàgines dels acords municipals. Peradejordi serà recolzat, més endavant, pel

nou síndic personer, Josep Nirella, successor de Font en el càrrec i que acusarà a aquest d'haver-se quedat amb part de la casa Fornés, que teòricament havia estat comprada pel comú -apareix ara una motivació per l'eixample de la plaça de Sant Cristòfor, lligat al trasllat de les peixateries- Els arguments de Font, però, quedaran recolzats per les disposicions dels comissionats del capità general que havien indicat la necessitat de separar carnisseria i peixateria, i per l'actuació de l'Ajuntament, que acusa Peradejordi i Nirella d'haver-se associat amb "males intencions" (44).

Aquests síndics "mancomunats", no podien amagar, en efecte, interessos particulars, però presentaven, en canvi, una alternativa raonada i arguments sòlids. Proposaven, tal i com segons ells s'havia fet uns 30 anys abans, construir la peixateria, com en el cas de Barcelona, a prop del mar, a la marina de llevant, la del carrer de Sant Joan; subratllaven que les peixateries havien funcionat sense problemes allà on eren i, sobretot, defensaven els valors de la plaça de Tarau, la "plaza de aspecto más alegre y agradable de la ciudad". I és aquí on apareixen, efectivament, les limitacions de l'Ajuntament i el paper d'unes élites enfrontades entre sí per a obtenir beneficis en la remodelació del centre: sens dubte, la ubicació de les peixateries a la plaça de Tarau és una solució dolenta: si per una banda s'ha aconseguit ampliar determinats àmbits centrals de la ciutat, aquí s'haurà fet el contrari, trencant, a més, amb una de les funcions tradicionals d'aquest espai urbà, la de mirar el mar. En definitiva, el joc d'intervencions d'Ajuntament i particulars no sempre dona fruits positius en un espai com el centre, però el seguit

d'actuacions en aquesta àrea urbana, combinant interessos particulars, municipals i estatals, millorarà sens dubte l'espai emmurallat i farà que augmentin les diferències de qualitat respecte de l'espai de la perifèria.

2.2. El reforçament del caràcter del fora. Iniciativa privada: habitatges i fàbriques.

Durant tot el segle XIX, la perifèria veu aguditzada les seves característiques. La iniciativa privada, que canalitza i aprofita els creixements urbans és la que porta aquí, com abans, la veu cantant i l'Ajuntament tindrà un paper corrector i controlador, amb alguna actuació aïllada, més sobresortint, en la millora del "fora ciutat". La iniciativa privada conforma els nous espais urbans amb dos tipus construïts que són també dos "afers" econòmics: l'habitatge i la fàbrica. La continuació dels mateixos criteris urbanístics, tipològics i constructius en la creació de ciutat és el reflex de la continuació de semblants necessitats de creació d'unitats habitables barates per a una mà d'obra creixent. Aquesta massiva repetició tipològica -constructiva i social- reforçarà les característiques estructurals del "fora ciutat". I si els habitatges tenen aquest paper reforçador, el mateix succeirà amb les fàbriques: durant l'etapa, el paisatge urbà de la perifèria quedarà marcat per unes tipologies fabrils, cada vegada més destacada del seu entorn, cada vegada més autònomes formalment. Les fàbriques seran, en bona part, els "mo-

numents", els punts de referència d'aquesta perifèria que no deixa de ser -i ho és literalment per determinades àrees i moments- una gran fàbrica.

Durant el període 1798-1874, s'estableixen més de 700 patis, un creixement que s'afegeix, sense canvis tipològics i conceptuals apreciables, al de l'anterior etapa. Els plànols d'establiments marquen bé les àrees de creixement (45) (Figs. 63 a 66). Durant l'etapa de crisi 1798-1830, el caràcter sobresortint és el de la permanència, tant pel que fa a les zones i carrers, com als promotors: es tracta d'operacions que continuen les ja empreses al segle XVIII, amb ritmes clarament inferiors. A llevant, els Català continuen la urbanització del carrer de Sant Bonaventura i els Sisternes el de Sant Ramon i la cara de ponent del de Mitja Galta, és a dir, del carrer de la Baixada de Sant Ramon, interromput des del segle XVIII -d'aquí el nom: un carrer amb una sola "galta" construïda-. A ponent, els Pannon segueixen establint patis al carrer de Sant Joaquim (46), els Viladesau al de Sant Agustí i els LLauder al de la Mercè. En tots els casos, per tant, es tracta d'operacions que porten l'impuls de l'etapa anterior, no hi ha noves promocions.

El període 1831-1848, tot i presentar, fins el 1840, una intensitat urbanitzadora inferior a la dels últims anys de l'etapa, manté una unitat que vé donada no només per un indiscutible major ritme que el del període anterior, sinó també per l'existència de noves operacions. Entre 1831 i 1848, es continuen, també com abans, actuacions anteriors: Viladesau estableix al carrer de Sant Agustí i Pompei Serra Carbonell,

advocat de la Reial Audiència, al mateix carrer; més endavant, a la quintana Palau, Ramon de Matas, nou propietari dels terrenys, seguirà establint patis als carrers de Santa Marta, Sant Joaquim i del Molí; i a llevant, Ramon Golart, hisendat de Canet, al de Sant Ramon i al Camí Reial, enllaçant, finalment, el carrer de La Havana amb el nucli de la ciutat. Però, sens dubte, són més importants les noves operacions que indiquen realment un canvi de la conjuntura, no només quantitatiu sinó també qualitatiu: no es tracta ja de continuar unes urbanitzacions iniciades abans, sinó de començar-ne de noves, no es tracta d'inèrcies, sinó de nous impulsos. L'operació que, en aquest sentit, dóna el punt de partida, el 1831, és la del carrer Amàlia, a l'horta del Tigre, promoguda pels Llauder Freixa: Maria Llauder Freixa, vídua de Josep Francesc Llauder Camín, ciutadà honrat de Barcelona i fill del Dr. Vicens Freixa -al que ja havíem vist actuar el segle XVIII al Camí Fondo i que era cunyat de Pere Màrtir Viladesau-, i el fill dels dos, Ramon Llauder Freixa, doctor en drets, advocat del reial consell i ciutadà honrat. La següent operació nova és la de Desideri Torras, notari i ciutadà honrat, creant el carrer de Cristina a partir del 1834 i el d'Isabel des del 1839, en els terrenys de Can Massot o Fogueres del Torrent.

Aquesta etapa 1831-1839 suposa doncs l'aparició de noves operacions i de nous carrers, un fet que no s'havia produït des de feia molts anys. El salt quantitatiu més important, però, es donarà a partir del 1840, per arribar a la màxima intensitat durant l'any 1844. El 1840 s'inicia la urbanització d'un nou carrer, el del Prat, una promoció dels Sisternes, a una banda del carrer, i dels Golart, a l'altra. Però aquest és sobretot l'any

de la consolidació de les noves operacions a ponent, iniciades per Andreu Llauder Ardèvol, el 1839, als carrers de Montserrat i de Santa Marta. Efectivament, Ramon de Matas LLauder, casat amb Josepa Oriol Matas Dumont, de Reus, filla de Marta de Dumont Llauder i neboda del coronel de cavalleria Andreu Llauder Ardèvol, iniciarà la urbanització del carrer del Beat Oriol i continuarà la del carrer de Montserrat (47) (Fig.67). Andreu Llauder Ardèvol era fill de Josep Francesc Llauder, el propietari de la quintana Palau, però les seves actuacions urbanístiques havien estat molt pobres: el 1839, establia al carrer de Montserrat "con intervenció del secuestrador de sus bienes", la qual cosa mostra els problemes pels quals passava (48). En no tenir descendència, Llauder converteix la seva neboda Josepa Oriol en hereva i el matrimoni d'aquesta amb Ramon de Matas, hisendat barceloní, sembla que va donar nous impulsos i major continuïtat a la tradició urbanitzadora de la família posseïdora de la quintana Palau. En efecte, Ramon de Matas i la seva dona emprendran la urbanització d'una gran àrea en la qual es crearà, gràcies a la intervenció de l'Ajuntament, la plaça de Cuba.

Els LLauder-Matas no urbanitzaran tota la zona al voltant de la futura plaça de Cuba: el 1840, Andreu Llauder i Josefa Matas venen a Antoni Viada Balansó, propietari, una peça de terra de 7 quarteres i 11 cortans, a la banda de ponent de la finca, pel preu de 4750 lliures: amb aquest capital serà més fàcil solucionar els problemes de liquidesa i començar els establiments de la part restant (49). Així, els Llauder-Matas establiran als carrers del Beat Oriol, de Montserrat i en alguns terrenys del carrer del Molí, mentre que Viada ho farà en el carrer de

Cuba i, més endavant, els anys 50, en el d'Iluro, i en els que uneixen aquest a la plaça de Cuba. Una etapa, en definitiva, la de 1840-1846, d'una gran intensitat en el ritme d'establiments i que conformarà una extensió clau de la perifèria mataronina (50).

L'etapa 1849-1876 serà, en canvi, de molt baixa activitat i només veurà la continuació de les operacions anteriors: Viada serà el promotor més actiu, amb els carrers nous abans mencionats, a ponent de la plaça de Cuba, una urbanització que és, de fet, la dels terrenys establerts a ell per LLauder durant l'empenta anterior; per altra banda, Golart continuarà establint a La Havana i Matas al carrer de Sant Joaquim. Un període, doncs, sense innovacions i amb un baix nivell d'activitats.

La situació començarà a canviar, de fet, l'any 1875: aquest any, després del fracàs d'atres intents d'inciar urbanitzacions, Gregori Arch Pila, mestre de cases i futur important promotor, rep establiment de terres de Teodoro de Matas Dumont, advocat i fill de Ramon de Matas, la qual cosa marcarà aviat l'inici d'un nou cicle d'activitat alta. La "reactivació" és, doncs, anterior al projecte del pla d'eixample del 1878, encara que s'inicia amb ritmes més lents que els que es produiran després (51): la llarga etapa d'inactivitat quasi total, entre 1847 i 1874, ha creat expectatives i necessitats -hi ha hagut creixement demogràfic- que es poden atendre en un moment econòmicament més favorable. Aquestes expectatives, els primers creixements i una sèrie de pressions de diversa índole seran els que portaran a la redacció del projecte d'eixample que obre una nova etapa, anunciada els anys 1875 a 1878, i que tindrà característiques quantitatives i

qualitatius sobresortints.

Durant tot el període 1798-1878, el paper dels propietaris, com ja ho havia estat abans i ho serà després, resulta fonamental. Les famílies són pràcticament les mateixes, amb algunes incursions de nou-vinguts: de fet, en aquesta etapa en la que les operacions són més grans, el nombre total de promotors és menor. Les urbanitzacions del llevant mataroní ha continuat sent, en bona part, un assumpte dels Sisternes-Feliu (52) i la història de la ciutat de ponent continua estant relacionada amb la història de la quintana Palau i dels seus propietaris.

Pel que fa a les fàbriques, la seva localització durant tot el període 1798-1878 -que recollim aquí per un moment posterior facilitat pel registre fiscal d'edificis del 1895- anirà reforçant les característiques de la perifèria (53) (Fig.68). I el projecte d'eixample, com veurem, no farà més que reconèixer, per passivitat, la realitat d'un "fora ciutat" industrial que envolta per totes les bandes el centre urbà. L'elecció del fora muralles per a la situació de les fàbriques és inevitable: la mà d'obra és a la perifèria, els accessos són més directes, amb carrers rectes d'amplada constant, el terreny, en cas de noves construccions, és més fàcil de trobar i és sempre més barat que al centre, els "vapors" presenten problemes en el casc central -així ho indicava la norma del 1846 i en la pràctica així ho constata la intervenció dels particulars-, els conductes de desguàs o les possibilitats de fer-los són aquí més fàcils, etc., etc.. Si és cert que algunes de les instal·lacions queden situades a l'interior de les muralles o a l'extensió del centre -fàbrica Suria en el carrer

Molas (1826), forçosament una petita instal·lació, fàbrica Mucio Valdés al costat dels carmelites (1839), fàbrica Miquel Pou a la Rambla (1840), fàbrica Esteve Margenat al carrer d'Argentona (1848)...-, també és veritat que aquí apareixen en una proporció enormement inferior a la que es dona a la perifèria; a més, i això és igualment important, aquestes unitats del centre són clarament inferiors en qualitat -vapor- i en dimensió a les de la resta de la ciutat (54).

Algunes de les noves instal·lacions segueixen la localització tradicional assenyalada per fàbriques d'indianes i teneries de blanquers al ponent-nord de la ciutat: així, la de Jaume Xarau al carrer de Sant Llorenç (1815), la de Joan Mundet al de Sant Joaquim (1815), la de Bausili a prop del carrer de Sant Josep (1823), la de Salvador Boada al carrer de Sant Sadurní, la de Tarrés i cia. al d'Argentona (1840), la de Fèlix Llobet al de Sant Joaquim (1849), la de Joan Parera al mateix carrer (1871). Una tendència que s'extendrà pels nous carrers d'aquesta banda de ponent: fàbrica de Rosal al carrer de Montserrat (1841), de Careta al mateix carrer (1844), de Baulenas a la plaça de Cuba, carrer Iluro i de la Unió (1850)...

Una altra força activa serà la del Camí Reial i carrer de la Mercè: la fàbrica Arenas se situarà al carrer de la Mercè-Rec del Molí (1853), després de haver estat al Camí Reial-Hospital (1814), la fàbrica Gallifa a la Baixada de les Escaletes (projecte de Garriga i Roca del 1844), la de Rafart Roldós al carrer de la Mercè (1862), la de Josep Llairet al Camí Reial (1875)... El 1867, els acords municipals recullen el fet que el carrer de la

Mercè "és intransitable en días de lluvia para las muchas personas que asisten a sus establecimientos fabriles..." (55). Queda palès que l'operació de formació de "centre", amb la plaça de Santa Anna i la Rambla no ha anat més enllà d'aquesta: a partir del carrer perpendicular de Montserrat, comença la perifèria.

A llevant, alguna fàbrica aprofita edificis existents -fàbrica Busqueta i Sala (1837), en casa de Desideri Torras, el Mas Fogueres del Torrent o can Massot i, després, la fàbrica d'Andrés Bruguera en el mateix Mas (1839, vapor 1845)-, en una localització subratllada per la fàbrica de vidre del Rierot, per la fàbrica d'Agustí Planell i Antoni Bonet al carrer de Sant Bonaventura i, més a llevant, pel barri i fàbriques del carrer de Puerto Rico (56). Però, sens dubte, a llevant de la ciutat, l'àrea amb més forta presència dels edificis industrials és la dels carrers de Sant Pelegrí, Ravalet, Hospital, etc.. Aquí destaquen fàbriques com la dels Arenas al Camí Reial-Hospital (1814), la de Gironés al Ravalet-Sant Pelegrí (1820) (57), la de Francesc Gras al carrer Hospital (1829), la de Josep Xarau al carrer del Prat (1844), la de Jaume Baladia al de Sant Pelegrí-Prat (1844), la d'Antoni Roldós al carrer Hospital (1844), la de Lluís Achard al de Sant Pelegrí, el vapor Planell i Bonet al carrer de Sant Ramon, la fàbrica de Dorca i Solanas al carrer del Prat, la d'Oliver Fontrodona al Ravalet, la de Gallifa a les Escaletes (1838)... Uns exemples que defineixen clarament aquesta àrea -que sempre havia presentat dificultats per a ser urbanitzada: pensem en el carrer de Sant Pelegrí i en els desnivells més al nord-, com a una zona de forta concentració industrial.

I si aquesta és una de les àrees definides ara més clarament com de concentració industrial, l'altra, que ja s'havia anunciat amb la frustrada fàbrica Mascaró a finals del segle XVII i amb les activitats de les drassanes, serà la de mar. Aquí, s'instal·laran les grans unitats fabrils: a llevant, la de Guanyabens, en el pati central de l'illa de cases entre els carrers de Sant Pere i de Sant Joan, però, sobretot, a ponent, en el carrer de Sant Agustí, convertit en el més industrial de la ciutat. En ell s'hi situen la fàbrica Gordils Dalmau (1835), el vapor Busqueta Sala (1840) -trasllat significatiu des del Mas Fogueres-, la fàbrica d'Artigas Masó (1849), i a la mateixa àrea es dona l'ampliació de la fàbrica Busqueta Sala al carrer de Campeny (1859) o la instal·lació de la de Joaquim Esquerra. Un nucli fabril que caracteritzava fortament aquesta àrea urbana i que, sens dubte, creava una façana marítima industrial ben singular (Figs.69 i 70).

2.3. Erosió dels models i contracte emfitèutic.

Durant el segle XVIII va funcionar un model de producció de la ciutat que girava entorn del contracte emfitèutic. s'esgraonava des del propietari de la terra, el petit inversor i l'home de la construcció fins l'emfiteuta, i produïa, en consonància amb la categoria social dels destinataris, unes tipologies edificades simples, barates, ràpides de construir i que, gràcies a la seva repetició ordenada, donaven un caràcter propi, pobre però digne, a la perifèria mataronina. Durant l'etapa que estudiem ara, -el

segle XIX fins el projecte d'eixample-, el model seguirà actuant de manera aclaparadora: si en ell s'introdueixen elements nous o si es produeix una "erosió" en alguns dels aspectes que el conformen, això no impedirà que la continuïtat sigui una nota ben rellevant en aquesta etapa. I si l'estructura del model evoluciona dins d'un marc de continuïtat, el resultat en la producció de ciutat, és a dir, l'estructura de l'espai resultant, veurà reforçada, de fet, les seves característiques.

Ja hem vist que, a l'origen de la cadena, els propietaris mantenien característiques semblants a les del segle XVIII: ara tindran menys actuació directa en les etapes del procés posteriors a l'establiment propiament dit, però mantindran un paper preponderant en el control del sòl urbanitzable. Els "emfiteutes intercalats" tenen una evolució molt més accidentada: són, de fet, els elements més variables en aquesta etapa si els comparem amb els altres agents que intervenen en els diferents processos, amb els continguts del contracte emfitèutic o amb els resultats físics obtinguts. El quadre d'establiments marca, efectivament, clares diferències entre les etapes (Fig.71). Durant el període 1798-1830, en uns anys de baixa activitat, es dona una proporció d'"emfiteutes intercalats" semblant a la de l'etapa anterior; als altres trams cronològics, 1831-1848 i 1849-1876, es produeix un augment molt notable del nombre d'aquests "intermediaris", però amb composicions diferents per a cada un dels períodes.

Si analitzem els individus que intervenen com a emfiteutes intercalats o ficticis, aprofundirem en la comprensió d'aquestes diferents etapes. Entre 1798 i 1830, la proporció de mestres de cases

és molt alta, però es comencen a produir canvis: estan desapareixent les famílies "clàssiques" -els Viada o els Renter, tenen poca presència i només es mantenen amb un nivell alt els Ribas- i sorgeixen altres de noves com els Majó, els Collet o els Umbert -Miquel Umbert, mestre de cases que tindrà un gran protagonisme en les etapes següents, és ja aquí un personatge actiu-. Estem al davant, doncs, d'un període en el que la feina de construcció de noves cases, molt escassa, està repartida entre una sèrie llarga d'homes de la construcció que treballen poc i entre els que s'està produint una substitució; un període en el que, per altra banda, es dona una participació minvada dels petits inversors com correspon a un període de crisi.

Durant l'etapa 1831-1848, es produeix un canvi molt important i no només en les proporcions d'intervenció dels emfiteutes intercalats. Les famílies "clàssiques" de mestres de cases actuen poc -treballen els Renter i quasi res els Viada- i es dona una molt més forta "acumulació" dels establiments en determinats individus: es passa de la família de mestres de cases als individus actius. Augmenta el percentatge de patis controlats per mestres de cases, rajolers i fusters, però no es tracta d'un repartiment en molts caps, sinó d'una concentració de la feina en poques persones -algunes d'elles fusters i rajolers- que acumulen sèries apreciables d'establiments. Entre els mestres d'obres i fusters han aparegut elements nous -Josep Arch, mestre de cases, Salvador Bosch, fuster-, i s'ha reforçat el paper d'altres ja presents a l'etapa anterior -Collet, Umbert-, alguns dels quals -assenyaladament Miquel Umbert i encara més Josep Arch- tindran un paper molt més actiu que el de simple constructor

"casa a casa" i posaran les bases per a una actuació futura, pròpia o dels seus successors, molt més important, en la línia d'autèntics promotors immobiliaris.

Sobresurt especialment, la presència d'algun element "singular", extraordinàriament actiu -és el cas de Joan Baptista Margenat, fuster (Figs.72 i 73)- i, sobretot, l'actuació dels rajolers -Segimon Savina i els Seda, molt especialment Joan Seda que figurarà com a rajoler i mestre de cases i que desenvoluparà una activitat que es "dispara" el 1843, en l'operació Viada al carrer i a la plaça de Cuba i que seguirà després (Fig.74)-. El denominador comú d'aquests homes significadament actius és el de l'empenya derivada d'activitats que permeten l'acumulació de capital, molt lenta i difícil amb la fórmula tradicional del petit mestre que feia una casa l'any (58). Dels Margenat tenim diverses notícies: Esteve Margenat Font, fill de fuster i fuster igualment, va treballar en aquest ofici, "dedicant-se també a l'especulació immobiliària, fins que els anys quaranta decideix muntar una fàbrica de filar i teixir" (59) -recordem el seu intent d'instalar vapor a la fàbrica del carrer d'Argentona-; Joan Baptista Margenat és, però, el que més activitat presenta com a "promotor immobiliari", des de l'inici de la recuperació, el 1831, fins el final de l'etapa de creixement.

Sembla clar que els rajolers estaven entre els elements més capitalitzats dels que intervenien en la construcció: era més fàcil fer diners amb les bòviles i els materials que treballant de paleta o fuster (60). El mes d'abril del 1826, el síndic personer Josep Ignaci Jonulla explica que "ha tenido quejas de

distintos vecinos... a causa de la mancomunacion que se observa tienen entre sí los fabricantes de ladrillos... de obligar a los compradores de esta obra á que precisamente la compren en el horno de su fabricación que está de turno, coartando la facultad de estos para acudir á otro horno, aunque la obra de la fabrica turnante sea defectuosa en toda ó en alguna de sus partes; sentando además un precio fixo inalterable por la referida mancomunación; y siendo esta en notorio perjuicio del vecindario": es tracta, con diu l'Ajuntament, d'un "monopolio contrario á las leyes y reglas de buen gobierno" (61). I no pot sorprendre, en aquesta mateixa línia, que la "primera dada... documentada al voltant de la confrontació dels treballadors i propietaris" la donin precisament Antoni Pesant, Lluís Matas, Josep Puig, Dolors Campins, Fèlix Puig i Joan Seda (62), "dueños todos de hornos para la fábrica de ladrillos": el conflicte de classes sorgeix en un dels punts més "avançats" de la producció, allí on les condicions són més dures i els guanys més grans. I és precisament Joan Seda al qui, el 1841, en plè creixement, se li ha d'avisar perquè "se ha valido alguna vez para la construcción de sus obras de materiales poco sólidos" (63): Seda, com després Arch, els més dinàmics entre els "constructors" capitalitzats, seran els qui més problemes crearan a l'Ajuntament en les seves actuacions a la ciutat (64).

Són aquests elements els qui, en l'etapa de construcció febril entre 1831 i 1848, i més encara en el període de "punta" 1840-1846, poden aprofitar millor les noves condicions creades; són els qui tenen la capacitat de construir molt i ràpidament. Per altra banda, apareixerà també clarament en aquest període el

paper dels inversors, ara sí atrets pel creixement i les bones expectatives: es tracta, principalment, de negociants, de gent del comerç, fabricants i hisendats, però també de flaquers -una presència sorprenent-, de curtidors, tintorers, cellers, etc..

Finalment, durant l'etapa 1848-1876, es torna a presentar una situació característica de crisi, en la qual els petits inversors -fora dels comerciants, sempre presents- tenen una activitat petita i on la major part dels establiments es torna a repartir entre els petits mestres d'obres. Es veu aparèixer algun nou mestre relativament important -Miquel Pradell-, però, en funció d'una activitat total molt baixa, les presències són pobres. Aquesta llarga crisi farà que els interessos d'alguns no continuïn girant al voltant de la construcció -els Margenat desapareixeran d'aquesta activitat l'etapa següent, i també els Seda (65)- mentre que per altres haurà suposat una selecció positiva de cara a la pròxima fase -el cas dels Arch-. Just abans del projecte d'eixample i després sobretot, el paper dels mestres de cases, com veurem, serà menor -els Arch seran grans promotors de la construcció i no paletes-, i els canvis no acabaran aquí: serà ara decisiu el paper dels petits inversors que coparan bona part dels establiments, en una situació nova que haurà de potenciar una erosió més clara del model de contracte emfitèutic.

Fins el moment de l'eixample, en canvi, l'evolució del contracte emfitèutic presenta variacions menys importants que les que hem vist en el món dels emfiteutes intercalats. El contingut econòmic varia, però no excessivament. El valor del cens, de la pensió anual, creix seguint una corba no molt inferior a la de la infla-

ció: passem de les 6 lliures del final del segle XVIII, que es mantenen fins ben entrada l'etapa de creixement, a les 7 o 8 de finals d'aquesta etapa i dels anys 50; mentre que els preus de les cases semblen indicar un creixement d'un 30 % entre finals del XVIII i mitjans del XIX, no molt diferent del dels censos. Pel que fa a l'entrada, el canvi es produeix en el sentit d'una presència ara quasi absoluta de la moneda enfront de les "espècies" -les famoses gallines- i en el d'una major incidència de les entrades altes, una situació, però, no molt diferent de la que es produïa a finals del segle XVIII. Finalment, altra condició econòmica -relacionada amb el temps de construcció- varia més clarament: la primera paret, que havia de fer tradicionalment el propietari per endegar les operacions, no serà ara pagada per ell, sinó que el preu es descomptarà del cens -restant cada any el 3 % del preu de la paret-. Aquest és un fet que reflecteix clarament una situació marcada per la presència alta d'emfiteutes intercalats com a promotors -és en el període 1831-1848 quan apareix aquesta nova fórmula- i la menor participació dels propietaris de la terra en la construcció i com a "banquers" de les operacions (66).

Els propietaris han estat substituïts en aquests papers per elements més capitalitzats; seran homes més dinàmics, menys clarament "rendistes", com el notari Desideri Torras, els qui actuaran més "agressivament" en les operacions posteriors a les de l'establiment. Les relacions de Torras amb el rajoler Seda no són ja les "tradicionals" entre un propietari i un home de la construcció, sinó que anticipen actuacions i fórmules noves. Torras i Seda es divideixen les despeses de les operacions, amb clàusules

prou complicades que s'acosten clarament a la permuta, acorden fórmules per incomplir les ordenances municipals i estipulen pagaments dels censos en funció de la rapidesa amb la qual Seda aconseguirà llogar les cases (67): complexificació del contracte i introducció en ell del lloguer -com a element bàsic del negoci- estan marcant un canvi que, si és aquí precoç i mixte -es manté el cens-, s'afiançarà progressivament, en el sentit de l'augment gradual de vendes i lloguers, en les etapes posteriors al pla d'eixample.

Pel que fa a les clàusules de temps, el termini d'un any per tenir la casa coberta està ampliament generalitzat, a més del menys rellevant d'un any i mig per fer el tapiat de l'hort. Com sabem, aquestes clàusules estan relacionades amb la construcció de la paret per carregar: les condicions lligades a aquesta es continuen donant amb la mateixa precisió pel que fa a la forma de construir-la i dimensions. Les mides, lleugerament més àmplies que durant el segle XVIII, determinen la llargada i l'alçada de la casa que es fixa en 36 pams, precisant que seran 19 pams els que correspondran a l'altura de la planta baixa. Les altres condicions -balcons, portals, finestres, remats de coberta, fonaments, empedrats...- seran semblants a les del segle anterior: els tipus constructius i arquitectònics són bàsicament els mateixos.

En alguns casos, com passava abans, els contractes recullen normes dictades per l'Ajuntament (68), però en altres, com sempre, els contractes van al davant. Així, el 1831, en començar l'etapa de creixement amb l'obertura del carrer Amàlia, es parla

ja en els contractes del color de les façanes: "lluïr la paret del carrer ab un color igual a las demas casas de la mateixa ala de carrer, cual color convindrà ab los altres adquisidors que de pròxim construiran casa en dit carrer" -el caràcter unitari de la "galta" de cases queda ara reforçat també per la uniformitat del color- (69). A partir de les condicions dels contractes, la qüestió del color de les façanes es convertirà en un problema de l'Ajuntament: el 1844, en construir cases al carrer de Montserrat, l'inefable Joan Seda es nega a pintar les façanes de color verd per considerar-lo car; poc després, el mes de juliol, són ja diversos els mestres de cases que protesten pel color verd del carrer -que lògicament havia estat decidit o recolzat per l'Ajuntament- per ser "costoso é insubsistente", i presenten plànols amb colors de façanes que seran aprovats per les autoritats (70). El "Bando de Buen Gobierno" del 1850 recull ja clarament la qüestió en el seu article 28: "El pintado ó color que se dé á cada fachada deberá ser igual á uno de los aprobados ó que apruebe el Cuerpo Municipal, bajo la multa de treinta reales, al que verifique lo contrario, y obligación de pintarlo con arreglo á lo prevenido" (71).

I també en altres temes, els contractes -és a dir, els propietaris- s'avancen en determinades ocasions a les disposicions municipals: així, el 1844, Matas, al carrer del Molí, inclou la clàusula que preveu que els emfiteutes "no podrán tener hornos de ladrillos, alfarería o fábrica de vapor a fin de evitar las incomodidades que semejantes objetos ofrecen". Una preocupació per les indústries molestes que l'Ajuntament no recullirà fins dos anys més tard i només atenent als "vapors" i a la preservació

del centre urbà (72).

La figura del ben conegut Joan Seda, enfrontat constantment a l'Ajuntament -el seu intent de maximitzar els beneficis repercuteix negativament en la qualitat de la construcció-, ens deixa veure que, si bé el contingut dels contractes és, pel que fa a les normes constructives, molt semblant al de l'etapa anterior, s'està produint una progressiva erosió de la qualitat dels tipus i de la seva construcció. La pressió del creixement durant l'etapa de punta 1831-1848 fa empitjorar els models. Els inicis del creixement van anar acompanyats encara d'un control atent per part de l'Ajuntament, que recordava les normes a complir: així, el 1833 i al carrer Amàlia es fa respectar la disposició, dictada per l'obrer de policia Francesc Boter, que obligava a deixar les portes al carrer a la part de ponent de les façanes -una disposició que ja vèiem aparèixer en els contractes emfitèutics del segle XVIII i que ha estat recollida ja per l'Ajuntament-; i es recorda que les ordinacions de policia urbana han de buscar la uniformitat en els nous carrers (73). L'11 d'abril del 1834, s'adverteix "que nadie pueda construir casas o que para ello no se conceda permiso sin que sean examinadas al tiempo de empezarse los cimientos por el albañil de este común y al de su conclusión por dho m y el de carpintería también de esta ciudad a quienes deberá encargar el Sr Reg. Obrero examine la solidez y si las construyen con todas las reglas establecidas por la policia urbana" (74).

Aquesta disposició, però, respon ja a defectes trobats en les cases: el 28 d'abril del mateix any 1834 es decideix "llamar a

los dueños de las casas que según la relación del arquitecto de Barcelona D. José Buxareu se construyen defectuosamente para leerles aquella y mandarles mejorar dhas obras del mejor modo posible y siguiendo en adelante edificando con todas las reglas del arte y solidez debidas" (75). El 26 de març del 1838, però, s'havia fet una concessió a aquelles "reglas del arte y solidez": un "aclariment" a l'article 17 de les ordenances de policia permetrà que es puguin fer amb bastiment de fusta i no de pedra les finestres petites, les "ventalles" -de 3 pams d'ample per 5 d'alt-, mantenint la pedra per les més grans (76). Una disposició que tindrà plena continuïtat el 1848 quan, a petició de Jaume Baladia, sigui aprovada per la comissió de policia urbana la proposta de poguer-se fer els balcons amb totxo en comptes de amb carreus de pedra, reservant aquest material per les portes d'entrada a les cases (77). Poc més tard, les ordinacions del 1850 no recullen ja cap condició sobre l'obligació d'emprar la pedra, un tema tan cuidat durant tot el segle XVIII i que havia originat tantes discussions: s'han tret els entrebancs per a una construcció ràpida i barata.

També en el tema de l'amplada mínima del cós es produirà una regressió. El 1846 es diu que no es podrà construir "ningún cuerpo de casa, vulgo cos, que no tenga 24 palmos de luz" (78). Donat que aquesta és la mida emprada des d'almenys el segle XVI, el "recordatori" deixa veure que s'ha començat a deteriorar una norma vigent durant segles i que es complia automàticament. La disposició, que s'acompanyava d'altres criteris de control, com el que manava que "las casas en esquina deberán tener en el ángulo las aberturas puertas o balcones correspondientes según el

modelo aprobado por el Cabildo... pudiendo empero taparlos después con ladrillo", no tindrà massa èxit. Si el 1846 Viada estableix els cosos de 21 pams que aixecaven la polèmica i el 1847 es denegava permís a Segimon Sabina, que volia fer 5 cases en un terreny on només hi cabien 4, més endavant, el 1848, l'Ajuntament permet al mateix Sabina adaptar una fàbrica, començada a construir en aquell terreny, transformant-la en les 5 cases abans sol·licitades. El mateix any, el municipi deixa que Josep Arch faci 2 cases en un espai buit del carrer de Cuba que no arriba tampoc a les mides establertes; el 1849, Josep Arch rep permís per fer 5 cases de 22 pams totals per unitat -pretenia fer-les encara més petites !-, argumentant l'Ajuntament que l'amplada petita correspon a l'alçada també petita (!); i el 1850 Viada estableix patis de 25 pams totals, és a dir, de 22 pams de llum, -ho fa precisament al rajoler Sabina- (79). Un procés de deteriorament d'un dels paràmetres essencials i més escrupulosament respectats al llarg del temps que, abans de l'eixample, es veurà acompanyat per la disminució de l'amplada dels carrers: el 1839, els carrers de la quintana Palau es faran der 30 pams -5,83 metres- i el 1875, el carrer Iluro es farà amb 6,40 metres, mides inferiors als 36 pams -7 metres- que havíem vist imposar-se durant el segle XVIII (80).

En entrar el model que gira al voltant del contracte emfiteùtic, en uns moments de construcció accelerada, en l'òrbita d'uns "intermediaris" que tenen un pes molt gran i un caràcter més especulador que abans, el contracte va perdent força: aquests agents no cuidaran tant la qualitat constructiva que interessava al propietari quan es tractava de "millorar" les finques. Encara

que els contractes mantinguin bona part del seu contingut normatiu, la qualitat de la construcció i del tipus edificat s'anirant erosionant: la inclusió cada vegada més freqüent en el contracte de la condició "atemperarse a las reglas establecidas por la policia municipal" marca la progressiva pèrdua de confiança en la força real del contracte, i la necessitat cada vegada més gran de fer referència a una normativa municipal que millorarà molt lentament. La lluita per aquesta millora i per la de la qualitat de la construcció serà una de les que, com veurem, portaran a terme mestres d'obres i arquitectes, prenent, en bona part, el relleu de propietaris i contractes emfitèutics. Com dèiem al principi, però, la continuïtat és encara la nota dominant d'aquesta etapa anterior al projecte d'eixample. La conservació del model basat en el contracte emfitèutic és quasi total i les modificacions que es presenten ni són radicals, ni estan àmpliament exteses: s'estan produint, això sí, uns canvis que resultaran irreversibles (81).

Com abans, també l'evolució de l'estructura de la propietat serà lenta i seguirà un curs que vé donat per l'acció de forces externes, que ara tenen més pes, i per tendències pròpies del sistema basat en l'emfiteusi. El 1817, en parlar de la forma de realitzar l'impost per l'enllumenat, l'Ajuntament descriu la situació de les famílies de la perifèria -2/3 del total, segons ell-: "aquella clase de gente aunque pobre llegando á encontrarse con facultades por adquirir casa para su vivienda se aprovechan de la coyuntura; y aunque despues les acose al indigencia, con motivo de malas cosechas, segun sucede en el dia, como lo graduan de momentanea y proxicamente remediabiles casi nunca se deciden a

desprenderse de la casa q poseen, y havitan, por mas que sea la unica finca que tengan y solo aspiran a dejarla p sus descendientes, ofreciendosela como un asilo de seguridad, y complacencia" (82). Queda ben palès el paper del contracte emfitèutic, encara que les crisis llargues, l'augment dels emfiteutes intercalats i les situacions personals faran evolucionar lentament l'estructura de la propietat -cada vegada més lloguers i menys propietaris- des d'aquest any de 1817 fins al final del segle XIX.

Pel que fa a l'espai, la conservació dels esquemes i també l'erosió dels tipus legals i constructius van en el sentit de la conservació de les estructures. Sens dubte, la perifèria veurà accentuada les seves característiques per la continuïtat en la forma d'organitzar el creixement -carrers- i per la repetició de les mateixes tipologies modestes de sempre -cases de cós-, ara més "apurades" que abans. Tot contribueix a augmentar les diferències entre el dintre i el fora ciutat.

2.4. Iniciativa pública: la "difícil" millora del fora.

La perifèria es pot veure, en bona mesura, com un lloc per instal·lar mà d'obra i fàbriques i per fer negocis immobiliàris precisament amb aquesta instal·lació. Les millores urbanístiques d'un espai nascut a l'ombra d'aquestes finalitats no seran fàcils de realitzar: arriben, generalment, a remolc de les conjuntures i no seguiran una política clara i definida. En els moments de

creixement es produiran per compensació i correcció de l'activitat privada; en els moments de crisi per actuacions dirigides fonamentalment a ocupar la mà d'obra en atur. Entre aquests dos pols es pot buscar l'actuació municipal durant l'etapa del segle XIX que arriba fins el projecte d'eixample, i en la qual el pes de les intervencions apareix principalment en els períodes de crisi de la construcció.

Una actuació municipal realitzada en moments de creixement sobresurt, però, com a molt important dins del context més aviat raquític d'intervencions públiques a la perifèria: es tracta de la creació de la plaça de Cuba (83). Sens dubte, l'interès de l'Ajuntament i les possibilitats d'intervenir estan relacionats amb l'escala de l'operació privada que es vol controlar i sobre la qual es vol actuar. En efecte, com ja hem comentat, l'operació en els terrenys de Ramon Matas, que començaran Matas i Viada els primers anys 40, és d'unes dimensions inusuals en la història de la urbanització mataronina, una intervenció -sobretot si la sumem als carrers anteriorment iniciats del Beat Oriol, de Montserrat...- només comparable a la que es va plantejar Pou de la Sínia al segle XVI o la que es va portar a terme, en els mateixos terrenys sota el Camí Reial, a finals del segle XVII i principis del XVIII.

Seguint els antecedents de la plaça de Santa Anna, feta en part també a la quintana Palau, l'Ajuntament pren la iniciativa d'incloure una plaça en el projecte d'urbanització que Matas i Viada volen portar a terme. El 2 d'agost del 1842 es dóna permís a Viada qui "está conforme en arreglarse al plano mandado al

efecto levantar por este Cabildo y dispuesto también a ceder la parte que le corresponde para la plaza que allí se intenta fabricar"; el 23 de noviembre del 1842 Matas rebrà el permís amb els mateixos tractes (84). A partir d'aquí, el projecte de plaça entrarà en una etapa que es veurà enriquida per l'actuació de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca: un tema que requerirà la nostra atenció més endavant. El fet a retenir ara és que la plaça va acabar sent més gran del que s'havia previst, quelcom que fa encara més important aquesta intervenció municipal que, a remolc de la iniciativa privada, serà la més important de totes les realitzades a la perifèria.

Fora d'aquesta actuació, les altres es donen normalment en temps de crisi: és el moment d'ocupar la mà d'obra en atur. En efecte, davant del problema de la manca de treball, les autoritats tenen dues línies d'actuació sempre presents: per una banda, demanar el reforçament de la tropa aquarterada per a controlar possibles aldarulls (85); per l'altra, procurar donar feina en obres públiques. Si l'Ajuntament no pot aconseguir sempre que s'endeguin obres que depenen d'altres instàncies -carreteres, rieres...-, sí pot intentar realitzar despeses en obres en les que té competència. Però bona part dels temes essencials amb els quals crear possibilitats de treball són confliccius. Les dificultats de les competències, que obliguen a tràmits llargs, els problemes presupostaris i, segurament, el fet que el centre urbà quedava defensat per les muralles faran que un tema essencial com el desviament de la Riera sigui un tema constantment tocat però sense resoldre en tot aquest llarg període.

De fet, és la solució del pas de les aigües de la Riera i de les que baixen pel carrer de Santa Teresa, a través de la plaça de Santa Anna i de la Rambla -per evitar, de passada, les inundacions a la part més pròxima del Camí Reial- la que, el 1802, rebrà una atenció i una solució adequades: es tracta de millorar aquella part del fora-ciutat que forma part del "centre" (86). Per cridar l'atenció de l'Ajuntament en altres punts, s'haurà de deixar veure que perillen elements bàsics: així, el 1807, alguns propietaris de magatzems del carrer de Sant Antoni avisen de que l'aigua havia estat a punt d'afectar, en les últimes inundacions, l'alfolí de la sal situat a la part inferior d'aquest carrer (87).

Les mencions al tema de les inundacions seran constants i els problemes concrets a resoldre, sempre de gran urgència, quedaran normalment sense solució. Així, l'aigua que baixa pel carrer de Cuba no té sortida al mar i inunda el carrer de la Mercè: s'han d'enderrocar dues cases d'aquest carrer per deixar passar les aigües, però aquest problema es complica en funció de les competències -el Camí Reial- i del pressupost -indemnitzacions- i s'arrossega durant una pila d'anys. El 9 de novembre del 1818 es parla de cases derruïdes per les aigües al carrer de la Mercè; el 1849 es fa plànol de claveguera des d'aquest carrer al mar (Fig.75); el 1867, com es va comentar, es diu que el carrer és intransitable a causa de les inundacions; el mateix any, el governador aprova pressupost i plànol de claveguera per desguassar el carrer; el 1871 es parla de la necessitat de realitzar l'apertura per deixar passar les aigües, enderrocant dues cases; el 1876 els propietaris dels edificis a suprimir estan finalment

d'acord amb la indemnització plantejada, però fins el 23 de febrer del 1883, després d'altres valoracions del preu de les cases, no figurarà als acords municipals l'ordre d'enderrocar-les (88).

La solució del problema general de les inundacions no tindrà ritmes més ràpids: el 7 de novembre del 1817, es cursarà petició al "Supremo Consejo" per a donar altra direcció a la riera de Cirera, repartint les aigües entre la de Sant Simó i la d'Argen-tona; el 1835, Miquel Umbert proposa desviar les aigües per darrera del convent dels caputxins, creuant fins la plaça del Ravalet a mar -un projecte que no preveia el creixement cap a llevant, malgrat plantejar-se en una etapa d'expansió urbana- (Fig.76); el 1843, es proposa la construcció d'un "cazo" per conduir les aigües de la Riera i del torrent del Pecat a la riera de Sant Simó -en aquest cas s'abandona la part oest de la ciutat i el projecte fracassa en conèixer les dades de nivellació-; el 1850, l'Ajuntament promou un expedient sobre el tema, que inclou un plànol de part de la ciutat i d'autor desconegut, en el que es proposa la conducció de les aigües per claveguera sota la Riera; el 1851, disposem del primer projecte de l'arquitecte Elies Rogent (Figs.77 i 78), qui raona sobre les tres solucions possi-bles -per sota de la Riera, per l'est i per l'oest- i es decideix per la variant de desviament a l'est, a la riera de Sant Simó; el 1862, Elies Rogent presenta un altre projecte -el normalment conegut, que proposa altra solució, per l'oest, ja que la rambla de Cirera té una cota més elevada que els torrents Miró i Tri-sach-; finalment, el 1878 i junt amb el projecte d'eixample, es tramita la solució Palau-Cabanyes -que quedarà separada d'aquest

tràmit i trigarà anys en aprobar-se- que proposa el desviament per l'oest però no cap a mar, sinó enllaçant amb la riera d'Argentona per sobre de l'eixample (89). En definitiva, la solució a un problema tan greu i que tants danys havia causat a la perifèria no tindrà solució durant tot el segle XIX: l'actuació municipal, i encara més l'estatal, seran les responsables de la situació.

L'altre tema clau de difícil solució a la perifèria és el del subministrament de l'aigua. Durant tot el segle XVIII i també durant el XIX, són constants les referències a les obres necessàries per conservar les mines que abasteixen d'aigua les fonts públiques de la ciutat o els molins i la canalització de la Riera. Les fonts, a més, no donen servei a tots els punts de la perifèria (90) i el subministrament és molt més fàcil al centre, també pel fet que la gent acomodada es fa construir canonades per portar l'aigua del comú canalitzada per la Riera. La solució "liberal" -que recull el "Llibre d'aigües del comú" del 1798 (91)- de que tinguin aigua del municipi els qui puguin pagar-la i fer-la arribar a llurs cases, deixa "fora de servei" la major part de la població: quedaran només les fonts i, sobretot, els pous construïts a cada casa o parella de cases, pous que no sempre compleixen amb les condicions sanitàries idònies (92).

La petició d'aigua dels veïns dels carrers de Cuba, Iluro, Unió, Sant Cugat, Beat Oriol, Sant Benet, Montserrat i Sant Joaquim, el 1869, una pila d'anys després de la formació del sector, és prou significativa: l'aigua que tenien establerta els hi ha estat retirada i, donat que en tota l'àrea no hi ha pous, les necessi-

tats, incloses la prevenció d'incendis, són acuciants (93). Però si la petició és del 1869, el 1871 "El Eco de la Costa" planteja altra vegada el problema i "El Mataronés" del 18 de març del 1877 reclama encara "que los señores concejales de la comisión de Aguas se sirviesen dotar de este líquido a la fte de la p de Cuba, pues los vecinos de dicha barriada, cuando por algún motivo dejan de percibir la de la mina de LLauder, se ven precisados a acudir a la fte de la Rambla o a la de la c. Sta Teresa..."(94). Sens dubte, els problemes de manca d'aigua a la perifèria no reben solucions ràpides: "El Clamor de la Marina" del 22 de juny del 1879 diu que "no seria del todo inútil una fuente en un rincón de Mataró que se llama el rincón de S Pedro... no todas las mejoras han de ser patrimonio de los barrios céntricos de nuestra ciudad". Una situació d'abandó que quedarà confirmada, en les àrees de nova creació de l'etapa 1840-1846, amb la petició, el 1865, d'una claveguera per part dels veïns de la plaça de Cuba, i, en data tan avançada com era l'any 1868, per la comunicació de la Junta Revolucionària de la ciutat, considerant d'utilitat pública el desguàs pendent de realització del carrer i de la plaça de Cuba (95).

La millora de la perifèria no es va produir tampoc en altre tema bàsic com el de la descentralització dels mercats: no va prosperar, el 1851, la idea d'alguns regidors de la ciutat que proposaven fer mercat a la plaça de Santa Anna, una idea que oblidava el caràcter de centre residèncial d'aquest espai, diferent del caràcter de centre de mercat de les velles places del casc antic (96). S'haurà d'esperar l'etapa posterior al pla d'eixample per veure instal·lat un mercat al barri de ponent que els regidors

citats volien servir amb un mercat a la plaça de Santa Anna (97). I tampoc es va solucionar al fora-muralles el tema de la il·luminació. Ja hem comentat que l'enllumenat públic responia fonamentalment a criteris de seguretat i que la perifèria quedava mal servida. Un comentari irònic de "El Mataronés" del 10 de juny del 1877 ho deixa clar: "los vecinos de la c.s. Cucufate se quejan de la irregularidad con que se enciende el único farol..."; però encara el 1880, després de la redacció del pla d'eixample, "El Clamor de la Marina" del 26 de setembre parla de l'eliminació de molts fanals-guia, "reforma planteada de una manera injusta, desigual e irritante; pues mientras se deja sin luz barrios donde está situada la fabricación, en la Riera, Rambla y en la plaza de la Iglesia Parroquial cercana a la casa que habita el alcalde accidental...", es fa tot el contrari.

Els altres temes de millora urbanística en que intervé l'Ajuntament, fora de la creació de passejos, són temes menors. Entre ells, la qüestió de l'ocupació de les "bocacalles", necessàries per deixar passar les aigües i preveure els futurs carrers: un problema lligat cada vegada més fortament al de la "decència" i la moralitat, a més de als problemes del control urbanístic (98). Altres iniciatives són subsidiàries d'intervencions anteriors o de les actuacions d'altres instàncies: el 1826, s'eixampla el carrer que porta als Genovesos per ordre del capità general i el 1848 l'Ajuntament té una intervenció que resulta ser ben poca cosa en el context general de despreocupació urbanística davant de l'arribada del ferrocarril: efectivament, l'Ajuntament es preocupa de centrar l'estació del tren en la perspectiva del carrer de Sant Antoni i afirma, una vegada assolida aquesta meta,

que "no quedará ya afectado el ornato público"; una afirmació que sona més aviat grotesca en una perifèria que s'inunda constantment i a la que no arriba en canvi l'aigua per veure (99).

En aquesta mateixa línia, les visites reials donen idea del tò general de la situació: són aquestes cerimònies les que mobilitzen realment l'entusiasme i el zel de l'Ajuntament. L'octubre del 1802 s'ordena posar amb "la mayor decencia y comodidad los caminos y calles... por donde debe verificarse el paso (de sus majestades)... quedando ya prevenidos los vecinos de las calles del Rl tránsito y de las trabesales de aquellas, la composición y adornos de los respectivos frontispicios de sus casas auxiliando en ello de gastos del común á los más pobres": un ajut i una despesa que s'ha de situar en el context d'una perifèria poc servida i d'un moment en el qual no es pot, per ordre de la superioritat, gastar diners del municipi més que en els temes absolutament imprescindibles (100). Les visites reials, en tot cas, milloraran el Camí Reial, que s'ha de deixar expedit i còmodament transitable pels monarques: el 1802 es produirà l'enderroc de petites construccions i el 1840, també per preparar el fugaç pas dels reis, es revisarà l'amplada de la carretera des del Ravalet a La Havana (101).

Altres espais urbans, però, quedaran sempre abandonats. Així, l'estat de la "perifèria marítima" queda palès en una reclamació de l' "Eco de la Costa" del 2 d'octubre del 1870: "Los extremos de las c. de S. Ant., S. Juan y S. Pedro, por la parte de la Playa, están convertidos en verdaderos muladares, gracias al poco Patriotismo de los vecinos de la espresadas calles y a la poca o

ninguna vigilància que, en aquella part de la ciutat, exercen
los dependientes del Municipio"; el 30 d'abril del 1871, el
mateix diari continua denunciant la situació de les proximitats
de l'estació del ferrocarril, assegurant que "se ha atendido con
preferencia a hermosear ciertos sitios que no lo requerían tanto
como el que da lugar a este suelto, y que se halla en un abandono
completo"; un contrast més en el tractament que reben centre
i perifèria.

Finalment, la preocupació pels passejos i camins està clarament
relacionada amb els moments de crisi i amb l'atur: les obres en
passejos i en rectificació de camins seran les preferides per
paliar els efectes de les crisis econòmiques i emprar mà d'obra
sense feina. El 1840, es parla de la possibilitat de fer un
passeig davant del mar, a l'alçada de l'antiga bateria, i el
1848, quan es sol·licita a la companyia del tren l'eixamplament
del pont sobre el Rec del Molí, es menciona l'existència d'un
passeig ja creat en aquell punt (102); però les inversions en
aquest tema semblen arribar preferentment durant la crisi que va
del 1848 al 1876. El 1852, en tractar la rectificació del camí al
cementiri, es diu que aquest camí "puede servir para un excelente
paseo terrestre muy conveniente para la salud de los vecinos de
esta ciudad que les perjudican los aires marítimos" i es decideix
de col·locar dues fileres d'arbres com ja existien abans (103).
El 1864 i 1865, en funció de la necessitat de buscar obres públi-
ques pels obrers, es proposa, a més de l'"engravado" del camí a
Granollers i el desviament de la riera de Cirera, la rectificació
dels camins de la Geganta i de Mata; el 1866, en plena crisi, es
demana permís a la companyia del tren per plantar arbres al

carrer de Sant Felicià, s'en col.loquen de nous a la Riera i s'instal.len bancs en aquesta via sota la supervisió de la "comisión de paseos"; el 1868, vista "la necesidad de proporcionar ocupación a un crecido número de jornaleros de la tierra en la actualidad se encuentran sin trabajo y sin medios de proporcionar subsistencia a sus familias por efecto de la prolongada sequía que se está experimentando se acordó emplearlos en la formación de un paseo que partiendo del frente del gasómetro vaya a finalizar a la riera de San Simón" (104).

2.5. Les dues ciutats: estructura física i sòcio-topografia.

Hem vist que en el període que estudiem es produeix un creixement quantitativament apreciable que augmenta considerablement el perímetre de la ciutat. Els continguts d'aquesta ampliació tindran molt a veure amb els que es produïen al segle anterior: manteniment, per tant, d'una estructura en "dues ciutats", amb caràcters que s'han accentuat amb les actuacions de la iniciativa Privada i les limitacions de la intervenció pública. Cal veure ara quins són els canvis que s'han donat dins d'aquest marc general de continuïtat.

En primer lloc, pel que fa a l'estructura física, la Fig.79 marca un augment del nombre de "cases" del dintre emmurallat (105). Durant el segle XVIII, l'augment del nombre de "cases" en aquest espai és molt petit: entre 1716 i 1731 es produeix l'increment

més fort -1'27 cases / any- en funció, en bona part, de la saturació de buits encara existents i també a causa d'una primera subdivisió de les unitats inicials. Més endavant, entre 1731 i 1819, l'increment és bastant inferior -0,22 cases / any-: en un llarg període de creixement, com el del XVIII (106), sembla que la producció pràcticament constant de noves unitats impedeix o no fa necessària la subdivisió de les cases del centre. Durant el període ara en estudi, la divisió de les cases de l'àrea central -de terra a sostre i no horitzontalment, s'entén- és més abundant: 19 unitats noves apareixen entre 1819 i 1851, però, sobretot, 50 més sorgeixen entre 1851 i 1873, a un ritme de 2,27 cases / any, molt més intens que a qualsevol altra etapa anterior. Es en aquest context en el que s'ha de valorar, doncs, una subdivisió -i, per tant, una degradació- de les unitats del centre. El període de màxima intensitat en aquest procés coincideix amb una etapa de crisi constructiva: no es fan cases noves i en canvi es subdivideixen les unitats de més d'un cós del centre (107). Es produeix una tendència clara a l'empitjorament d'alguns sectors d'aquesta àrea, encara que són les mateixes élites les que, remodelant llurs propietats, aconsegueixen sovint millorar els seus propis habitatges i treure un més gran rendiment econòmic de la resta de la finca (108).

Aquesta degradació, no massa important de fet, de l'estructura del dintre queda reforçada per l'augment de les alçades en determinats punts de l'àrea, i sobretot per la saturació d'aquelles plantes ocupades abans per golfes (109) (Fig.80). La comparació de les alçades del dintre els anys 1716, 1851 i 1895 permet de treure algunes conclusions (Fig.81): durant la llarga etapa

del segle XVIII i primera meitat del XIX, s'ha donat aquell increment que demanaven les autoritats -passar a cases de planta baixa i dues plantes- i la mitjana d'alçada puja de 2,28 a 2,79; en el període 1851-1895, l'increment és en canvi pràcticament nul -2,79 a 2,80 de mitjana- i es dona aquí, més que creixement en alçada, aquella saturació abans esmentada.

Es clar, doncs, que hi ha hagut una densificació del centre des del 1716 -més subdivisió de les cases, més alçada-, però no sembla que aquesta degradació deixés els "standards" d'habitabilitat a nivells semblants als de la perifèria. El 1716, al centre, el nombre de focs per casa habitada era 1,16, aproximadament 5,80 habitants / casa, i fora muralles 1,23 focs o 6,15 habitants / casa. El 1835, les xifres són, al centre, 6,4 habitants / casa i fora 6,9 (110). Hi ha hagut, per tant, un empitjorament relatiu de la perifèria: el 1716, aquesta tenia 0,36 habitants més per casa i el 1835 en té 0,50 més (111). Però a més, les cases de la perifèria eren sensiblement menors -la immensa majoria d'un cós i de planta baixa i un pis d'alçada-, i no van augmentar en alçada mitjana al ritme que ho van fer les cases del centre, tal i com veurem immediatament. En definitiva, els 6,9 habitants / casa a la perifèria, el 1835, disposaven de molt menys espai habitable que els 6,4 habitants / casa del centre.

L'augment apreciable de població durant la crisi de la segona meitat del segle XIX (112), que no va acompanyat d'un increment de cases noves, repercutirà en la subdivisió i major ocupació de les cases del centre, però, sobretot, en la densificació de

la perifèria: aquí és on els treballadors trobaran els lloguers i l'ambient social que els hi "correspon" en una ciutat espacialment ben dividida. Com hem dit, a la perifèria no augmenta l'alçada de la mateixa manera que al centre. Entre 1716 i 1851 es passa d'una mitjana de 1,80 a una altra de 2,10 -es puja 0,30, mentre al centre es puja 0,50- (113). Durant aquesta etapa s'han produït dos fenòmens clars: per una banda, han disminuït molt les cases de planta baixa sola, que en el moment de creixement del 1716 abundaven -badius sense acabar-; per una altra, han aparegut cases de planta baixa i dos pisos que en realitat són les de l'espai central del fora-muralles -la plaça de Santa Anna, la Rambla, el Tras Santa Anna-. Entre 1851 i 1895 no varia pràcticament l'índex -ja comentarem més endavant en funció de quina situació disminueix-: el tipus perifèric de planta baixa i un pis està totalment consolidat (114).

Però és de fet tot el tipus de casa el que varia molt poc: casa entre mitgeres, d'amplada lliure de 24 pams -ja s'ha comentat la tendència a la disminució d'aquesta mida-, alçada de planta baixa i un pis i distribució horitzontal tradicional que manté, fins i tot, les solucions clàssiques com la de la cuina sobresortint al pati (115). Aquesta casa és tipològicament unifamiliar encara que pugui ser habitada per més d'una família: una sola entrada a la façana al carrer i una escala interior que lliga en vertical els nivells d'un mateix espai habitable. Tot i que durant aquesta etapa pugui donar-se la construcció de "cases d'escaleta" -amb una escala que des de la façana accedeix directament a la segona planta que resulta independitzada de la planta baixa- aquest tipus no tindrà una presència important fins després de l'eixam-

ple (116) (Fig.82).

Com varem comentar també, les fàbriques triguen en adoptar tipologies noves, "autònomes": no només perquè s'adaptin a construccions ja fetes (Fig.83), sinó perquè fins i tot les de nova planta són pensades moltes vegades, en els inicis del període, com a successió de cases de cós (117). El 1840 (Fig.84), la nova fàbrica del carrer de Sant Sadurní és un bon exemple de mimetisme, i ho és també la instal·lació de Gallifa, el 1844, a la Baixada de les Escaletes (Fig.85), o la de Baulenas, el 1850, a la plaça de Cuba (Fig.86); el 1859, en canvi, la fàbrica de Busqueta i Sala del carrer de Campeny té ja un aspecte de tal, amb dues naus aparents (Fig.87), i adopta també una tipologia fabril la instal·lació d'Escubós del 1862: progressivament, la tipologia clarament fabril es va imposant (118):

La localització de les activitats i dels oficis dóna una idea de ciutat molt semblant, pel que fa a la caracterització de les àrees, a la del segle XVIII. L'estructura general sòcio-profesional és ben coneguda (119): gira, fonamentalment, al voltant del comerç, el camp, la manufactura... Un resum del 1858 dóna 22 indústries, 144 establiments de comerç, 49 d'"arts" i 447 oficis, 1640 operaris, 400 bracers, 300 pobres i 620 "industrials"; i entre els "empleados en faenas": en les agrícoles 225, 750 domèstics, 50 en les fabrils, 150 en les industrials, 1340 en les d'arts i oficis i 100 en feines diverses (120). No ens interessa tant, però, la composició d'aquesta estructura com el seu vessant espacial. Aquí, la continuïtat és la tònica absolutament dominant: els canvis que es puguin donar en les activitats són absor-

bits per unes tipologies construïdes i per unes àrees urbanes -les perifèriques- que s'adapten a les diferents conjuntures.

L'anàlisi del recompte per barris del 1819 dóna una idea clara del que diem (121). Per una banda, els hisendats i els fabricants viuen majoritàriament al centre -12 hisendats i 11 fabricants dintre, cap hisendat i 4 fabricants fora-; els comerciants, en canvi, queden més repartits -14 dintre, 22 fora- en funció de l'existència d'una àrea de "negocis" pròxima al port -17 al Camí Reial, Sant Antoni, Sant Francesc, Pou de Vall, Sant Agustí i els altres, de fet, quasi tots al centre, incloquant-hi en ell la plaça de Santa Anna-. Però és més interessant veure com, en aquest moment, la ciutat del fora s'ha poblat de mitgers i ho ha fet especialitzant àrees que s'han convertit en grans "fàbriques" de treball domiciliari. Les concentracions són molt clares: tenint en compte que falten dades pels barris 6 i 9, "exteriors", el balanç dintre / fora dóna 27 mitgers al centre -9 al més perifèric carrers d'en Molas- i 100 fora -xifra disminuïda per la manca esmentada de dades-; resulta però més revelador encara veure que 63 dels mitgers de fora estan situats en els carrers a mar, el Camí Reial i l'àrea del carrer de Sant Ramon i que 16 dels 37 restants queden situats a la zona del carrer de Sant Rafael -aquest amb 7 mitgers-. En conjunt, una disposició que, no ha de sorprendre, ocupa precisament les àrees més pròximes a les que havien estat i/o seran les més industrials. És la pròpia ciutat la que, especialitzant determinades àrees, funciona com una fàbrica: ja havíem vist una organització espacial ben establerta a principis del XVIII, una organització que no farà ara més que adaptar-se a les noves ocupacions i les noves necessitats

(122).

La localització de les indústries, ja abordada en un altre capítol, donava una idea clara del caràcter de les diferents àrees i, sobretot, del contrast dintre-fora: un estudi de la disposició espacial dels oficis pot, de tota manera, projectar una imatge més detallada de les característiques socio-funcionals de cada zona. Amb les matricules industrials de 1836 o 1853 es poden classificar els oficis en funció de llur predominància fora o dintre muralles (123). El 1836, les activitats sobresortints a l'interior són: semoler, plater, "quinquillaire", tender de "paños de lienzo", tender de seda (124), i també, en menor mesura, sastre, adroguer, comerciant de seda, revenedor de grans, confiter, especulador de grans, "cester", esparter, "hojalatero", pel que fa als oficis "comercials"; i advocat, notari i metge, pel que fa als "liberals". Aquest mateix any, la preponderància fora la tenen els "cabrers", curtidors, mestres de carretes, tallants, ferrers, "chapuceros", comerciants de segona classe, esquiladors, fabricants de totxos, serradors, "anzueleros". "albeytares" i albarders, i també taverners, teixidors de "velas", mestres de cases, "alfahereros", soguers, manyans, "cubers", "latoners", tintorers, revenedors de comestibles (125). En total, la matrícula industrial dóna un 40,5 % d'elements dintre i un 59,5 % fora -un 54,1 % i un 54,9 % si prenem també com a centre la plaça de Santa Anna, la Baixada de Santa Anna, el Tras Santa Anna i la Rambla-; és a dir, al centre s'hi situen el doble de matricules de les que li correspondrien segons el seu pes demogràfic. El 1853, la mateixa ordenació donaria, dintre: mercaders de teixits, "cotilleros",

"taules de billar", cerers, platers i ebanistes, i també botigues de queviures, sabaters, comerciants en pasta fina, sastres, confiters, mercaders d'ultramarins, boticaris, "hojalateros" i pintors, i entre els "liberals", advocats, notaris, metges i procuradors dels tribunals; i fora: taverners, traginers, tallants, "alpargateros", "cacharrería", corders de "husos", naviers, cafés, "albeytares" i calderes de sabó, i també tallers "jaccar", "abacerías", tallers de "lonas", de mitges, "revocadores", molins de "cáscaras", curtidors, tenders (126). En total, unes proporcions de 44,5 % i 55,5 % fora -49,1 % i 50,9 % si ampliem el centre-, que tornen a mostrar la millor qualificació del dintre muralles.

La preponderància, en les matrícules, dels oficis comercials i de servei sobre els propiament industrials marca la característica doble del dintre com a espai comercialment central i com a espai millor servit. Les característiques de l'esquema global són ben clares: un "dintre" més comercial i amb les professions liberals i un "fora" amb oficis i activitats manys comercials, de menor categoria, més industrials. La comparació de les dues dates escollides marcaria una millora, entre 1836 i 1853, d'un centre cada vegada més servit i un augment de les activitats més propiament industrials a la perifèria. Una anàlisi dels oficis que no figuren a les matrícules -pescadors, jornalers, mariners...- donaria -a partir del recompte del 1819, dels establiments, etc.- una imatge sòcio-funcional de ciutat molt semblant a la del segle XVIII, amb les diferents àrees caracteritzades per trets similars als que ja vèiem el 1716: com hem comentat, algunes zones de la perifèria s'adapten a continguts nous, però el caràcter més mariner de l'àrea sota el Camí Reial, el de

"treballadors de la terra" de les àrees del nord i el més variat de les àrees intermèdies, sempre en contrast amb un centre de més alt nivell, és clarament constant.

Una anàlisi de la distribució de la riquesa pot ajudar a completar aquesta imatge de les "dues ciutats": les imposicions del 1851 i 1873 permeten de classificar els carrers en funció de llur riquesa mitjana (127) (Fig.88). D'aquesta classificació se'n poden treure algunes conclusions: en primer lloc, ressalta clarament un centre ric, el tradicional i doble del dintre muralles -plaça Gran, ara de la Constitució, Don Magí, San Cristòfor, Santa Maria, per una banda i Riera, per l'altra- al que s'ha incorporat de manera clara i cada vegada amb més força el carrer Barcelona, que uneix precisament aquests dos centres; en segon lloc, és ben palesa l'ampliació, ja esmentada, de l'àrea "central" -plaça de Santa Anna, Tras Santa Anna, Baixada de Santa Anna, Rambla- amb espais plenament incorporats als valors del centre i en alça constant (128); en tercer lloc, es veu un reforçament d'aquest esquema per la importància d'altres carrers -Argentona dintre, Nou, Sant Josep dintre, plaça del Rei, Palau, per una banda, i Camí Reial, per l'altra-; en quart lloc, no deixa de notar-se el descens d'alguns carrers del casc antic -Carreró, Pujol, Sant Simó-, baixada que s'ha de lligar a la subdivisió de cases que es produeix en aquests punts, entre les dues dates, i que té com a contrapunt l'ascens dels carrers del centre "nou" en els qual s'hi construeixen algunes cases importants (129).

per altra banda, la sèrie que relaciona els 50 primers i 50 segons contribuents del cadastre serveix igualment per a comprovar graus de permanència alterats quasi només per l'ascens del "centre nou" entre 1842-1873, un ascens que fa disminuir el pes del centre tradicional (Fig.89). El 1835, per aplicar un impost, l'Ajuntament fa una classificació dels carrers, en vint categories, que s'acosta molt a l'ordenació abans esmentada (130). Les categories municipals, com les utilitzades per nosaltres, deixen veure un esquema tradicional que ja sabem queda alterat per l'extensió del centre i el valor més alt de determinats carrers de la perifèria -Sant Antoni, Sant Joan...-, i també per l'existència de bosses de pobresa a l'interior de les muralles.

Si es presenten aquestes distorsions de l'esquema dintre-fora, no podem deixar però de remarcar que es mantenen les diferències de mitjana de riquesa. El 1851, la imposició mitjana seria 2,3 vegades superior dintre muralles -1257 / 554'8-, unes diferències que s'incrementarien si fèssim les correccions que ja coneixem; i unes xifres semblants s'obtidrien per l'any 1873, amb una mitjana dues vegades superior al centre -354,3 / 175,2-, deixant-se notar aquí, més que abans, aquella baixada de determinats carrers del centre i la pujada del centre "exterior" nou.

La situació espacial dels individus que paguen més impostos al llarg d'una sèrie àmplia d'anys -cadastres dels anys 1807, 1827, 1842 i impost del 1870-1873- acabarà de perfilar aquestes conclusions (131). Les primeres xifres globals diuen que, pels anys esmentats, dels 100 majors contribuents de la ciutat, viuen al centre emmurallat 76, 76, 72 i 70 respectivament; i si incluïm

el centre nou, les xifres són 84, 85, 79 i 82. Aquestes dades marquen un descens de la presència dels majors contribuents al centre, però, donat l'augment de famílies a la perifèria, les xifres assenyalen, de fet, un increment relatiu notable d'aquella presència de grans contribuents al centre (132). Hem de tenir en compte, també, que es produeix, en àrees com la del carrer de Sant Agustí, una presència del propietari en la casa-fàbrica, el que suposa una major valoració del fora-muralles en les xifres anteriors. Amb l'estudi d'un nombre més alt de contribuents -229 individus-, obtenim, pel 1870-1873, resultats més desfavorables al centre: 60,3 % d'aquests contribuents dintre -71,6 % amb el centre nou- i 39,7 % fora. L'explicació és senzilla: les limitacions físiques del centre vell, un centre petit amb un nombre limitat de cases importants, fa que sigui difícil adquirir bons habitatges dintre muralles: l'ubicació s'ha de fer per força fora, on s'hi situen els homes que apareixen, en l'escala econòmica, després dels 100 majors contribuents, i són els "nouvinguts" en ascens en les jerarquies social i econòmica.

En general, doncs, totes les aproximacions venen a confirmar l'existència d'un esquema de l'estructura de l'espai molt semblant al del segle XVIII: un centre doble a l'interior de les muralles, en el que s'hi donen les funcions comercials i on viuen majoritàriament "notables" i "liberals"; un centre nou que ja havíem vist "preparar-se" i caracteritzar-se al segle anterior; i una perifèria cada vegada més extensa que manté el tó d'espai servidor i poc servit. Aquest esquema evoluciona lentament en el sentit de valorar cada vegada més els punts claus del nou centre "exterior" en detriment dels espais tradicionals del centre vell.

ara una mica més densificat i amb les unitats construïdes més subdividides. Aquest procés, però, no arribarà a accentuar-se excessivament: a Mataró no es produirà el mecanisme clàssic de rebuig i abandó del centre vell i substitució d'aquest, com a residència de la burgesia, per barris perifèrics creats per a aquesta classe (133). El nou centre, per a una part dels grups benestants mataronins serà clarament l'eixample barceloní: la resta de la burgesia, sobre la qual pesa la llarga tradició del centre-perifèria i que viu en un hàbitat prou ben conservat, no tindrà empenta, ni interès, ni necessitat de variar l'esquema anterior i el centre tradicional, ampliat, serà encara el marc de la burgesia mataronina.

3. Municipi i Estat, mestres d'obres i arquitectes en el control urbanístic (1798-1878).

3.1. Legislació estatal i actuació municipal.

L'estudi de les relacions Estat-municipi, en el tema de la legislació urbanística, del control del creixement i de la reforma urbana és fonamental per comprendre l'evolució de les ciutats durant el segle XIX i ho és també, lògicament, en el cas de Mataró. Martí Bassols ha plantejat el tema i ha donat, en un treball excel·lent, el "guió" que cal ampliar, per una banda, i aplicar a cada cas concret, per l'altra. El tema fonamental que ens interessa aquí és el de la pèrdua d'autonomia dels municipis en matèria urbanística, un fenomen en augment progressiu durant el segle XIX.

Bassols situa les línies generals de la qüestió: "las fuentes de regulación de la policía municipal originariamente fueron autonómicas, es decir, a través de los Fueros tradicionales y las Ordenanzas municipales. Sin embargo, el proceso de centralización política y administrativa del Estado Absoluto determinó la aparición de una legislación u ordenación estatal de los temas referentes a la policía municipal; ordenación estatal que no obedeció a motivaciones exclusivamente de absorbente centralización, sino también para remover la pasividad de los Ayuntamientos en sus realizaciones materiales"; durant el segle

XIX, "con el advenimiento del régimen administrativo" es produceix una "progresiva regulació estatal de las materias propias de la policía urbana", de tal manera que "si bien en el terreno de los principios y de los textos normativos de carácter municipal se atribuye el contenido típico de la policía urbana como una regulación autonómica de los municipios, la constatación del derecho positivo de la época permite apreciar la progresiva formación de una normativa de origen estatal reguladora de las cuestiones más características del contenido típico de la policía urbana, e incluso la formación de un incipiente aparato administrativo estatal en una materia que, según los contenidos ideológicos de la época, "a priori" era privativa de la esfera municipal" (134).

Las causas del procés, per Bassols són "los criterios centralizadores del régimen municipal", "la pervivencia de la legislación sobre fortificaciones y plazas fuertes" i "la progresiva complejidad de las cuestiones urbanísticas", a més de la "intervención de la Real Academia de San Fernando en las cuestiones de policía urbana" -veurem el paper de l'"Academia" en relació a la progresiva intervenció dels arquitectes-. En general, és ben cert que "las nuevas necesidades que experimentan las poblaciones en orden a la comodidad, salubridad y ornato, no podían satisfacerse ya exclusivamente en base a medidas de carácter policial, se precisaba de medios técnicos (levantamiento de planos topográficos) y de actuaciones directas (realización de obras). Para la consecución de estas metas, los Ayuntamientos, independientemente de lo dispuesto en las leyes municipales, se van a ver sometidos a una legislación específica de marcado carácter centralizador...". La intervenció de l'Estat serà cada vegada més gran. Així, "con

general unanimidad, en los preceptos y leyes de régimen local vigentes en el período de 1838-56, se clasifica la competencia sobre formación y alineación de calles y plazas como una típica competencia que precisa del refrendo gubernativo para alcanzar dichos acuerdos su ejecutividad" (135).

Fins aquí, el plantejament general del problema, situat perfectament per Bassols. Cal ara entrar en les lleis i disposicions concretes i, sobretot, en l'aplicació d'aquests instruments en el cas de Mataró: és aquesta l'única manera de veure quin és l'efecte real que, sobre una ciutat de tipus mitjà, podia tenir la tendència centralitzadora descrita per Bassols (136).

La "Ley para el gobierno de las provincias", del 1823, en l'apartat dedicat als Ajuntaments, afirma que la policia de salubritat i comoditat, les obres públiques, queden a càrrec dels Ajuntaments que poden fer despeses en aquestes matèries, però s'afegeix que només si aquesta despesa és menor en pessetes al nombre de veïns: si la despesa és major o si els síndics no estan d'acord, s'ha de passar el tràmit a la Diputació (137). El "Real Decreto" de 23 de juliol del 1835 sobre "arreglo Provisional" dels Ajuntaments concentra poders en els alcaldes i considera entre les facultats dels Ajuntaments la de proposar al governador actuacions en obres públiques i formar ordenances municipals que s'hauran de remetre al governador i aquest a S.M.: la dependència és prou clara (138). La llei del 8 de gener del 1845, sobre organització i atribucions dels Ajuntaments, confirma als alcaldes la missió de cuidar de la policia urbana i dóna als Ajuntaments la possibilitat de decidir despeses menors de 2000

reals en poblacions de més de 1000 veïns -per citar el cas que afecta Mataró-, fer ordenances municipals i reglaments de policia urbana i decidir sobre formació i alineació de carrers, però queda clar també que aquestes decisions s'han de comunicar al "Jefe Político", sense l'aprovació del qual no poden portar-se a efecte (139). Es evident, en aquestes lleis, que l'Ajuntament pot formar ordenances i projectes i deliberar, però no pot executar. L'alcalde és l'únic que pot cuidar del compliment de les ordenances i tot s'ha de comunicar al governador.

La creació de la "Junta consultiva de policia urbana", el 4 d'agost del 1852, reafirmada el 25 de setembre del 1857 i reorganitzada el 17 d'agost del 1859, centralitza encara més, en teoria, les decisions en matèria urbanística (140). Així, a Mataró, en un acord del 20 de desembre del 1864, un vot en contra en una decisió de policia urbana de l'Ajuntament recorda que la corporació municipal ha d'escoltar la Junta consultiva "sobre estudios, proyectos y presupuestos de los edificios", i insisteix en que un assumpte de policia urbana "ni es de las atribuciones del Ayuntamiento, ni es privativo suyo, ni sobre él puede deliberar y si pudiese sus acuerdos se deberian comunicar al Sr Gobernador de la Provincia... y solo corresponde al Alcalde... unico que deve cuydar de la observancia y cumplimiento de las ordenanzas de policia urbana" (141). Evidentment, l'excés centralitzador teòricament assumit per la Junta Consultiva no es podia portar a terme, i la Junta no va intervenir, ni de lluny, amb l'extensió que la llei proposava. De qualsevol manera, però, les disposicions legals gravitaven sobre les decisions a prendre i els diversos implicats en la construcció de la ciutat podien aprofir-

tar els marges de confusió que es creaven, invocant, quan els interessava, el compliment fidel de les normes vigents.

La llei d'Ajuntaments del 5 de juliol del 1856 deixava clars, una vegada més, quins eren els punts en els quals els Ajuntaments tenien capacitats immediatament executives -reglaments per execució de les ordenances de policia-, quins altres necessitaven l'aprovació de la Diputació -pressupostos- i quins altres requerien l'aprovació de la Diputació i del governador -formació i reforma de les ordenances municipals, apertura i alineació de carrers, obres públiques...- (142). Més endavant, després de la revolució del 1868, s'introduiran algunes modificacions, però, de fet, com escriu M. Fossas, "no mejora la (ley) del año 1868 á la del 1845, ántes bien en algunos casos se complica el espedienteo, por cuanto acuerdos que ántes eran ejecutivos mediante la sola aprobación del Gobernador, han necesitado después además la de la Diputación provincial" (143).

Havia estat, de fet, una disposició més concreta, la llei sobre Plànols geomètrics del 1846, la que havia iniciat un seguit de repercussions notables en la marxa de les relacions municipi-Estat, en introduir noves exigències en el control urbanístic que, en el cas de poblacions petites com Mataró, resultaven difícils de complir; repercussions que seguiran, després, amb les lleis sobre eixample de poblacions (144). En l'àmbit d'aquestes relacions municipi-Estat, el tema més interessant entre els plantejats serà el de veure com, sobretot a partir d'aquests últimes lleis mencionades -plànols geomètrics i eixamples-, una legislació estatal que teòricament havia de facilitar el control

urbanístic de la ciutat podia crear entrebancs capaces d'empitjor-
ar aquest control, en comptes de millorar-lo: tot el segle XIX
es pot veure, en aquest sentit, com un període de conflictes i
dificultats que no es resoldran mínimament, a Mataró, fins a la
redacció i posterior aprovació del pla d'eixample.

A Mataró, en un principi, es defensa, com arreu, que les atribu-
cions de policia són pròpies de l'Ajuntament: el 1816, el municipi
pot reivindicar davant del governador aquestes atribucions
"concedidas por Su Mgd á los Ayuntamientos" (145). El 1836 es diu
ja, però, que "la policia urbana que estuvo cometida a los
Ayuntamientos forma en el día una de las atribuciones de los
Alcaldes según el Real Decreto de 23 de julio último", amb la
qual cosa es reconeix la concentració de poder en mans dels
alcaldes (146). Per sobre dels alcaldes, el governador civil
tindrà el paper d'aixecar el nivell urbanístic de les poblacions,
i això li permetrà un innegable control del creixement urbà
(147). Aquest esperit de millora fructificarà, de tota manera, a
mitjans de segle, en algunes iniciatives notables, com la reco-
llida per la circular del 19 de gener del 1865 del "Boletín
oficial de la provincia de Barcelona": "Establecidas en algunos
(pueblos) de esta provincia, ciertas medidas mas o menos eficaces
y hasta muchas veces poco conformes con el espíritu de la legis-
lación que existe sobre esta materia, y careciendo otras de toda
regla, se hace difícil en todos su administración, dando esto
lugar a no pocas arbitrariedades y abusos, así como a numerosos
expedientes instruidos por reclamaciones que en queja de éstas se
promueven": un plantejament que porta a donar un recull de normes
sobre policia urbana, base per a la confecció d'ordenances muni-

cipals (148). En aquesta línia de control "positiu", el 1867, una ordre del governador mana que els alcaldes enviïn les ordenances municipals i llurs modificacions: es tracta de comprovar la qualitat de les ordenances i l'efectivitat de les mesures abans empreses, dins d'un seguit d'actuacions que mostraran l'eficàcia de les instàncies "intermèdies" -governador, Diputació- per comparació amb les instàncies superiors (149).

Per altra banda, com hem dit abans, algunes qüestions concretes d'actuació urbanística eren competències precisades de "referendo gubernativo". El 1852, es parla de que una banda de la Riera té alineació aprovada per la superioritat i s'envia plànol d'alineació de l'altre costat "al gobernador de la Provincia para su superior aprobación"; però el tema no queda tan clar quan, poc després, l'Ajuntament diu: "en virtud del párrafo 4 del artículo 81 de la ley vigente de Ayuntamientos, estos pueden deliberar sobre la formación y alineación de las calles, pasadizos y plazas y que si bien según el espíritu del citado párrafo cree el Ay. podría obligar a Vergés a adelantar hasta la mentada línea por no poder permitir deformidades en el ornato público..."; i decideix "que se consulte al gobernador también si se puede obligar a Vergés" (150). El governador, imposant la seva autoritat, sol·lucionarà el problema al marge de les qüestions de competències, declarant nul l'acord municipal "por no haber asistido el alcalde ni la mayoría de concejales".

Ens trobem, per tant, al davant d'una problemàtica més complexa que la del simple "vist-i-plau": aquí es comença a veure que les competències no són clares per a tothom, sinó discutides i

reivindicades. Seran els problemes concrets d'alineacions i d'expropiacions els que crearan més enfrontaments entre municipi, particulars i Estat; uns conflictes que s'incrementaran amb les lleis del 1846 sobre plànols geomètrics i del 1864 sobre eixample de poblacions. Però a més d'aquestes qüestions conflictives, que abordarem més endavant, altres temes que influeixen en la construcció de la ciutat estan clarament fora de les competències municipals.

Alguns dels apartats en que l'Estat intervindrà més "autònomament" durant el segle XIX seran els mateixos en els que ho feia ja el segle anterior, independentment del progrés comentat de la legislació estatal i, per tant, del control de l'Estat sobre l'actuació municipal. El cas més evident de "limitació" imposada des de dalt és el que es relaciona amb l'impediment d'intervenció del municipi. El 23 de setembre del 1800, com varem veure, es fa necessari aplicar els diners destinats a l'enderroc de les cases de la plaça Gran al subsidi reial; el 23 d'agost del 1802, es recorda que el projecte va quedar interromput pel decret del 28 de febrer del 1801 de "pago del cupo"; el 1805, s'alega que no es pot fer la carnisseria del carrer de Barcelona perquè "siendo su coste de mayor cantidad de diez libras, no le caben facultades p invertir las en obras sin previo permiso del Rl y Supremo Consejo, por mano del muy Iltre Sor Intente Genl segun la Rl ordn del año mil settos setenta" (151).

A part de controls com aquests, s'estableix el tradicional sobre rieres, carreteres i muralles. Com varem comentar en parlar de les millores a la perifèria, el control estatal sobre les

carreteres produeix a Mataró, cada vegada que han de passar els monarques, l'eixample i acondicionament del Camí Reial que, especialment en punts com el del carrer de La Havana, la iniciativa privada, amb el consentiment de l'Ajuntament i l'absentisme del governador, havia convertit en una carretera irregular i estreta (152). Quan es vulgui realitzar la claveguera del carrer de la Mercè, en el mateix Camí Reial, les gestions hauran de rebre també el vist-i-plau del governador, establint un més dels passos que faran molt lenta la solució d'un tema de gran urgència (153). Varem comentar també, a l'apartat anterior, les competències de l'Estat en el tema de les rieres i els llargs tràmits necessaris per a solucionar problemes tan greus com el de les inundacions. Igualment heretat del segle anterior és el control estatal sobre les muralles: ara, per enderrocar els portals i les defenses, com al segle passat per establir patis en els passadissos de les fortificacions, serà necessari el permís dels militars; de la mateixa manera, la comandància marítima tindrà jurisdicció sobre la franja costera i alguna cosa a dir en els projectes i actuacions que la afecten (154).

Fan aparició, en aquest període, temes nous en els quals el municipi queda desbordat i amb una actuació subordinada o subsidiària de la d'altres instàncies: la desamortització, l'arribada del ferrocarril i les intervencions relacionades amb la salubritat són tres d'aquests temes. La desamortització no tindrà a Mataró una importància notable des del punt de vista de les possibilitats ofertes a la remodelació dels espais o dels equipaments urbans. L'Ajuntament lluitarà per obtenir per a equipaments els convents desamortitzats: els resultats, ben pobres,

han estat resumits per F. Costa (155); i ja varem dir que les presons, que en principi havien de situar-se al pati de l'antic convent de Sant Josep, no van finalment ocupar aquest espai. Ben conegudes, també, són les lluites de l'Ajuntament amb el ferrocarril: primer per evitar que la línia travessés la població, després per obtenir un traçat més favorable que no afectés les drassanes. La impotència de l'Ajuntament en el tema és prou evident: deixant a part l'oposició, de plantejaments econòmics, a l'arribada del ferrocarril, que evidentment va fracassar, tampoc la resolució urbanística del problema va ser massa brillant: la via acabarà travessant la població entre cases, la companyia no concedirà l'ampliació del pas sobre el pont del Rec del Molí...: l'Ajuntament havia de gastar el seu zel en qüestions estètiques de segon ordre com la ja esmentada alineació de l'estació amb el carrer de Sant Agustí (156).

Finalment, en el tema de la salubritat, com sabem, la intervenció de l'Estat serà important i quedarà coordinada amb l'actuació municipal en l'assumpte del trasllat de l'escorxador i de les peixateries, i en la construcció de noves carnisseries. El 1819, s'origina la qüestió del trasllat de la peixateria "pues que los Señores Comisionados del Exmo Sor Capitán general que pasaron á esta Ciudad para la inspección del Matadero dijeron devia separarse dha pescaderia de la Carniceria por ser perjudicial la union de estas á la salud pública": les actuacions de l'Ajuntament es faran segons "lo mandado pr el Exmo Señor Capitán General en materias de Sanidad; el 1824, les actuacions del governador en el mateix tema segueixen "rigurosas órdenes de la Superioridad acerca de la salud pública"; el 1828, quan l'Ajuntament rep

l'oferta de noves carnisseries per part d'uns particulars, comenta que si l'oferta és millorada "lo elevará al conocimiento del Sr Intendente para su aprobación" (157).

També l'enllumenat passarà per l'aprovació superior: aquest és, de fet, un capítol més de les ordinacions de policia enteses com a ordre públic. El 13 de novembre del 1815, l'Ajuntament explica les dificultats de controlar els "malfetors" en una ciutat "oberta", per la qual passa la carretera, i demana al "Consejo de Castilla" la instal·lació de l'enllumenat públic per aconseguir, com a d'altres ciutats, "la tranquilidad en las sosobras que antes hacían pasar las noches oscuras"; el 10 de març del 1817, serà el governador qui s'interessarà pel tema i l'Ajuntament contestarà que s'està esperant resposta del Supremo Consejo: un tràmit que mostra ben clarament els problemes de la "dependència" de l'Ajuntament en els temes importants (158).

Alguns dels conflictes amb els particulars, produïts durant el període i fonamentalment des de l'etapa de creixement del 1831-1848, són del tipus "tradicional": encara no s'incorpora en ells el recurs a "invocar" la normativa estatal. Ja hem vist alguns exemples en estudiar l'erosió dels models: es tracta normalment d'incompliments de les ordinacions de policia, incompliments que van en augment a causa del creixement de l'especulació en el camp immobiliari (159). Un seguit d'actuacions en el que es barrejen ja al·lusions a les normatives estatals, es produirà, el 1838, amb les iniciatives de Joan Seda i Desideri Torras que, com es va comentar, estaven a la "punta" de les intervencions més "dinàmiques". Per una banda, Torras planteja la

qüestió de les competències de forma cruda: "Dentro de sus propiedades es arbitrio de cada ciudadano de hacer las obras y mejoras que se le acomode, sin que nadie pueda impedirselo ni impedirle el beneficiarlas"; i acusa l'Ajuntament de "impedir el curso de la industria y el aumento de la población y los medios de subsistir a diferentes familias que se mantienen de los jornales que ganan de las obras que allí se están formando", arguments més sofisticats que els utilitzats pels Feliu el segle anterior, però que no juguen encara la carta de la normativa estatal aplicada en favor de les pròpies actuacions (160). Però, per altra banda, és precisament Joan Seda, en el curs de les mateixes operacions, qui ens dóna un exemple clar de la invocació de normatives estatals i del recurs a instàncies superiors que entenen ara en qüestions urbanístiques, per utilitzar-les a favor d'actuacions d'uptoses: efectivament, requerit Seda per a obrir forats per examinar fonaments en les obres del Mas Fogueres, la finca de Torras, alega que el mestre de cases del comú, Miquel Umbert, no és "arquitecto examinado y aprobado" (161).

El 1841, s'inicien conflictes més greus per la via de la intervenció de diferents nivells de competència. Un informe sobre la construcció a Mataró elaborat per l'arquitecte Jelinek indica que s'han de derribar part de les obres que Seda fa al carrer de Montserrat; Seda eleva queixa a la Diputació, l'Ajuntament argumenta que "nunca se ha permitido que en las paredes exteriores de los edificios se empleen materiales de calidad tan inferior", i la Diputació dóna la raó a Seda, amb el sorprenent argument de que ja abans de les obres de Seda era molt dolenta la construcció a Mataró (162). El conflicte s'agreujarà quan la

Diputació acusi l'Ajuntament de contradicció i proposi corregir els errors en les construccions de Seda, segons ella causats per l'alineació incorrecta donada per l'Ajuntament, amb "bienes propios de los concejales". La resposta de l'Ajuntament serà fulminant: "sensible como debe ser este Cabildo al ataque que con esto sufre su Honor y reputacion, no puede menos de hacer patente a V.E. que no les lícito, posible ni permitido continuar ocupando los escaños Municipales, porque la misma pureza de su conciencia y el sumo desinterés y buena fe, con que desempeña tan punibles destinos, no le servirían de escudo bastante, para seguir administrando los intereses comunes hallandose marcada su Autoridad con el sello del desagrado de V.E., con la desconfianza que le inspiran sus procedimientos y con la pena en que se ve conminado, suponiéndole capaz de haberse ensañado contra un ciudadano con el perverso fin de perjudicarlo, faltando atrocemente á la justicia, y abusando de la confianza que inspira á sus Conciudadanos. Afianzados pues los concejales abajo firmados en tan poderosas causales, y dejando á la justificación de V.E. resolver sobre el expediente de Seda y calumnia vertida lo que estime procedente, suplican y ruegan encarecidamente á V.E. se sirva admitirles la renuncia y dimision que hacen de sus Cargos Concejiles, no siendo dignos de ocuparlos los que en su Administración degradan al Cuerpo Provincial y vilipendian la Justicia" (163). La qüestió no acabarà tan dramàticament i, de fet, sabem que el 1843 era embargada l'obra de Seda (164), però, sens dubte, s'aprecia en aquest episodi l'agudització d'una mecànica "a tres bandes" -particular, municipi, instància superior- que dificultarà el control urbanístic. Una mecànica que es donarà més sovint a partir de la "Real Orden" sobre formació de planos geométricos

i es veurà ampliada, després de la llei sobre eixample de poblacions del 1864, fins la redacció del projecte d'eixample de Mataró del 1878.

El finançament de la realització dels plànols geomètrics havia d'anar a càrrec dels Ajuntaments i els obligats a fer-los eren les "capitales de provincia y poblaciones de crecido vecindario", al que s'afegia que "cuenten en su término o en los inmediatos arquitectos con título o ingenieros que puedan levantar dichos planos". El paper dels arquitectes havia anat creixent en funció de la complicació en augment de les tècniques: ara, la seva intervenció en la confecció dels plànols geomètrics plantejarà problemes econòmics. A Mataró, en aquest sentit, les gestions per a la redacció del plànol geomètric comencen ja irregularment: el 1847, es diu que "en cumplimiento de la Rl Orden comunicada por el Sr Jefe Superior Político de la prov. de 14 enero... llama el Ay al m obras de la Academia de S. Fernando Miquel Umbert...", i s'afegeix que "el plano deberá ser autorizado por Umbert si al efecto es persona idónea y si no lo fuese quedará de su cargo y responsabilidad la firma del mismo por persona competente más autorizada" (165). Les raons d'aquesta solució "irregular", que prescindeix de la figura de l'arquitecte, són econòmiques: el mateix any, el "Jefe Político" pregunta perquè es nega a Martí Sureda, arquitecte, el destí de "Maestro Mayor de ese Cabildo", i l'Ajuntament respon que "no mira conveniente el empleo de un arquitecto para la clase de obras que se hacen en esta ciudad en razón de lo crecido de los derechos que tales funcionarios exigen". Una resposta que planteja crudament el tema econòmic i que és acceptada pel "Jefe Político" quan decideix no anomenar Martí

Sureda i assenyalar només que "cuando se hagan obras en edificios públicos sólo podrá servir el maestro de obras en clase de segundo director y como a primero el arquitecto que elija la Corporación" (166).

L'Ajuntament no pot i/o no vol tenir arquitecte "fix", però determinades actuacions precisen de la seva presència: una situació que serà inevitablement font de conflictes. Sens dubte, aquest "estalvi" dificultarà la realització del plànol geomètric, i és precisament el retard en l'elaboració d'aquest plànol, en funció de dificultats econòmiques, administratives i tècniques, el que crearà problemes per resoldre temes que, abans de la "Real Orden" del 1846, eren enfocats de forma més directa.

En estudiar la difícil creació del plànol general de la població, veurem que l'absència d'aquest instrument posava greus dificultats a la resolució dels problemes urbanístics. Ara val la pena, però, citar un dels casos, el de l'enderroc d'una casa al Carreró, el 1878, un exemple que assenyala perfectament els tipus de conflictes que es poden presentar. El propietari d'aquesta casa, efectua obres de remodelació de la façana i no vol acceptar l'alineació que l'Ajuntament vol imposar-li. Pel propietari, "el Municipio no puede alterar la línea sobre la que están construídos los edificios de dicha calle, conforme a las disposiciones legales vigentes por no existir plano geométrico aprobado". L'Ajuntament, en canvi, respon que "considerando que si bien no existe aprobado plano alguno geométrico de alineación y reforma de calles está el Ay. facultado para trazar nuevas alineaciones por la ley municipal vigente y RO de 1 de junio de 1876, disposi-

ciones posteriores y derogatorias de las que el interesado invoca": el municipi no pot acceptar el manteniment de la vella alineació ja que "el Carreró es tan estrecho que no se puede consentir la renovación de ningún edificio antes de que quede aprobado el plano de alineaciones" (167). Al davant d'aquesta situació, la intervenció del governador serà contundent: de "conformidad con el dictamen de la Comisión Provincial" revocarà els acords de l'Ajuntament ja que "se infringen las calendadas disposiciones administrativas dado que la nombrada ciudad por su importancia y número de habitantes está en el deber, que no aparece cumplido, de tener plano geométrico aprobado para la alineación de sus calles y plazas", i acordarà que "por no existir dicho plano ni el parcial de la calle del Carreró... se siga la antigua línea". L'Ajuntament, que "cree la doctrina contraria y derogada por las disposiciones de la ley municipal vigente" va interposar recurs d'alçada davant del ministre de Governació qui, el 1879, va donar la raó al governador i al propietari de la casa (168).

En aquest mateix cas, val la pena analitzar l'informe que la "Junta Consultiva de caminos, canales y puertos" va emetre amb data 14 d'abril del 1879, una vegada el governador, el 5 de desembre del 1878, va enviar l'expedient a Madrid, en vista del recurs presentat per l'Ajuntament (169). La "secció primera" de la Junta "cree que el Municipio hubiese estado en su derecho al imponer un nuevo proyecto de alineaciones aunque no estuviese aprobado antes de presentar la solicitud de licencia que ha sido origen de la formación de este expediente con tal que quedara acordada la reforma de la calle en cuestión al conceder dicha

licencia: pues que de lo contrario como en la deliberación y aprobación de estos proyectos há de invertirse algun tiempo, siquiera sean pocos días, se autorizaría á los propietarios á quienes interesara que eludieran el sugetarse á las nuevas alineaciones presentando peticiones de licencia antes de declararse acordada la reforma. Pero el Municipio no lo hizo y antes al contrario accedió á lo que aquel solicitaba sin restricción alguna..."; a partir d'aquí, encara que el propietari "se excedió al derribar y no solo reformar el muro... el Ay no podía más que pedir derribo sin modificar línea". La secció conclueix "que una vez concedida la licencia... sin alterar su alineación puesto que nada se prescribió sobre este punto, no pudo después imponerse al propietario otra alineación". En definitiva, "si el Ayuntamiento cree necesaria le reforma y mejora de la calle de Carreró, con arreglo a las leyes y reglamentos vigentes en esta materia puede instruir otro expediente especial para estudiar dicha reforma y una vez que se halle competentemente aprobada podrán fijarse las condiciones con arreglo á las cuales deberá llevarse á cabo".

L'informe de la Junta deixa clar, doncs, que l'Ajuntament, procedint adequadament, hagués pogut realitzar la modificació de la línia tot i que el projecte de reforma del carrer no hagués estat aprovat encara: el criteri és aquí prou flexible i contempla les dificultats i picaresques dels tràmits d'aprovació de les reformes. En aquest sentit, el governador mostra una molt més gran rigidesa en l'aplicació de les normatives vigents quan es limita -i ho torna a dir en enviar l'expedient a Madrid- a donar la raó al propietari perquè no existeix plànol d'alineacions aprovat. La situació és ben complexa: l'Ajuntament ha perdut, en aquesta i

altres ocasions, la possibilitat d'actuar en el tema de les alineacions, quelcom factible tot i no disposar d'un plànol general o parcial i, per tant, es fa palesa una certa incompetència; però aquesta incompetència es mou en un clima general d'inseguretat davant de la interpretació de les lleis i davant de les formes d'actuar, inseguretat que serà aprofitada pels particulars.

En definitiva, és clar el valor positiu de les normes estatals i de les intervencions de les instàncies intermèdies com el governador o la Diputació, però no és menys clar que a ciutats petites amb economies precàries, amb una pràctica cada vegada més relaxada en el control urbanístic i en un ambient d'inseguretat en la interpretació de les disposicions legals, l'obligació de complir amb normes generals massa "perfectes" genera obstacles a l'hora d'actuar en temes que abans podien ser resolts més directament: les lleis, evidentment, no tenen uns resultats uniformes en tots els punts en que s'apliquen.

3.2. Cap el "plànol general": dificultats i fracassos.

Durant el segle XVIII, eren pocs els instruments que podien servir per controlar, a nivell de tota la ciutat, el creixement futur i la seva qualitat. Les ordinacions donaven pràcticament l'únic nivell de globalitat: l'obligació de donar permís era general, les disposicions constructives servien per a tota la

ciutat. A les ordinacions se sumaven normes menys formalitzades, vàlides teòricament pel conjunt urbà -amplades de carrers...-, i altres que afectaven a àrees concretes de la ciutat -alçada mínima al casc emmurallat i a punts singulars...-. Normalment, però, el control més eficient no anava de "dalt a baix" sinó al revés. D'una iniciativa privada que mantenia l'interès per les propietats després de realitzades les operacions urbanístiques sorgien operacions d'establiment de patis que anaven acompanyades del desenvolupament normatiu del contracte emfitèutic. Les operacions es realitzaven en terrenys més o menys amplis i això suposava projectar, traçar i controlar urbanitzacions parcials, de tal manera que el control sobre la ciutat es constituïa com a suma de controls parcials.

Les dificultats que això comportava ja varen ser analitzades. Faltava, durant la segona meitat del segle XVIII, una previsió global del creixement i, quan fracassava la iniciativa privada, fracassava moltes vegades, amb ella, el mateix traçat aprovat -àrees de la ciutat es projectaven diverses vegades-. Aquesta situació de domini de la iniciativa privada va portar a un creixement desarticulat subsidiari dels propietaris -vells o nous- de la terra, la qual cosa va provocar, el 1791, la proposta sobre limitació espacial del creixement: una idea que no va prosperar -era evidentment incompatible amb els interessos de molts propietaris- i que no hagués estat el resultat d'un progrés gradual en els instruments de control, sinó d'un empitjorament en la qualitat del creixement. Aquesta proposta, però, suposava tornar a entrar en la lògica del control global de l'espai urbà -l'exemple emmurallat d'en Pou de la Sínia havia significat

abans un evident control en aquest sentit-: una nova definició dels límits i les formes del creixement que no es tornarà a donar fins el pla d'eixample.

També a finals del segle XVIII, la voluntat de millorar les condicions urbanístiques del centre -heretada del "funcionalisme" anterior que havia actuat fonamentalment a les places enteses com a mercats-, cada vegada més carregada de continguts estètics i d'ordre públic, havia portat a l'aparició de l'instrument de les alineacions de carrers per ampliar-los i redreçar-los: aprofitar la reconstrucció de cases per donar nova línia i millorar el carrer, respectar les noves línies donades per impedir consolidacions de les cases mal "alineades".

Durant el segle XIX, fins el projecte d'eixample, es produirà un llarg procés dirigit a aconseguir la millora en el creixement i la reforma -els dos temes apuntats- a través de la definició d'uns instruments -plànols geomètrics primer, d'eixample i reforma després- que permeten un control de les expansions futures i de les correccions a efectuar en la ciutat ja construïda. En aquest procés, jugaran un paper decisiu l'Estat -que com hem vist pressiona amb una legislació que pot tenir aspectes negatius- i els mestres d'obres i arquitectes -la intervenció dels quals vé facilitada, al seu torn, per la normativa estatal-. En paral·lel al procés de lluita pels instruments "gràfics" de control global, es produiran, en el context d'una iniciativa privada cada vegada més especuladora i d'un contracte emfitèutic progressivament menys eficaç a nivell normatiu, alguns intents per millorar els instruments tradicionals del control urbanís-

tic -ordinacions, controls de la construcció...-: també aquí, mestres d'obres i arquitectes tindran un paper notable que caldrà analitzar separatament, més endavant.

Ja hem comentat, en parlar de l'erosió dels models, que la qualitat dels tipus i de la construcció disminueix i que la normativa municipal millora lentament, anant moltes vegades per darrera dels contractes emfitèutics. En absència de plànol general, el control dels diferents traçats parcials es continua fent "a posteriori", aprovant o rectificant les iniciatives dels particulars, practicant visoris i anticipant i preveient futurs traçats a partir de la definició de les embocadures de carrers (170). Per a cada urbanització de terres, es continua presentant plànols de carrers i parcel·les: Francesca Golart, plànol i visori, el 1839, del carrer de La Havana; Andrés Llauder Ardèbol, plànol, el 1839, dels carrers de Santa Marta, Montserrat, Beat Oriol i Sant Desideri -modificació del 1840-; aprovació, el 1842, del parcel·lari del carrer de Sant Joaquim (171) (Fig.91). I l'Ajuntament, a la vista del creixement que pren la ciutat a la part de ponent intervindrà més directament en la urbanització de la plaça de Cuba on, com veurem després, el paper dels arquitectes serà important. En d'altres ocasions, l'Ajuntament juga igualment un paper no menyspreable: així, el 1846, es dóna permís a Francesc Gol Llauger per edificar entre la ciutat i el carrer de la Havana, seguint el plànol de Miquel Umbert, mestre d'obres de la ciutat (172). Fora, però, de l'actuació municipal a la plaça de Cuba, les iniciatives de l'Ajuntament no semblen molt diferents de les que es produïen a finals del segle XVIII: seran més aviat les pressions "externes" les que faran avançar en el control global

del creixement.

En el control al nivell de la casa s'introdueix el tema important de l'obligació de fer plànol de façana per demanar permís de construcció, una condició recollida ja en les ordenances del 1837 i citada després a la pràctica del control (173). La supervisió es fa, a més de per l'existència d'aquest permís, pel visori efectuat abans de construir els fonaments: un acord municipal del 1834 afirma: "que nadie pueda construir casas o que para ello no se conceda permiso sin que sean examinadas al tiempo de empezarse los cimientos por el albañil de este común y al de su conclusión por dho m y el de carpintería tambien de esta ciudad a quienes deberá encargar el Sr Reg Obrero examine la solidez y si las construyen con todas la reglas establecidas por la policia urbana" (174).

L'anàlisi de l'evolució de les ordinacions de policia permet de veure un aspecte dels canvis en el control i d'apreciar quines són les disposicions que arriben realment a la categoria d'"oficials". Les ordinacions del 1822 tenen l'estructura clàssica de les ordinacions de policia urbana del segle XVIII, barrejant qüestions de "limpieza, aseo y buena disposición de las calles y edificios de la ciudad" amb d'altres clarament d'ordre públic, dirigint-se a evitar "el daño de la común, y publica salud, y deformidad del aspecto público" i recolzant-se, legalment, en les disposicions de la Nova Planta. Com ja sabem, els articles urbanísticament importants en aquestes ordinacions "tradicionals" són els 16 i 17: el primer fa referència a la necessitat d'obtenir permís per a fer obres i el segon marca

normes per a la construcció de les cases -ús de la pedra, condicions de les parets...-. Els altres articles són els habituals de la policia urbana, en bona part presents ja en les ordinacions de mostassà, abans del segle XVIII, amb la incorporació d'un article -el 32- de control dels "inquilinos", heretat de les disposicions de caràcter general sorgides a finals del segle XVIII i dirigides a un control més eficaç de la població, especialment d'aquella més flotant, menys estable (175).

Les ordinacions del 1837 no fan ja referència, lògicament, a la Nova Planta, però l'organització i els objectius són, literalment, els mateixos que els de les de 1822. Els articles, amb petites modificacions i algunes desaparicions, són també els mateixos. Sens dubte, la incorporació més important es fa en l'article 16, el que recull, com abans, l'obligació de demanar permís: ara, el redactat precisa "que no pueden hacerse nuevos edificios sin presentar antes por escritos ó por delineación el frontis que quiera darseles". L'article, però, no recull la disposició esmentada del 1834 sobre visori abans de començar els fonaments, malgrat els problemes que ja han sorgit amb promotors com Joan Seda. La degradació de la qualitat de la construcció queda en canvi reflectida quan a l'article 17 s'afegeix un nou punt sobre la construcció de parets, que afecta ara a les forànees i que s'ha de sumar als que feien referència a les parets mitgeres: "quedando prohibido que á las paredes llamadas foráneas se mescle con la argamasa, parte de argila, u otro material capaz de debilitar la fuerza de la unión" (176).

Les ordinations del 1850 són producte d'una voluntat renovadora: "Observándose que varias de las prevencions contenidas en las ordinations años atrás espedidas en esta Ciudad con objeto de que fuera guardado un buen sistema de policia urbana, eran olvidadas y fuera de uso, exigiendo además la conveniencia pública que fuesen revisadas y adicionadas aquellas en vista de los casos que la esperiencia ha ofrecido, el M.I. Ayuntamiento se ha detenidamente ocupado sobre el particular, y llevado del mejor celo á favor de la generalidad de los habitantes, ha venido en acordar las disposiciones siguientes..." (177). L'organització resultant és, sens dubte, diferent i més moderna: uns primers apartats "Sobre la limpieza", uns segons "Sobre el ornato" i unes últimes "Precauciones para evitar daños y riñas".

Les disposicions sobre "ornato" són les que, lògicament, fan referència a les qüestions més pròpiament urbanístiques. L'article 22 recull ja el problema de les alineacions que ha estat madurant a la ciutat i que la llei de plànols geomètrics del 1846 ha posat com a fonamental: "El que construya ó reedifique casa ó edificio, deberá primero adelantarlo ó retirarlo con arreglo á lo resuelto, ó á lo que resuelva en lo sucesivo en beneficio del ensanche y rectificación de las calles y plazas". Una disposició que, com sabem, xocarà amb la pròpia ineficàcia de l'Ajuntament creant plànols parcials o totals d'alineació, en el context d'una obligació legal de tenir aquests plànols que aprofitaran els propietaris per evitar adaptar-se a noves alineacions perjudicials per ells. Els altres punts de l'article són també importants: "Segundo, no podrá echar el agua pluvial desde la cubierta, sino que desde esta deberá conducirla

por el interior de la pared hasta el piso de la calle y en el albañal ó cloaca siempre que la Autoridad Municipal ordene la construcción", que recull un tema ja plantejat abans -el 3 de febrer del 1846 es prohibia explícitament l'existència de les "canales"-; "Tercero, si intenta colocar celosía ó reja de hierro en alguna ventana entre el piso de la calle hasta el primer alto de la casa ó edificio, no podrá aquella salir más que un cuarto y medio de palmo de la cornisa firme ó recto de la pared en las calles que tengan 24 palmos de ancho, y medio palmo en las de mayor anchura", primer vegada que es relacionen condicions imposades amb amplada de carrers; i sobretot el quart: "Cuarto, el que fabrique casa ó edificio nuevo, quedará obligado á construir la mitad del albañal ó cloaca y travesero, que en toda la dimensión del mismo ordene la referida Autoridad", una mesura que, com veurem, sorgeix de l'experiència de la urbanització de la plaça de Cuba (178).

L'article 23 recull normes constructives que apareixen ja, en formulacions més o menys similars, en els contractes emfitèutics del segle XVIII, però no en les ordinacions anteriors a la que estudiem: "Entiende asimismo el que construya casa ú otro cualquier edificio, que deberá hacer los cimientos con la profundidad suficiente para descansar en terreno firme con tres palmos de grueso hasta el plan terreno, la pared desde este al primer piso, deberá tener 2 1/2 palmos, siendo de piedra, y 2 1/4 si es de ladrillo, y hasta la cubierta 2 1/2 palmos en el primer caso, y 1 1/2 en el segundo...". Una disposició que reflecteix perfectament el pas del control normatiu dels contractes emfitèutics a les ordinacions, posterior al creixement accelerat dels

anys 1831 a 1848, que ha mostrat les dificultats del compliment del contingut d'uns contractes que, cada vegada més, faran referència i "delegaran" en les ordinacions aprovades. Si aquestes seran les encarregades de prendre el relleu, l'última frase de l'article 23 -"y que los portales que den a la calle se han de fabricar de piedra de canto ó picada"- mostra les limitacions que les ordinacions tenen també: les exigències del creixement accelerat i dels propietaris i especuladors ha fet que empitjorin les disposicions sobre l'ús de la pedra que abans era obligatòria -ordinacions del 1837- en portals i finestres principals fins el segon pis exclusiu (179).

L'article 26 comença a recollir tímidament els problemes originats per les noves indústries: "queda prohibido el agujerear la pared del frente de casa ó edificio con idea de echar el humo de alguna fragua, horno, etc. y toda otra cosa que pueda afear el aspecto público e incomodar á los vecinos y transeuntes: el que sin licencia de la Autoridad tenga actualmente agujereada la pared de su casa á los indicados fines, construirá encima de la fragua, horno, etc. un conducto que dirija el humo perpendicularmente hasta lo más elevado del edificio, bajo la multa de cuarenta reales y obligación de construirlo desde luego". Les ordinacions, en canvi, no inclouen la disposició sobre limitació espacial d'instal·lació de vapors a la ciutat, plantejada l'any 1846 i que, molt possiblement, la pròpia lògica dels fets fa innecessària. L'article 28 fa referència a disposicions sobre color en façanes, en funcionament ja abans en els contractes, com varem veure, i reflectides també en acords municipals -1844- (180). El 29 precisa la forma del control "a posteriori": "Dentro el preci-

so término de ocho días de haber quedado concluida la obra hecha con el debido permiso del Ayuntamiento, el propietario de la casa ó su representante, deberá dar aviso por escrito á la Secretaría Municipal para que en virtud de él pase un comisionado de la Municipalidad á examinar si en su ejecución se han guardado estrictamente las prevenciones del permiso".

En el grup final d'articles o "precauciones", el 50 inclou disposicions sobre circulació, un tema que preocupa cada vegada més a tots els ajuntaments importants de l'època: "Todo carruaje que por precisión tenga que internarse por la Ciudad, deberá tomar la dirección marcada ya en las esquinas de las calles"; preocupació que continua en l'article 54: "En los otros parajes en que hayan de concurrir dos ó más carros para cargar o descargar, no podrá haber sinó uno á la carga ó descarga, debiendo los demás esperar en la plazuela inmediata ó paraje de la calle donde haya espedito el paso de otro..."; disposicions que es venen a sumar a les que afectaven ja abans els punts comercials de la ciutat, "protegits" ara en els articles 52 i 53, que incorporen i milloren disposicions anteriors. Finalment, l'article 59 recull les normes sobre elements per a la construcció, producte de les mesures preses contra els abusos dels rajolers.

En definitiva, les ordinacions del 1837 introudeixen, després d'una llarguíssima etapa d'immobilitat normalitzadora municipal, algunes millores en el control, però el salt més clar es produeix amb les del 1850, que recullen ja els resultats -no sempre positius- dels problemes que ha presentat l'etapa de creixement

1831-1848 i, sobretot, els últims anys d'aquest període. Les ordenacions, però, seran clarament insuficients per a un control eficaç del creixement i de la reforma. Davant de les noves expectatives que es presentaran al voltant de l'any 1875, l'Ajuntament, i més concretament la comissió de policia urbana, anomenarà pèrits -Antoni Ferrer, Ignasi Caballol i Gerònim Boada- per redactar un projecte d'ordenances municipals (181). Que l'encàrrec no va tenir resultats ho demostra, a part de la manca de menció a unes ordenances fins després d'aprovat el pla d'eixample, el fet que el març de l'any 1877 el mestre d'obres J. Sauri Font redacti, pel seu compte, un projecte de reglament "para integrar con él las (futuras) ordenanzas municipales" i el que, poc després, l'1 d'abril del 1877, "El Mataronés" reclami aquestes ordenances municipals: "que Mataró tenga Ordenanzas Municipales propias y en consonancia con las necesidades de la población y los modernos adelantos del siglo" (182).

En paral·lel a la "teoria" reflectida per les ordenacions, a la pràctica, l'actuació del municipi en la millora del control per les vies "tradicionals" xoca amb l'actuació, ja esmentada, dels promotors més especuladors i xoca, de vegades, ho hem vist també, amb l'actuació de les instàncies superiors que defensen, per qüestions "formals", interessos particulars. L'actuació positiva de l'Estat vindrà per l'aplicació de normes generals en el camp de la salubritat -coneixem les actuacions al centre, en l'escorxador, la carnisseria, la peixateria..., i s'ha de comptar també, a nivell més teòric, amb les disposicions del "Consejo de Sanidad del Reino" (183)-; i, sobretot, per la creació de la legislació sobre els instruments de control global -plànols geomètrics i

déixample- i sobre les atribucions dels arquitectes en tot allò referent a obres i urbanisme.

Si hem vist que es produïen interferències i efectes negatius pel fet d'haver-se d'aplicar una normativa difícil de complir pel municipi i que tancava moltes vegades el pas a solucions més "econòmiques" i directes, encara que provisionals, varem comentar també que la pressió normatitzadora de l'Estat tenia aspectes clarament positius: s'afirmen, per una banda les figures del mestre d'obres i de l'arquitecte en el tema del control urbanístic, figures que, insistirem més endavant, tindran un paper notable en aquestes qüestions; per l'altra, s'acabarà forçant la formulació d'un pla déixample que, almenys, controlarà alguns aspectes del creixement urbà futur i donarà unes bases operatives sobre les quals resoldre conflictes que anaven en augment.

L'evolució del tema de les alineacions, per un costat, i dels plànols geomètrics, per l'altre, problemes íntimament relacionats, és la que deixa més clar les dificultats en avançar cap a un control del creixement. Ja hem tractat la qüestió en estudiar les relacions municipi-Estat, el que permet fer ara una explicació més breu. El tema de les alineacions s'introdueix a finals del segle XVIII a la Riera, continuant les actuacions en aquest carrer els primers anys del segle XIX: aquí, està ja en marxa la tècnica de marcar l'alineació i esperar que es vagin produint obres per adaptar progressivament l'edificació a la nova línia. No es disposa, però, d'un plànol de la ciutat en el qual assnyalar totes les alineacions que es vagin decidint: el plànol

que es va encarregar a Josep Bot, fuster, el 1822, no sembla que tingués aquest objectiu (184). El que passava al segle XVIII amb traçats de carrers que es perdien, passarà ara amb alineacions que semblen no recordar-se: en presentar-se un problema d'alineacions al carrer de Sant Llorenç, el 1841, l'arquitecte Miquel Jelines recorda que hi ha una línia aprovada per aquest carrer que ningú havia tingut en compte (185). La proposta de Garriga i Roca, el mateix any 1841, en el sentit de disposar d'un plànol global amb totes les alineacions, proposta que comentarem més endavant, reflecteix no només la intel·ligència i preparació de Garriga, sinó l'autèntica necessitat del plànol, demanat en funció de les confusions creades (186). Serà, però, a partir de la "Real Orden" sobre plànols geomètrics del 1846 quan es plantejarà amb més força i insistència la necessitat de disposar d'un plànol general per les alineacions velles i noves (187). El 1847, ja ho varem veure, se li encarrega a Miquel Umbert, amb un termini de 6 mesos i un pressupost de 3000 reals, la formació d'aquest instrument de control (188). El 1849, en vista de la no presentació del plànol per part d'Umbert, Gaspar Collet, mestre d'obres, i Ignasi Caballol, mestre "albañil", demanen, per separat, fer el plànol geomètric, amb pressupostos de 8000 i 7000 reals (189). El 1852, "habiéndose tomado en consideración la necesidad de recomponer las aceras de las calles de esta ciudad y las dificultades que su práctica ofrecía por el desordenado estado de aquellas, se acordó prevenir a D. Ignacio Caballol que sin más demora presentara el plano de rectificación de calles, y que conforme a él señalara la línea de las aceras..." (190), el que mostra que Caballol havia rebut l'encàrrec. En realitat, però, el que Caballol farà, el 1852, serà un plànol elemental de

la ciutat que completa el de les terres del terme municipal fet per l'amillarament del 1851 (Fig.92).

Aquest plànol de la ciutat fet per Caballol a escala 1 / 2500, tot i presentar un nivell de detall insuficient -la meitat de la que havien de tenir els plànols geomètrics, exigits oficialment a l'escala de 1 / 1250-, i malgrat presentar errors planimètrics considerables, constituirà l'única base gràfica sobre la que prendre decisions fins la redacció del pla d'eixample (191). En realitat, amb aquest treball no quedarà en absolut solucionat el tema de les alineacions: si abans del plànol de Caballol, el 1850, es té notícia d'un plànol de rectificació del carrer Nou que sembla desaparèixer més tard, el 1852 es parla de la necessitat de fer un plànol d'alineació de la Riera i del Carreró, la qual cosa demostra que ni el plànol de Caballol ni els treballs realitzats per a la seva confecció s'havien utilitzat per marcar aquestes alineacions (192). El 1853, es torna a fer una petició per aconseguir el plànol general : "considerando ser muy conveniente levantar desde luego el plano general de rectificación y alineación de calles, plazas y pasadizos y aceras ya proyectado y que se ha de formar de necesidad para evitar arbitrariedades...", en virtud del que "se acuerda el levantamiento de un plano general de rectificación de las calles, pasadizos, plazas y alineación de aceras que esto se podrá efectuar por medio de toques colocados en ellas de trecho en trecho de las calles y que estos constaren en auténtica forma en razón de no ser fácil de otro modo atendida la posición topográfica de la ciudad, á no ser de un gran coste para la realización de distinto método y se pide al E.S. Gobernador de la Provincia su competente aprobación"

(193).

Queda aquí ben palès el pes del problema econòmic, afegit al problema tècnic, que dificulta la formació del plànol: l'Ajuntament intenta que l'autoritat aprovi un sistema més econòmic de realitzar la rectificació de les alineacions -in situ i no amb plànol-. El 1859, es decideix d'assenyalar en el plànol de la ciutat -només pot ser el de Caballol- la rectificació dels carrers: "se acordó señalar en el plano de la ciudad la rectificación de las calles para que queden definitivamente establecidas las líneas a que en lo sucesivo deben sujetarse las fachadas de las calles" (194). Un problema difícil de resoldre en un plànol poc afinat i que ja hem dit que havia estat realitzat a una escala de 1 / 2500, justament la meitat de precisa que l'exigida per la llei del 1846 -1 / 1250-.

El 1860, encara no es pot donar l'alineació correcta i segura a una cara de la Riera: "la línea actualmente aprobada no puede en manera admitirse y deberá variarse al fijarse la rectificación general de calles, no pudiendo señalar otra, se acordó no conceder el permiso solicitado hasta estar aprobada la indicada rectificación general"; el 1861, "para poder fijar la línea pedida... en el camino del mitg era preciso establecer la general para la prolongación de la calle del molino la que propuso en el plano que formado por el m de obras del común (Caballol) presentó" i que es va acceptar (Fig.93); el 1862, es va donar aprovació provisional de la línia del carrer de Sant Felicià, "mientras viene aprobado el plano de prolongación" del dit carrer, i el mateix any, la "Sociedad industrial Rafart y Roldós", té difi-

ultats a l'hora d'alinear els seus edificis i només pot destinar punto por el cual puedan ser conducidas al mar las aguas sobrantes que resultarán de su fábrica de vapor... hasta que aprobado esté por la superioridad el plano de rectificación y ensanche de la población que actualmente se está levantando": ara no es parla de plànol geomètric, sinó de plànol de rectificació i eixample, seguint la nova llei del 1864, però el plànol no s'acaba mai (195).

Efectivament, el 1864, 18 anys després de la llei de plànols geomètrics i 5 anys després de la "Real Orden" del 1859 que precisava les condicions de realització dels plànols, és aprovada la llei d'eixamples, però Mataró no té encara plànol geomètric, malgrat les gestions iniciades i la urgència ben evident de disposar d'aquest instrument. El mateix 1864, es parla de l'existència del plànol de rectificació de la Riera que permet de concedir permís a Melcior de Palau per reformar la seva casa, però, en canvi, el 1865 s'ha d'instar Caballol a que acabi els seus treballs. En efecte, Lorenzo de Migliaresi es queixava de no poder restaurar dues cases del carrer Nou per la manca de plànol general, i sol·licitava "que se active la formación de la parte del referido plano relativa a la mencionada calle", sol·licitud que provocava la reacció de l'Ajuntament: "se acordó prevenir a D. Ignacio Caballol, m obras municipal, procure la pronta conclusión de los trabajos que se le tienen encomendados y particularmente los que tienen relación con la calle Nueva"(196).

Res ha variat, doncs, malgrat la nova llei, des que Ignasi Caballol feia el plànol per l'amillarament i rebia l'encàrrec de

realitzar el de rectificació dels carrers. El mateix any 1865, en el joc ja comentat de "les tres bandes", el governador revoca la decisió de demolir les façanes de les cases de Martí Ribas en el carrer Pujol, alegant que "si el Ay. desea mejorar dicha calle debe cumplir lo ordenado en diferentes disposiciones, mandando levantar el plano general de la ciudad o bien el parcial de la calle en cuestión, a fin de que después de aprobado competentemente sea obligatorio para todas las edificaciones" (197).

El 1867, els acords recullen que "hecha presente la necesidad de que se ultime el plan general de la población, se acordó que los S S de la comisión de policía urbana tomen a su cargo el procurar su pronta terminación, practicando al efecto cuantas gestiones sean necesarias": és palesa una vegada més la ineficàcia de les gestions anteriors i la urgència de trobar una solució (198). Garriga i Roca, requerit arran d'aquesta última reconsideració del problema, farà una proposta de realització de plànol geomètric per quarterons -semblant al de Barcelona- que, com veurem, no prosperarà per raons econòmiques -Garriga volia aixecar un plànol d'una gran qualitat, tal i com ho havia fet a la capital-; i el mateix 1867, "vista la necesidad de levantar el plano geométrico de la calle de Pujol que tantas irregularidades presenta en la actualidad...", s'encarrega a Garriga el projecte de rectificació del carrer, ultimat ràpidament per aquest arquitecte (199). El 1870, però, continua sense existir un plànol general: davant d'una petició de la Diputació, l'Ajuntament es veu obligat a enviar el plànol de Caballol, que té ja 19 anys d'existència (200).

Els anys a partir del 1875, que estudiarem més endavant en detall en analitzar els antecedents del projecte d'eixample, veuen molt més clares les expectatives de creixement: ara, la necessitat del plànol general és encara més urgent i entrem ja en els últims passos que portaran a la redacció d'aquell projecte. Uns passos finals que seran encara conflictius -el 1876, un mestre d'obres reclama "una certificación en forma justificativa de que carece esta ciudad de plano de mejora y ensanche", una carència que dificulta la bona marxa del control i previsió del creixement (201)- i veuran una sèrie de projectes que s'hauran de fer sense referència a un plànol general: la reafirmació del traçat de la plaça de Cuba -1876-, la rectificació de la Muralla de la Coma -1877-, la formació del Passeig del Callao -1877-... La nova acceleració del creixement portarà a la redacció del projecte que clourà un període de dificultats per aconseguir el plànol general, l'absència del qual provocava seriosos problemes. No acabaran, però, totalment les dificultats amb la redacció del projecte d'eixample, ja que l'aprovació estatal trigarà uns anys, però, sens dubte, el 1878 Mataró entra en una etapa diferent de la seva història urbanística, en la qual la normalització de la situació aportada pel projecte d'eixample serà un element facilitador d'un creixement anteriorment anunciat.

3.3. Mestres d'obres, arquitectes i control municipal del creixement.

El paper dels mestres d'obres i dels arquitectes durant aquest període serà important en el control municipal del creixement. A finals del segle XVIII, havíem vist "arquitectes" mataronins actuant com a tècnics de la ciutat, com Fèlix Puig (202), i, més esporàdicament, arquitectes de fora, com Joan Soler Faneca, que realitzaven informes o actuacions puntuals. Però el paper dels arquitectes no estava consolidat ni era important a Mataró. En general i citant M. Arranz, es pot dir que a Catalunya "la figura del arquitecto como profesional liberal surge en los últimos decenios del XVIII y en los primeros del XIX, no tanto por la acción de la lejana Academia de San Fernando como por la propia dinámica del sector de la construcción, que exige la presencia de hombres especialmente preparados para proyectar y trazar con rigor científico y corrección estética todo tipo de edificios utilitarios y monumentales" (203). A Mataró, on la immensa majoria de les edificacions eren perfectament assumibles pels tècnics "tradicionals", podia aparèixer, en tot cas, en el cas d'una intervenció difícil, un arquitecte com el mencionat Faneca, tal i com passava a localitats semblants, com Vic, en la qual aquest arquitecte va ser cridat per a formar el "Plano de las Cañerías de las aguas de la Fuente de Bellpuig para conducir a esta ciudad" (204).

Per altra banda, la pressió estatal sobre la conveniència o necessitat de fer servir arquitectes només feia referència a les

obres públiques i a les capitals i, per tant, les intervencions dels arquitectes resultaven, en una població com Mataró, ben esporàdiques. El 23 d'octubre del 1777, apareix una ordre de Carles III sobre execució d'obres públiques que obliga a la consulta de dibuixos per part de l'"Academia de San Fernando"; la reial ordre de l'11 d'octubre del 1779 prohibeix dirigir instàncies al Consejo sense revisió prèvia de l'"Academia"; i una reial cèdula del 28 de febrer del 1787 recorda els estatuts d'aquesta institució: no es pot concedir títol ni anomenar arquitecte a aquells que no hagin estat anomenats per l'"Academia", i els mestres d'obres de les capitals han de ser arquitectes amb títol donat per ella (205). Les successives repeticions d'ordres manant el mateix demostra, però, que ni tan sols es complien aquests requisits referents a obres públiques i capitals: la reial ordre del 23 de juliol del 1789, de Carles IV, mana la "general observancia de lo dispuesto en 1777 i 1779", i la reial ordre del 20 de desembre del 1798 ho torna a exigir; insisteixen la reial ordre del 7 d'agost del 1800 i una "provisión" del Consejo del gener del 1801; també una reial cèdula del 2 d'octubre del 1814 i una circular del 1816 reprenen les ordres i recomanacions i, finalment, la reial cèdula del 21 d'abril del 1828, que serà una de les més citades pels arquitectes del segle XIX que reivindicuen actuar en els municipis, "establece de nuevo" les regles esmentades (206).

En aquesta última ocasió, el text de la cèdula acaba amb la cita d'una queixa de la "Real Academia de San Fernando": "El 5 de noviembre de 1826, me hizo presente la expresada R.A. de S.F. que había sido tan general la interpretación siniestra dada á mi

indicada R. Cédula de 1814, que en los doce años transcurridos tan solo una ciudad había con su anuencia provisto el destino de Maestro mayor de su Ayuntamiento, y un Cabildo Catedral dádola parte del sujeto que había elegido". L'Acadèmia, però, aprofita la cédula per manar que "no pueda ser nombrado para dirigir las obras de Arquitectura, de cualquier clase que sean, el que no se haya sujetado al riguroso examen de la A. de S.F. o la de S.C en el reino de V., San Luis de Z. y la Concepción de Valladolid...", amb la qual cosa sembla ampliar-se l'obligatorietat de la intervenció dels arquitectes des de les obres públiques a totes les obres en general. Aquí s'iniciarà, efectivament, a partir d'aquesta cédula del 1828, una pressió diferent i més forta dels arquitectes per intervenir en els municipis. Però fins aquell moment, a Mataró, el món de la construcció girava al voltant dels mestres de cases que solucionaven "perfectament" els problemes d'un creixement i d'unes construccions que no presentaven quasi mai cap complicació.

El 1839, quan Miquel Garriga i Roca, arquitecte, i Miquel Umbert, mestre d'obres, presenten oficis sol·licitant portar el control de les obres en el municipi (207), la situació és diferent i, fonamentalment, perquè han augmentat enormement les reivindicacions dels arquitectes i mestres d'obres basades en la cédula del 1828 i la pressió s'està fent decisiva en un moment en que el creixement és agut i la degradació constructiva és ja un fet. Una R. O. del 26 de desembre del 1833 havia manat complir en el Principat amb la reial cédula esmentada; el 26 de desembre del 1834, una circular del Ministeri de Foment desestimava pretensions dels "albañiles" i renovava facultats als arquitectes; una

altra del govern de la província del 17 de febrer del 1835 recullia que "los Arquitectos y Maestros de Obras aprobados por la Real Academia de San Fernando residentes en Barcelona, han ocurrido a S M la Reina Gobernante haciendo presente, que á pesar de lo prevenido en la Real Cédula de 21 de abril de 1828... no han podido conseguir ser nombrados Maestros Mayores de las obras de los Ayuntamientos, Cabildos, Audiencias y otras corporaciones...", i torna a manar que es doni compliment a la cédula del 1828.

Garriga i Umbert, per tal de recolzar les seves sol·licituds, citen la cédula del 1828 que s'ha convertit en el més important suport legal dels tècnics de la construcció; a partir de la data de la publicació d'aquest document legal, recorda Umbert, "no pueden llevar obras de arquitectura de cualquier clase más que los que hayan pasado examen de la Ac. de S. Fernando y demás creadas en 28 de febrero de 1787". Aquesta serà la tònica durant el període: arquitectes i mestres d'obres intentaran obtenir càrrecs municipals amparant-se en la legislació que exigeix la seva actuació. El 29 de juliol del 1841, una circular de la Diputació recull una altra queixa dels arquitectes i recomana l'observància de la cédula del 1828: es recorda que els mestres d'obres no poden projectar i dirigir obres públiques i que, donada l'escassetat dels arquitectes, els mestres d'obres estan autoritzats a accedir al càrrec de "maestro mayor" de les poblacions subalternes. La repetició de les ordres no mostra, com en el cas de les exigències de l'Acadèmia de San Fernando a finals del XVIII i principis del XIX, la inoperància de les disposicions legals, sinó les grans dificultats que es produeixen a l'hora de

posar-les en pràctica: no estem ja al davant d'una reivindicació pràcticament inaplicada, sinó d'un conflicte ben real i cada vegada més present.

L'Ajuntament, com ja varem comentar, plantejarà sempre el problema econòmic i tindrà, a més, no poques dificultats d'altra mena amb els tècnics de la construcció. Els problemes econòmics són protagonistes el 1839, en el moment de presentar Umbert la sol·licitud esmentada i en el moment de rebutjar, inicialment, la petició paral·lela de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca: el 5 d'octubre del 1839, "en vista de un recurso de D. Miguel Garriga y Roca arq. y agrimensor de la Nacional Ac. De S. Fernando para que se le emplee como a tal en la dirección, medición y justiprecio de las obras que se hagan á esta ciudad, el Ay. ha acordado que hallándose provista la plaza en sujeto idóneo no puede accederse a su solicitud" (208): raons que amaguen el fet que a Umbert se li exigirà la mateixa feina però amb honoraris inferiors, d'acord amb el seu títol també inferior. Umbert era mestre d'obres de la ciutat almenys des del 1832 (209), però no tenia les competències que demana Garriga, puix el mateix dia 5 d'octubre del 1839 es presentava l'ofici de Miquel Umbert "M obras de la Nacional Ac. S. Fernando en que después de hacer ver los muchos defectos de que adolece generalmente las que se construyen en esta ciudad (estem en el moment de creixement fort i degradació dels tipus i qualitats) y lo que para precaver semejantes abusos está dispuesto en las leyes del Reino, solicita se pongan bajo su dirección o la de otra persona debidamente autorizada las que en lo sucesivo deben construirse...". Poc després, el 2 de novembre, els acords municipals recullen "que en adelante no

pueda construirse ninguna obra sin su previa censura (la d'Umbert) quien deberá responder de su dirección prestando al efecto la debida caución dejando a la deliberación de este Cabildo la tasación de sus honorarios y el fijar a quien toca satisfacerlos...", de tal manera que "no pueda en adelante construirse de nuevo ningún edificio sin que se presente por escritos o por delineación el frontis que quiera dársele, como ya está previsto en el artículo 16 de las ord. de policía vigentes y sin que haya sido inspeccionado por el perito que al efecto designe este Ay. o su comisionado de obras por cuya primera inspección deberá satisfacer el dueño de la obra la cantidad de 10 reales de vellón y 5 reales por cada nueva visita que el referido perito haga a la obra también por disposición del Cabildo o de su comisionado" (210).

Els tècnics han aconseguit introduir una millora en el control urbanístic i Umbert ha pogut ampliar les seves atribucions (211); l'Ajuntament, al seu torn, controla l'aspecte econòmic imposant ell totes les condicions. Garriga i Roca, però, no es va conformar amb la resolució de l'Ajuntament i el 25 de novembre va tornar a fer la sol·licitud, aquesta vegada citant i recolzant-se en les cèdules i ordres que regulaven les atribucions dels arquitectes: l'Ajuntament respon que tenint "para las obras que le ocurren un sujeto idóneo, siempre que se ofrezca necesidad de emprender alguna nueva de consideración, se arreglará a lo dispuesto sobre el particular", inaugurant aquí una política que consisteix en disposar d'un tècnic "econòmic" per les obres "normals" i no entrar en relacions fixes amb els arquitectes, sinó només cridar-los per les ocasions en que resultin imprescin-

dibles (212).

Garriga i Roca, però torna a insistir una tercera vegada el 1840 -la perseverància estava, de ben segur, entre les seves millors virtuds-, i demana que se li anomeni, en funció de les mateixes disposicions legals sempre esmentades, "maestro mayor de la presente ciudad": l'arquitecte va ser acceptat en votació feta el 9 de març del 1840, "con la condición empero de que en el percibo de sus salarios se conforme á lo que este Cabildo acordó... á saber que para la primera inspección de cualquier edificio que se intente construir y señalar la línea que deberá servir de base para la construcción, solo deberá satisfacer el dueño de la obra la cantidad de diez reales vellón, y la de cinco reales por cada nueva visita, que deba hacer a la misma por disposición del Ayuntamiento o del Regidor encargado de la Policía Urbana..." (213):

L'anomenament es fa, doncs, amb els mateixos acords econòmics que s'haviem imposat a Umbert, única forma d'acceptar un arquitecte sense "gravar" l'economia dels propietaris. L'acord, però, no es va prendre sense oposició: l'alcalde i el síndic personer van fer constar el seu vot contrari. Per ells, segons la cèdula del 1828, "en estricta observancia, solo las Capitales estan obligadas á servirse de academicos de merito ó de arquitectos; y que no siendo esta ciudad Capital, no la creían obligada á dicha sujeción, pues que la circunstancia de mencionar las Ciudades sujetas á ello, excluía las no comprendidas en el señalamiento: y que á mas, hallandose tan solo prevenido en el articulo segundo de la misma, deba haberse sujetado al riguroso examen de la

Academia de S. Fernando, ó á una de las demás, todo el que sea nombrado para dirigir obra de arquitectura, y concurriendo estos requisitos en la persona de D. Miguel Umbert maestro de obras aprobado por la citada Academia, no hallaba motivo para su remoción". Malgrat la presentació d'aquest argument, que subratlla els problemes d'interpretació de la legislació, i a pesar de que, de fet, la posició de l'alcalde i del síndic personer era més pròxima a la lletra de la cèdula del 1828 -la pressió dels arquitectes havia "inflat" les disposicions legals del document-, Umbert va haver d'abandonar el càrrec: el 16 de març del 1840, va sol·licitar i va aconseguir continuar només com a mestre d'obres i com a substitut de Garriga i Roca en les obres en les que aquest no pogués estar present.

L'actuació de Garriga, que com veurem va ser intensa, no va ser fàcil: el 7 de setembre del 1841, any i mig després del seu anomenament, l'arquitecte presenta un recurs en el que "apoyándose en las prerrogativas que le competen en virtud de la Real Cédula de 21 abril 1828 y en lo dispuesto por la Excma Diputación en 29 julio 1841 se queja de haberse empleado para operaciones que les corresponde desempeñar a otras personas y suplica le abonen los honorarios devengados y los que le corresponden en clase de Mo Mayor en la aprobación de los planos de fachada, fijación de líneas de dirección de calles, viso de terreno de las mismas que se han ofrecido hacer en el corriente año..." (214). La resposta de l'Ajuntament és contundent: degut a "las muchas desavenencias ocurridas entre la comisión de policía urbana y dicho elegido y alguna que también ha tenido lugar dentro de la sala capitular..." es decideix "que cese el referido arq." i

anomenar en el seu lloc a Miquel Jeliner i Germà, arquitecte de Barcelona.

Jeliner va exercir en el càrrec durant un temps curt: després d'alguna actuació inicial, el més de febrer del 1842 no pot intervenir, sembla que per estar malalt, però l'Ajuntament el crida diverses vegades per actuar en un cas concret, el que fa pensar més aviat en l'absentisme d'un arquitecte més interessat per la feina a la capital; el 22 de març informa i dóna permís de construcció en dues cases davant la peixateria, però el 7 d'abril del 1842, els acords municipals recullen ja que "careciendo de maestro para dirección de obras" s'ha d'escollir interinament a Francesc Viñas, "albañil", amb els honoraris acostumats (215).

El 7 de març del 1843, Garriga, que el desembre anterior havia demanat ser esborrat de "la lista de contribuyentes al subsidio de comercio con motivo de lo muy poco que lucra con dicha profesión" -sol·licitud denegada per l'Ajuntament-, va presentar un recurs aprofitant la situació "ilegal" que la interinitat de Viñas suposava: "con presencia de las varias leyes y reales disposiciones que cita pide que este Cabildo nombre para Mo Mayor o de obras de la ciudad a uno de los sujetos revestidos de carácter que las mismas designan..." (216). Garriga va ser escollit i, l'11 de març, Umbert va presentar recurs similar al d'ell: una segona ocasió en que l'actuació dels dos és conjunta i, possiblement, preparada prèviament (217). El fet és que, com l'altra vegada, Garriga va acceptar el càrrec -ara "provisionalment"- i Umbert va ser escollit com a suplent: el mestre d'obres devia ser un home de la confiança de Garriga.

Tampoc aquella vegada, però, la durada de Garriga en el càrrec va ser molt llarga: les seves últimes actuacions oficials conegudes són del 1845 (218). El 1847, com sabem, el plànol geomètric és encarregat a Umbert i el mateix any "el Jefe Político pregunta porqué se niega a Martín Sureda el destino de Maestro Mayor de ese Cabildo". Coneixem la resposta de l'Ajuntament: "no mira conveniente el empleo de un arquitecto para la clase de obras que se hacen en esta ciudad en razón de lo crecido de los derechos que tales funcionarios exigen", amb la qual cosa el municipi continua en la lògica d'estalvi econòmic paral·lel a la ineficàcia en la promoció del plànol geomètric (219). El mateix any 1847, queda ben patent la importància dels problemes que l'Ajuntament ha tingut amb Garriga: el "Jefe Superior Político" mana que s'aixequi "el embargo de las obras de Vilallonga", seguint els raonaments d'un informe de Garriga; l'Ajuntament contesta enèrgicament: "ninguna novedad ha causado a este Cabildo el informe emitido por el arquitecto Garriga, pues que como este sujeto, no ha encontrado siempre en este Cabildo la acogida que él deseaba en algunas de sus pretensiones por no haberlas considerado razonables, no ha debido extrañar su comportamineto, pues nadie mejor que él mismo sabe que no está en práctica en esta ciudad marcar línea alguna al tiempo de conceder permiso para edificar, porque esta diligencia se practica con la oportunidad conveniente, luego de haberse empezado las obras..." (220).

Les disputes per competències i accés al càrrec continuaran amb l'absència de Garriga: Miquel Umbert, que semblava habitual col·laborador d'aquell arquitecte, és cessat el 22 de novembre de 1850 i presenta, el 1852, un recurs denunciant que "no puede

Ignacio Caballol ocuparse de la dirección de obras públicas y que aun cuando figura obrar en nombre de un arquitecto, él es realmente el que entiende en la expresada dirección, pidiendo en su consecuencia que se le emplee en las expresadas obras interín no se hagan por arquitecto u otra persona autorizada...". La resposta de l'Ajuntament és lacònica: l'arquitecte és Francesc de Assís Soler i la proposta queda desestimada (221).

El 1867, les relacions amb Garriga són ja molt diferents: l'arquitecte presenta plànol de façana de les cases consistorials. -l'Ajuntament considera el projecte "del mejor gusto"- i "agradecido el Ay. a la generosidad de D. Miquel Garriga y Roca el cual sin exigir la menor retribución ha emitido su opinión en los casos en que ha sido consultado se ha acordado nombrarle su arquitecto asesor en los asuntos de interés comunal que juzgue oportuno pasarle para su dictamen"; un anomenament que negarà el governador reclamant per a ell mateix, segons la circular del 1865, la supervisió de plànols e instàncies per edificar, "así como todos los expedientes relativos a policía urbana y obras comunales" (222). El gener del 1869, per enèssima vegada, l'incansable Garriga ofereix els seus serveis a la nova municipalitat, "en calidad de Arq. asesor" i l'Ajuntament respon, de forma "clàssica", que ho farà "cuando el estado de los fondos lo permita" -no s'ha de dir que el plànol geomètric o el d'eixample continuen sense fer-se-. Poc després, nova sol.licitud de Garriga que demana ara "formalitzar" els seus honoraris, "fijar su crédito por planos, dirección e inspección de obras... conforme estaba dispuesto ya por el Ay. anterior", però continuen "las críticas circunstancias por las que atraviesa el tesoro

municipal..." i l'arquitecte no pot ser admés (223).

Abans de la redacció del pla d'eixample, dos arquitectes més, Joan Cortés i Heribert Rumeu, van ocupar el càrrec d'arquitecte municipal que Garriga havia desitjat, guanyat i perdut diverses vegades (224): unes últimes actuacions, però, que no aporten res de nou a la història de les relacions entre tècnics i municipi. En definitiva, és palesa, molt especialment en el cas de Garriga i Roca, la lluita per ocupar el càrrec de tècnic municipal, lluita recolzada en les disposicions legals i que, al marge dels lògics interessos personals, està lligada a un interès real per millorar les tècniques i instruments de control urbanístic i el nivell de qualitat del creixement i reforma de la ciutat. Queda igualment clar com l'Ajuntament no vol assumir, normalment, el pes econòmic i la càrrega de conflictes derivats del fet de disposar d'un arquitecte municipal com Garriga. Finalment, a més, una certa inseguretats en el coneixement de la legislació, prou ambigua, i la inestabilitat dels ajuntaments fan difícil polítiques coherents i continuades en la contractació dels tècnics. Dintre, però, d'aquest marc de dificultats econòmiques, legals i professionals, els mestres d'obres i els arquitectes jugaran un paper molt important en la construcció de la ciutat i en la millora dels instruments de control urbanístic.

3.4. L'aportació dels tècnics a la construcció de la ciutat.

No cal dir, ja ha quedat ben clar, que l'actuació més brillant i més interessant entre els tècnics de la construcció és la de Miquel Garriga i Roca (225). Durant la seva primera etapa com a tècnic municipal, Garriga té una sèrie d'intervencions notables i d'altres que mostren que la dedicació de l'arquitecte al municipi no podia ser exhaustiva: d'aquí, possiblement, el paper d'Umbert com a substitut. El 30 de març del 1840, 21 dies després de ser acceptat en el càrrec Garriga, l'Ajuntament rep una sol·licitud d'un veí que vol eixamplar una porta i respon "que se cifra a las instrucciones del m mayor": el 20 d'abril, però, Garriga no ha passat encara a veure l'obra (226). L'arquitecte tenia, evidentment, altres preocupacions fora de Mataró - a Barcelona, al Masnou... -: el 21 de maig, per exemple, és escollit, com a comissionat de la Diputació, en el tema de tornar a restituir els límits entre Mataró i Argentona, decidits el 1821 (227). El mateix dia, Garriga crea problemes al municipi, problemes que, com sabem, se li van recordar en el moment de cessar-lo: "El Regidor encargado de la Policia Urbana dió conocimiento de que á consecuencia de lo resuelto por este Cabildo... en virtud de lo mandado por S.E. la Diputación Provl... había prevenido á D. Miguel Garriga arquitecto mtro mayor tirase la línea á que debería sujetarse D. Franco Perpunter Daviu y Matas al establecer el terreno en que existen las ruinas de la antigua batería sita entre las calles de S. Antonio y de S. Agustín, y de que dho. Garriga se había negado á verificarlo, si por parte del interesado no se le presentaba un croquis, el Ayto. ha acordado se

pase oficio á dho. Garriga, haciendole presente que semejante proceder ha llamado la atención de este Cabildo, pues que al nombrarle mtro mayor, le previno debía sujetarse á las disposiciones de esta Corporación, y de su representante el comisionado de Policía urbana, por lo que esperaba no ocurriría nuevo motivo de apartarse en lo mas mínimo de las providencias de este Ayto."

Poc més tard, el 24 d'agost, apareix la cara no conflictiva de Garriga, la de professional alabat per l'Ajuntament: "Habiendo Garriga y Roca arquitecto de esta ciudad presentado a este Ay. el plan general de un cementerio nuevo reconociendo su Sria el mérito artístico de semejante proyecto y así mismo el exquisito trabajo de su laborioso autor, ha acordado que se le oficie, dándole las gracias en el modo más satisfactorio, devolviéndole dicho plan" (228).

El 14 de setembre del 1840, Garriga informa sobre una sol.licitud d'edificar un edifici en el passadís de la muralla, sota el carrer de Sant Josep: Garriga "opone varios reparos á su realización en el modo pedido, porque este podría embarazar el proyecto de abrir nuevas calles" (229); una opinió que mostra quelcom més que el respecte a una mecànica determinada en la sol.licitud de permisos, com succeïa en el conflictiu cas de Perpunter, ja assenyalat. Aquí, Garriga fa palesa la seva visió general de la ciutat i la seva preparació: com ja varem comentar, l'obertura d'un carrer en l'illa de cases del convent de Sant Josep, desamortitzat, podia enllaçar la Riera amb la part de ponent de la ciutat, per sota del convent deles carmelites, una solució que hagués integrat més clarament el dintre i el fora muralles de

ponent. L'Ajuntament, que no "pot" privar d'edificar al propietari, ratificarà l'acord que havia prèls dies abans, indicant a Garriga "que no ha considerado suficientes las razones emitidas por él en su oficio".

La capacitat de Garriga per passar dels problemes concrets als temes i recomanacions generals quedarà igualment de manifest en l'informe de febrer del 1841 sobre obres d'en Joan Seda, informe que, com veurem, tindrà continuïtat poc més tard, pel que fa al contingut ordenancístic, en la seva actuació a la plaça de Cuba: sens dubte, ambdues experiències seran fonamentals en la reelaboració de les ordinacions, el 1850 (230). Garriga, en informar sobre les obres irregulars de Seda, dóna una sèrie de normes que volen millorar el creixement urbà -les millores del control continuen sent "resultat" de l'empitjorament de la realitat constructiva-: sobre "cornisamiento" -"sencillo pero arreglado al buen gusto y reglas del arte"-, sobre forma de fer les finestres i balcons, sobre color de les façanes -"consultando á su debido tiempo para evitar monstruosidades"- i elements exteriors que poden destorbar el trànsit pel carrer, voreres -amplada "en ladrillada o empedrada" de 6 pams- (231) i, sobretot, sobre l'aigua de la coberta que ha d'anar per dintre de la paret "o de otra manera" per ser conduïda "a una cloaca que debe hacerse al centro de la calle". Al final de l'informe, el que és ben demostratiu de la forma de fer de Garriga, clarament "generalitzadora", es determina que "Es indispensable advertirse así en toda calle que principia" -recordem que, el 1841, estem en plè moment de creixement urbà-.

pel que fa a les obres municipals, si l'any 1840 Garriga va projectar la font i l'empedrat de la plaça del Rei -la de l'església-, l'any següent va realitzar la important obra de les peixateries que serà un dels legats més notables de l'arquitecte a la ciutat; -el 1842, fora ja de la primera etapa com a tècnic municipal, va fer el nou edifici de les carnisseries a la plaça de Sant Cristòfor a més del projecte per les presons al convent de Sant Josep (232)-. Garriga, però, tindrà problemes com a director de l'obra d'empedrat del carrer de Santa Maria que, segons el municipi "no se hace com estaba previsto"; l'Ajuntament, a més, decideix "aprovechar la oportunidad que se le ofrece de estarse empedrando la calle de Santa María para la construcción de una caffería", i poc després s'ha d'avisar Garriga "porque no es sólida la caffería i per tal que la torni a construir (233). L'actuació de Garriga, doncs, origina alternativaent elogis i crítiques per part de l'Ajuntament: un cert absentisme, per una part (234), una defensa aferrissada dels criteris propis, per l'altra, no són fàcils d'acceptar pel del municipi. La preparació de Garriga, però, és innegable (235) i, malhauradament, les seves propostes no podran ser recollides per un Ajuntament amb pocs recursos i que va, en aquest període de creixement, a remolc dels propietaris.

Sens dubte, la proposta més interessant del Garriga de la primera etapa -1840-1941-, és la que sorgeix arran d'un problema d'alineacions del carrer de Sant Llorenç, plantejat justament en el moment en que Garriga abandona el càrrec. Aquí, l'arquitecte actuarà com a perit d'un dels propietaris afectats i en contra de les tesis del nou arquitecte municipal, Miquel Jelinek, que havia

traçat nova alineació del carrer (236). Independentment dels punts en discussió, interessa el contingut del magnífic informe signat per Garriga el 29 de setembre del 1841 (237). La primera raó que dóna l'arquitecte per a la seva desavenència amb Jeliner és de caràcter ben general: "En primer lugar para procederse á la rectificación de cualquier calle, debe tenerse á la vista un plan general de todo el vecindario con todas las recrtificaciones, nuevas calles, plazas y demás que se haya estimado conveniente, el cual aprobado por el Gobierno Superior, esté de manifiesto en las casas consistoriales para que vea todo interesado la indemnización que en favor ó en contra, le corresponde, y líneas que han de servirle". Aquesta proposta es produeix cinc anys abans de l'aprovació de la llei de plànols geomètrics i mostra les preocupacions de Garriga: el plànol d'alineacions com a instrument per evitar arbitrarietats i conflictes -"lo ridículo que aparece el que todos los dias se varien las lineas proyectadas para la rectificación de las calles"-, el plànol com a instrument de resolució dels problemes d'indemnització, com a element informatiu global no només de les rectificacions sinó dels nous carrers, tot això forma part del "programa" de Garriga abans de ser quelcom obligatori i sancionat per la llei (238).

La preocupació per la visió de la ciutat com un tot és un tret de l'actuació de Garriga que ja s'havia manifestat, com ho varem veure, en informar sobre el possible carrer a l'illa del convent de Sant Josep. L'arquitecte mostra ara, a més, la seva clara visió del tema de les alineacions, en enfrontar-se a la proposta de Jeliner que retrassava una façana deixant un reclau inevitablement durador: "Es una verdad incontestable -escriu Garriga-

que al proponer la línea de recrtificación de calles, los profesores de arquitectura deben tener en consideración el modo de construir y materiales en uso en el país donde les llaman, porque si bien hay poblaciones que empleando madera ó diversa construcción no resultan duraderos los edificios, y de consiguiente es susceptible de toda reforma en el supuesto de que en brebes años, se logran las mejoras que se proponen, no puede decirse así con respecto á este país ó ciudad, de modo que en razón á lo mucho que se gasta en buena edificación, se hacen de mucha consistencia y lejos de esperar una mejora, quedarían deformidades eternas y cuando menos hasta venideros siglos no vendrían a enmendarse ni resultar beneficios al ornato público"; tenint en compte, a més, que són "las casas inmediatas que tendrían que retirarse, de muy buena construcción y alguna construída del año uto pasado".

Després de passat el període entre les seves dues primeres etapes com a arquitecte municipal, en el que, com hem comentat, va realitzar les carnisseries i el projecte de presons, Garriga tornarà a actuar amb intensitat, en incorporar-se per segona vegada a les funcions de tècnic municipal. La seva primera intervenció important, el 28 de març del 1843, es produirà només 21 dies després de la seva "readmissió" i tindrà una repercussió decisiva en l'estructura urbana de l'àrea de ponent de la ciutat (239).

El 1842, s'havien iniciat els tràmits per a la urbanització d'una nova porció de la quintana Palau, a l'horta del Lleó. El 19 de juliol, Francesc Viñas, elegit interinament mestre d'obres de la

ciutat, fa un plànol dels terrenys de Matas i Viada i cobra els honoraris de l'Ajuntament "con la circunstancia de que dicho importe será reintegrado por dichos dos sujetos" (240). Queda per tant ben clara la participació de l'Ajuntament en el projecte que es farà en aquesta àrea urbana. Això és encara més evident en el moment de la concessió del permís, el 2 d'agost: "Antonio Viada... está conforme en arreglarse al plano mandado al efecto levantar por este Cabildo, y dispuesto también a ceder la parte que le corresponda para la plaza que allí se intenta formar y sin indemnización alguna..."; l'Ajuntament dóna "permiso conveniente para edificar, haciéndolo empero con sujeción al plano adoptado por este Cabildo..." (241). El 23 de desembre, Matas i Viada ratifiquen que "ceden gratuitamente en beneficio público el terreno necesario para la formación de la plaza señalada en el plano que han presentado..." i l'Ajuntament acorda acceptar "el terreno ofrecido, y que tan luego como se haya verificado la alineación y mojonamiento en el modo que corresponda, y que haya sido aprobado por el maestro de obras..." podran realitzar-se les obres (242).

El 7 de març del 1843, però, Garriga és acceptat en el càrrec d'arquitecte municipal i, ben aviat, el 28 de març, intervindrà en el tema de la plaça de Cuba, discutirà amb Francesc Viñas i s'haurà de fer venir Josep Vilar Roca, arquitecte de Barcelona per solucionar la situació conflictiva que s'havia creat (243). Garriga i Vilar procediran, el 26 d'abril, a la col·locació "de los mojones para el nivel del piso de las calles trazadas en el plano presentado por D. Antonio Viada y D. Ramón de Matas" (244). El 3 de maig, però, Garriga presenta, pel seu compte, un informe

que serà fonamental: "Consecuente al encargo de V S sobre aprobación del plano presentado por los SS Matas y Viada, debo informarle que si desaparece la isla A, que reduce y afea la plaza, y si en lugar de los callejones DE se prolonga la calle principiada del Bto Oriol sobre las líneas y letras BC q. la designan, adquirirá esta distribución de calles un mérito y hermoso imponderables y de esta manera podrá merecer la aprobación de V S, así como la mía en la parte artística. Además, y sin perjuicio de lo dispuesto por V S en el cuaderno de ordenaciones de policía urbana que rigen es esta Ciudad, añadido que sería muy conveniente prevenir en la formación de nuevas calles la construcción de cloacas al centro de las mismas para recibir las aguas sucias y pluviales de las mismas, conduciéndolas por medio de cañerías para que no incomoden al público; aceras de ocho palmos de ancho, y no permitir que hasta la altura de quince palmos salga miembro alguno de los edificios que embarace el libre tránsito, y que los coloridos de las fachadas sean claros y elegantes, imitando piedra, ó con arreglo á los que V S se servirá poner de manifiesto" (245). L'Ajuntament acceptarà la proposta de Garriga, amb el vot en contra del regidor primer que considera que ja s'havia aprovat el plànol anterior i que Matas quedava perjudicat "en razón á la mayor extensión de terrenos se trata de ocuparle para la formación de la plaza..." (246).

La proposta de Garriga té dues vessants importants. La primera fa referència a la millora del projecte de la plaça i carrers adjacents: encara que no tenim el plànol original fet per Viñas, queda ben clar que la idea inicial preveïa una illa de cases a llevant i en el terreny de l'actual plaça de Cuba -en solars d'en

Matas-, que la feia menor; i també que el carrer del Beat Oriol era, en principi, un carrer sense sortida que devia formar angle amb el de Sant Joaquim. A Garriga, sens dubte, devem la solució molt més racional i neta d'aquesta àrea. L'altra vessant de l'informe és, de fet, com ja va passar amb l'informe sobre les obres d'en Seda, una proposta de millora de les ordinacions de policia. Hem de recordar que el 1842 és un any a cavall entre les ordinacions del 1837, poc innovadores respecte de les clàssiques del segle XVIII, i les del 1850, més modernes i que inclouen ja les propostes de Garriga: amb tota seguretat, la intervenció de l'arquitecte municipal va influir en la millora de les ordinacions (247).

L'actuació de Garriga, afectant als propietaris, un d'ells el posseïdor de la quintana Palau tradicionalment motora en la urbanització de Mataró, no va tenir continuïtat fàcil. El 12 de maig Viada "suplica se declare que la construcción de la citada cloaca (a cada carrer) no vendrá a cargo del recurrente, ni de los particulares á quienes establezca terreno para la construcción de edificios", i l'Ajuntament accedeix a la demanda "con la circunstancia de que cuando se verifique la construcción de las cloacas deberán los dueños de los edificios dirigir á las mismas á sus costas las aguas pluviales para cuyo fin deberán hacer construir conductos perpendiculares en el interior de las respectivas paredes de fachada, que desde los tejados conduzcan las aguas pluviales á la calle recogiendo las al pie de las paredes y guiandolas por un conducto que pase por debajo las respectivas aceras...", una norma que s'inclourà en les ordinacions; de resultes, doncs, de l'actuació de Garriga quedaran

clarificats els papers de l'Ajuntament i dels particulars en el tem del sanejament (248).

La resposta de Matas serà més dura que la de Viada ja que era ell l'afectat per l'eixample de la plaça proposat per Garriga. El mateix 12 de maig, Matas demana "se le dé por apartado de la cesión gratuita que hizo del terreno necesario para plaza, y que se le conceda solo la facultad de continuar estableciendo el terreno necesario para seguir la calle de Monserrate en su parte de poniente y en la de S. Benito en el que existe en las de mediodía y cierzo según las líneas trazadas en el mencionado plano": efectivament, Matas establirà patis -fins el 1844- a ponent del carrer de Montserrat, en el de Sant Benet i en el del Beat Oriol, arribant en aquest carrer només fins el de Sant Joaquim. La urbanització de la plaça de Cuba, a la part de llevant, corresponent a Matas, quedarà aplaçada fins els moments de creixement anteriors a l'eixample. El 1877, Gregori Arch presentarà una proposta per ocupar part de l'actual plaça amb patis edificables, però la intervenció de Caballol defensant la solució de Garriga impedirà la reducció de la superfície lliure. Una nova petició d'Arch, que el 1879 insistia en la pretensió d'edificar en l'espai públic, ja amb el projecte d'eixample presentat i adaptat a la solució de plaça de Garriga, no va prosperar tampoc (249).

En aquesta segona etapa, Garriga tindrà altres actuacions: serà ell qui comenci a exigir un control en la instal·lació dels "vapors". El 7 de maig del 1844, demana que se li doni distribució del local que Antoni Roldós vol fer servir per a instal·lar-

hi una "fàbrica de vapor" (250). Com sabem, la preocupació pel tema industrial passarà, encara que de forma elemental, a les ordinacions i, sens dubte, aquestes primeres intervencions de Garriga -secundades per les del seu suplent Umbert- tindran influència en l'intent de delimitar les àrees on instal·lar "vapors" (251). El 1844, Garriga farà informe i plànol per enderrocar les dues cases al davant de la porta petita de l'església, acabant d'arrodonir la seva intervenció en un espai urbà -la plaça de l'església- que li deu a ell, en bona part, la seva configuració actual (252). El 1845, l'arquitecte realitza un projecte de font pública a situar a l'extrem inferior del carrer de Sant Antoni: la seva professionalitat el porta a enviar plànols a Tarragona, Girona i Barcelona, per tal de confeccionar, amb bases més sòlides, el pressupost de l'obra; Garriga, a més, ha ofert les seves "escasas luces gratuitamente". La manca de recursos farà canviar el projecte, tornat a presentar el 1850, i aquesta vegada, amb unes diferents relacions amb l'Ajuntament, Garriga reclama els seus honoraris (253).

Durant aquesta etapa, Garriga va fer també alguns projectes com a professional liberal-la fàbrica Gallifa el 1844-, però sens dubte, el fet que tant la primera etapa com la segona com a arquitecte municipal coincidissin amb moments de gran creixement, havia d'implicar dificultats per Garriga a l'hora de complir amb totes les seves obligacions i poc temps per fer masses projectes al marge del seu treball com a tècnic del municipi. Més endavant, en el llarg període que va fins a la seva tercera etapa com a tècnic municipal, les intervencions de Garriga van ser escasses. Ja varem veure que el 1847 es va enfrontar amb l'Ajuntament en la

qüestió de les obres de Vilallonga, el mateix any en que estava construint el cementiri: poques notícies més coneixem en relació a aquest període (254).

Finalment, queda l'actuació de Garriga en la seva tercera etapa, legalment confusa, com a "assessor" en assumptes d'interès comunal, 27 anys després d'haver estat acceptat per primera vegada: ara, un Garriga madur, devia gaudir del prestigi guanyat en les seves actuacions com a arquitecte municipal a Barcelona -anomenament del 1847-. A més de la nova façana de l'Ajuntament, Garriga tindrà altres actuacions, l'any 1867, i serà en el tema de les alineacions i de la reforma, una qüestió que l'arquitecte domina perfectament, en el que sobresortirà la seva aportació. L'1 d'abril del 1867, Garriga presenta una proposta a l'Ajuntament per a la confecció del plànol geomètric de la població, lògicament a requeriment del Consistori que fins aquell moment havia reclamat infructuosament a Caballol l'entrega del dit plànol: "Proponiéndose el Ayuntamiento de Mataró, en cumplimiento de las Reales Ordenes de 25 Julio 1846, 20 Febrero 1848, e instrucción de 19 Diciembre 1859 el levantamiento del plano oficial de la Ciudad, así como la confección de un completo proyecto de reforma digna de tan importante población, á fin de dar perfecta disposición á las construcciones de nueva planta y rectificación á las antiguas en armonía con las mejoras en las vías públicas que previene la ley de 8 Enero 1845 y la de 29 Junio 1864; cuyo trabajo comprende la triangulación general y particular de los puntos que determinan la situación ó enlace de la Ciudad; la planta geométrica de los edificios públicos; la designación de las parcelas urbanas con expresión de la parte edificada y sin

edificar, el estado del edificio, el perímetro de su planta y número de altos y habitaciones de cada una de ellas; el relieve del suelo de la población y obras subterráneas para el curso de aguas; con indicación de la colocación de lápidas con los nombres de calles y plazas y numeración de casas y edificios según previenen las Reales Ordenes de 19 Diciembre 1856, 24 febrero 1860 y 3 Octubre 1861; y demás circunstancias estadísticas que convengan, y las que sean menester para el mejor desempeño del objeto propuesto. A cuyo efecto es conveniente practicar un trabajo de ensayo sobre una sola manzana que reúna todas las circunstancias enumeradas, afin de poder determinar lo que costará para la totalidad de la población; cuyo trabajo, dado por supuesto que se podrá disponer para ello de dos Ayudantes y de los peones necesarios, así como del material conveniente, podrá costar unos 1000 reales por parte de la persona que indique el infrascrito en el concepto de honorarios y gastos particulares" (255).

La proposta de Garriga és, doncs, la de realitzar uns "quarterons" per Mataró amb les mateixes característiques que els de Barcelona, i no només un plànol geomètric com el que va realitzar al Masnou. Hem de pensar que són les raons econòmiques les que van impedir portar a terme el projecte: són evidents les dificultats d'un municipi petit per costejar una obra tan minuciosa i que té molt poc a veure amb la proposta "barata", del 1853, basada en els "tocs" en les voreres. Sens dubte, la realització dels "quarterons" de Mataró hagués estat una de les aportacions més importants de Garriga en la seva llarga trajectòria mataronina.

Com a última intervenció notable a Mataró, Garriga va realitzar, el 1867, el projecte de rectificació del carrer Pujol (256) (Fig.98). La ràpida actuació de l'arquitecte en la confecció del que és el primer document urbanístic "modern" de la ciutat, torna a mostrar les seves innegables capacitats. La proposta de Garriga és d'un gran realisme i sembla que l'arquitecte ha assimilat ja quines són les possibilitats d'actuació en el municipi, fins a on poden arribar les propostes: un possibilisme que no deixa d'anticipar, a una altra escala, el que presidirà la confecció del projecte d'eixample del 1878. Després de criticar les condicions deficientes del carrer Pujol, Garriga defensa la solució possibilista adoptada, que, segons ell, no és la millor solució, però sí una opció factible: un criteri que, portat a l'extrem, serà també el dels autors del futur pla d'eixample. En els plànols, però, Garriga no pot deixar de donar dues solucions: la "realista", aprovada per l'Ajuntament, i la pròpiament seva, la més correcta en teoria, però que en la pràctica, i en funció de les grans afectacions de propietats comportades, era clarament inviable. "Toda reforma -escriu l'arquitecte- por buena, por lógica, por reclamada que sea, ofrece á veces inconvenientes de realización que no es fácil orillar en la práctica. Divergencias de miras, cambios de administración, antagonismos privados, escasez de recursos, suelen ser obstáculos que esterilizan ó demoran las mas levantadas aspiraciones"; i afegeix, a la conclusió: "se ha procurado vencer la dificultad que hubiese ofrecido un proyecto demasiado grandioso... limitándolo á remediar la necesidad que se hace mas sensible, y desde luego, cuando no sea sino el primer Paso de otra reforma mayor que en desarrollo sucesivo planteen acaso los venideros. El infrascrito cree haber interpretado las

justas y previsorias miras de esa Municipalidad...". No sembla, efectivament, que quedin dubtes sobre l'"adaptació" de Garriga a les "necessitats" del municipi: l'arquitecte del Masnou havia ja lluitat massa amb projectes difícils de portar a la pràctica.

També altres tècnics van treballar activament en aquesta llarga etapa del segle XIX anterior al pla d'eixample: ho van fer des del municipi -ho hem vist per sobre en estudiar les relacions dels tècnics amb l'Ajuntament- o com a professionals liberals. Si comencem per estudiar una mica més en detall les intervencions com a tècnics municipals, hem de dir que fins les actuacions d'Umbert en el període de creixement -el 1832 és ja mestre d'obres de la ciutat- les intervencions d'arquitectes i mestres d'obres no seran rellevants en relació a les iniciatives municipals i el control del creixement. És Miquel Umbert el primer tècnic aprovat per l'"Academia de San Fernando" -encara el 1853 Umbert i Caballol són els únics que consten pagant la matrícula industrial en la seva activitat- que actuarà amb regularitat i incidència real (257). El 1834, Umbert acaba l'obra de l'escorxadador i el mateix any tindrà problemes amb Seda que es repetiran el 1838 (258). La seva intervenció serà més important, però, a partir de l'aparició de Garriga com a tècnic municipal: Umbert serà suplent d'un home amb iniciatives clares i, a més, haurà d'actuar en un moment de fort creixement urbà. El 1844 informará sobre l'eixample del cementiri -incorporació del demolit convent de caputxines- i intervindrà, demanant plànols, en el control dels "vapors" que havia iniciat Garriga (259). El 1845 farà plànol per l'enderroc de l'arc d'en Feliu i informará sobre les obres de l'escorxadador; el 1846 farà plànol del carrer de La

Havana , el 1847 serà requerit per fer el plànol geomètric, una empresa per la qual, possiblement, no estava prou preparat, i el 1848 intervindrà en la rectificació de l'emplaçament de l'estació del ferrocarril (260).

Sens dubte, però, serà molt més important per Mataró l'actuació de l'altre "mestre d'obres aprovat", Ignasi Caballol, l'home que, després de Garriga, jugarà un paper més rellevant en la història urbanística de l'etapa que ens ocupa. Sabem que el 1849 Caballol va sol·licitar fer el plànol geomètric, per obtenir, a més, el dret a "intervenir en la proyección y construcción de los edificios de los particulares"; el 1851 va realitzar l'amillament de tot el terme i el plànol ben conegut del casc urbà i el 1852 l'Ajuntament li va encarregar la formació del plànol de rectificació de carrers, que com sabem no va concloure mai -requeriments de 1852 i 1865- (261). Umbert va intentar tornar a ocupar el càrrec, el 1852, acusant a Caballol, com sabem, de no ser arquitecte, però el nostre home actuava, com ho feia Umbert amb Garriga, sota la "cobertura" d'un arquitecte, Francesc d'Assís Soler (262). Soler, però, no va intervenir assíduament -només en comptades ocasions és citat als acords municipals- i, per tant, el pes real del treball va recaure, a diferència del cas d'Umbert, en el propi Caballol. El 1860, aquest va realitzar el plànol de reforma de les Escaletes i el 1864 el dels quartels; el 1866 va intervenir en l'eixample de la Riera, en la rectificació del torrent Trisach i en la direcció d'obres de les Escoles Pies; el 1869 va treballar a les obres dels corrals i va informar sobre les obres de l'escorxador i el 1871 actuava en el tema de la font necessària a la plaça de Cuba i realitzava el notable plànol de

mines que s'ha pogut conservar; el 1875 va participar en una comissió amb Antoni Ferrer, enginyer industrial, i Gerònim Boada, mestre de cases, per tal de millorar les ordenances municipals i va fer els plànols per fortificar la ciutat amb Gregori Arch i Antoni Ferrer; finalment, va intervenir decisivament, diverses vegades, en l'afer de la plaça de Cuba, defensant els projectes municipals i evitant l'ocupació de part de l'espai lliure de la plaça (263).

Jeliner, arquitecte, i Viñas, mestre d'obres, dels quals ja hem parlat, i els arquitectes Joan Cortés i Heribert Umbert, que hem mencionat en l'apartat anterior, tingueren una actuació efímera. El primer va fer una entrada notable en el seu càrrec quan, dos dies després del seu anomenament informava: "haviendo observado que por la parte de mediodía y poniente de la ciudad se levantan edificios que no se construyen con arreglo a las reglas del arte, faltándose a lo dispuesto en las ordinaciones de policía urbana, convendría se diera una orden para que los cimientos y paredes exteriores se construyan de mortero de cal y arena en vez de cal y fango como se hace..."; i s'enfrontava amb l'inevitable Seda (264). Però la seva actuació no va tenir continuïtat. Francesc Viñas, anomenat interinament el 7 d'abril del 1842, només va intervenir fins la segona aparició de Garriga: tot just va poder fer el plànol de la urbanització Viada-Matas que el va enfrontar amb l'arquitecte del Masnou (265). Finalment, els últims arquitectes municipals anteriors al projecte d'eixample, Joan Cortés i de Ribera i Heribert Rumeu, van tenir actuacions grises, progressivament amagades sota l'ombra dels redactors del pla d'eixample (266).

Entre els mestres d'obres que no van exercir càrrecs municipals, però que van incidir en aspectes importants del creixement urbà, no limitant-se únicament a la construcció, destaquen sens dubte Gerònim Boada, qui va participar activament en el tema dels colors de les façanes, el 1844, i en el projecte de millorar les ordenances, el 1875; i també Miquel Collet: Collet -qui de fet va substituir durant un temps a Caballol com a mestre d'obres municipal- va traçar el 1854 un plànol de carrers no realitzats a l'horta Batllori i va realitzar, el 1859, el projecte de la font del carrer del Massavà (267). Les qualitats d'un altre Collet, en Gaspar, mestre d'obres, qui va demanar, al mateix temps que Caballol, fer el plànol geomètric de la ciutat, apareixen en els seus plànols, molt especialment en aquells, magnífics, realitzats per obtenir permisos per instal·lar "vapors": uns treballs primorosos que arriben a un detall molt per sobre del que la circumstància exigia (268) (Figs. 94 a 97). Finalment, Josep Sauri Font, mestre d'obres, va presentar el 21 de desembre del 1875 una instància "excitando el celo de la Corporación Municipal para que se practiquen varios trabajos que detalla al objeto de que puedan hacerse desde luego las muchas edificaciones necesarias dado el aumento de población"; el 17 de març del 1876 una altra demanant certificat sobre inexistència de plànol d'eixample i el 16 de març del 1877 un projecte de reglament per integrar amb ell les ordenances municipals: sens dubte, Sauri Font és un dels mestres d'obres més actius de l'última etapa anterior al projecte d'eixample i la seva presència i visió del moment es farà notar igualment després de l'aprovació d'aquest projecte (269).

Els tècnics de fora de Mataró - Garriga, natural del Masnou, és un mataroní d'adopció- van tenir poca influència en el control urbanístic de la ciutat i en la configuració del paisatge urbà: el 1828, informe de Francesc Vallés, arquitecte de Barcelona, favorable a situar les carnisseries a la Fleca -projecte que no es va dur a terme-; el 1833, informe de Pere Serra Bosch sobre l'escorxador; el 1842, informe de Francesc Renart favorable a Seda; el 1847, informe de Martí Sureda sobre claveguera de Busqueta i Sala, el mateix any en que se li va negar el càrrec de "maestro mayor"; el 1849, plànol de claveguera al carrer de la Mercè, també de Sureda (Fig.75); el 1851, actuació d'Elies Rogent en el tema de la Riera, entregant plànols el 1862 i, finalment, una intervenció que acabarà en un legat real per a la ciutat: el projecte del mateix Rogent per a les presons de Mataró (270).

Sobresurt, però, en aquesta llista, l'actuació de Pere Serra Bosch, l'any 1836 (271). Aquest any, Miquel Umbert i l'arquitecte Serra han d'informar, amb Ramon Molet, també arquitecte, sobre un edifici de Gallifa a la Baixada de les Escaletes. L'informe de Serra, del 2 de juliol, inclou recomanacions de caràcter general, una mica en la línia "pedagogitzant" de Garriga: "por lo que respecta al ornato público, se sugete al vecindario a pedir permiso al Cuerpo Municipal para la construcción y reedificación de toda clase de edificios, acompañando con el memorial el dibujo geométrico arquitectado de la fachada que se pretende edificar, cuyo dibujo no puede ponerse en planta sin la indispensable aprobación de dicho Cuerpo Municipal, quien según las actuales leyes debe celar la construcción de edificios y embargar toda obra que no siga según el plan aprobado. Este método está en

observancia en Madrid, Barcelona y otras ciudades civilizadas, y de ella depende que los extranjeros viajeros formen el concepto de la ilustración á que por tantos títulos son acreedores los Españoles" -els viatgers del XVIII havien quedat favorablement impressionats quan no existien aquestes exigències, però tampoc una degradació tan patent de les condicions constructives-. Unes recomanacions que havien de tenir influència en el municipi: les ordinacions del 1837 -Serra escribia el 1836-, com ja varem dir, recullen la necessitat de fer plànol de façana en demanar permís d'edificació. En tot cas, sembla possible atorgar a Serra el paper de primer arquitecte en introduir exigències en el control del creixement i concienciar l'Ajuntament en aquest sentit.

En paral·lel a les actuacions "oficials" o "urbanístiques", els tècnics van intervenir projectant i construint els encàrrecs dels particulars. A part dels projectes esporàdics d'arquitectes com Sureda -1848-, Joan Soler Mestres -1848, 1851-, Joan Nolla Cortés -1851-, Josep Oriol Mestres -1853-, del mateix Garriga i, fins i tot, d'un Antoni Guadí -recordem la seva obra per a la Cooperativa Mataronesa-, el pes dels treballs importants va recaure sobre els mestres de cases, especialment sobre Miquel Collet, Gerònim Boada i Ignasi Caballol (272). Aquests van intervenir en els projectes d'habitatges i fàbriques de la perifèria, però la seva actuació fonamental va ser la de transformar progressivament el paisatge urbà del centre, donant a la ciutat burgesa el marc formal i el contingut simbòlic apropiat a les seves necessitats (Figs.100 a 102).

Boada va ser l'autor de la nova casa de Vilallonga, l'obra culminant de l'arquitectura privada mataronina -1846-, de la casa fàbrica de Valentí Mandri -1846-, de la prou "historiada" de Miquel Moler al carrer de Sant Josep -1855-, del repartidor de l'aigua de la societat Palau Garcia -1859-, de la casa de José Pardini a la Riera -1864-, entre d'altres obres menys notables, com les 7 cases en sèrie al carrer de Sant Joaquim -1866-. Collet va fer la fàbrica Roldós -1846-, la senyorial casa de Josep Sala al carrer del Molí -1847-, la fàbrica Baulenas -1861-, la important casa de Jaume Llibre Sala al Camí Reial -1861-, la senyorial de Joaquim de Castellar a la Riera -1861-, la fàbrica Escubós -1862-, la casa de Joan de Nogueras a la Riera -1864-, la reforma de la façana d'Oliver al Ravalet -1868-, l'ampliació de la fàbrica Sala, Baladia, Coll -1868-, les Germanetes dels Pobres -1871-, a més dels projectes per augmentar l'alçada de les cases a determinats punts congestionats del centre i les obres de casetes de cós a la perifèria -àrea de la plaça de Cuba 1847, 1850, 1854, etc. (Fig.103)-. Caballol va realitzar també un nombre apreciable de projectes de cases noves i d'augment d'alçades en construccions existents: casa de Mariano Poch al carrer de Sant Simon -1849-, 2 cases al carrer Barcelona -1852-, altra casa al mateix carrer, de Nicolàs Griver -1853-, fàbrica Joaquim Esquerra al carrer de Sant Agustí -1853-, casa de Gaspar Cusachs al carrer Pujol 1854-, casa de Josep Casanovas al carrer d'Argentona -1866-, casa de Pere Piqué al carrer de Santa Maria i d'Antoni Subirà al del Duc de la Victòria -1872-, 2 cases de Josep Arenas al Camí Reial 1877- cases de Josep Mandri al passeig de la platja -1878-, etc. etc..

El treball fonamental d'aquests tècnics va ser sens dubte, com diem, el de donar un nou marc a la burgesia, el d'adaptar les velles cases a les noves necessitats representatives, el de transformar un espai urbà que no era substituït per la creació d'un de nou, perifèric i adaptat a les necessitats de la classe dirigent. Ells van ser també els qui van anar desenvolupant les tipologies fabrils que, en un inici, es produïen per mera repetició del tema de la "filera de cases de cós". Les altres construccions de la ciutat, les cases de la perifèria, no requerien nous coneixements tècnics ni habilitats artístiques. Les solucions eren sempre les mateixes, amb petites modificacions formals: no sembla que la puresa de línies i l'acurada tècnica de dibuix que presenten els projectes d'un Gaspar Collet poguessin paliar la degradació dels tipus perifèrics de que hem parlat en altre lloc. Sens dubte, aquesta etapa veu una diferenciació creixent entre centre i perifèria: les cases del centre són cada vegada més senyorials, mentre que les perifèriques són cada vegada pitjors.

Dues vessants, doncs, en l'aportació dels tècnics a la construcció de la ciutat: com a tècnics municipals en el control del creixement i com a professionals liberals en la transformació del paisatge urbà. En el primer terreny, sobretot, no es pot dir que el balanç hagi estat menyspreable: malgrat les dificultats econòmiques i les imprecisions en el coneixement de les normatives, un arquitecte com Garriga i Roca va tenir en aquest període un paper decisiu en algunes qüestions -la plaça de Cuba, la millora del control, l'aportació a l'arquitectura dels equipaments...- i un mestre d'obres com Caballol va elevar el nivell

tècnic de les actuacions municipals -plànols d'amillament, de les mines...-.

L'Ajuntament, però, no va poder, en algunes ocasions, no va saber, en altres, aprofitar les possibilitats que oferien aquests tècnics, l'actuació dels quals venia recolzada per les disposicions legals. Les propostes de Garriga i Roca van fracassar -plànol de control a "penjar" a l'Ajuntament, previsions de carrers finalment no realitzats, plànol geomètric per "quarterons"...- dins d'un context global d'ineficàcia en el tema de la creació d'un instrument gràfic de control global, exigit per la llei des del 1846. Aquesta etapa serà una etapa de preparació, d'augment en les pressions, que portarà a la redacció del pla d'eixample, una necessitat realment ineludible en el moment del nou creixement anunciat poc abans del 1878. Fins aleshores i des del 1848, en una època de crisi, les tensions acumulades, les demandes i intervencions dels tècnics no van ser suficients per millorar decisivament els instruments. Es per això que, en aquest període, el paper dels homes de la construcció és més conegut en la seva faceta d'adaptadors i remodeladors del paisatge burgès -les cases, els equipaments...- que en la d'instruments per a un millor control urbanístic de la ciutat.

4. El pla d'eixample: unes mínimes regles de joc.

4.1. Expectatives de creixement: encàrrec o concurs, realitat o projecte.

Hem pogut veure com, fins i tot des d'abans de la llei de plànols geomètrics del 1846, s'han succeït els intents per portar a terme la realització d'un instrument de control global del creixement i reforma de la ciutat. No serà, però, fins els anys 70 quan, en funció fonamentalment d'una millor conjuntura política i econòmica, es plantejarà d'una forma decidida i definitiva la urgència de disposar del pla d'eixample. Els intents anteriors, les necessitats acumulades d'habitatge, les promulgacions de la llei d'eixample de poblacions del 1876 i del seu reglament del 1877, facilitaran la cristallització esperada d'un instrument durant tants anys reclamat -1841, primera proposta de Garriga i Roca, 1878, aprovació del projecte d'eixample per part de l'Ajuntament-.

La situació de finals dels anys 60 és ben diferent de la dels anys anteriors al d'eixample. El 29 de setembre del 1867, els diaris recullen els acomiadaments en les bòviles, una situació aguditzada per la llarga durada de l'etapa d'estancament del creixement urbà iniciada el 1847; el 17 d'octubre del 1869, els operaris de les fàbriques treballen només 3 0 4 dies a la setmana (273). El 1875, en canvi, la situació sembla ser força diferent:

el 15 de gener Joaquim Viada augmenta la capacitat del seu "vapor" del carrer Amàlia; més tard, Josep Clairet instal·la una caldera en la seva fàbrica de blanqueig; l'1 d'octubre, es forma la societat Guinovart i cia per fabricar gèneres de punt... (274). Però el 1875 és també l'any en que Gregori Arch, mestre d'obres que serà el més dinàmic promotor del món de la construcció a Mataró, prepara, després d'intents fallits el 1873 i 1874, els seus futurs negocis immobiliaris. El 28 d'abril, Teodoro Matas estableix a Gregori Arch, 6 quarteres i 7 cortans de la seva quintana, una part que encara li quedava després d'haver venut el sector de ponent a Antoni Viada, durant l'etapa d'anterior creixement (275). Així, després d'haver intentat, els anys 1873 i 1874, establir patis en els terrenys de la Morberia, al carrer de les Caputxines, Arch establirà pati a pati la gran peça de Matas i ho farà, en gran part, abans de la decisió de l'Ajuntament de publicar les bases del concurs d'eixample: si l'inici d'aquesta operació es dona l'any 1875, els primers establiments es retardaran fins el 1877, però formaran part de l'empenta urbanitzadora i de creixement que neix i es desenvolupa amb anterioritat o en paral·lel a la redacció del pla d'eixample, una empenta que quedava reflectida a la corba d'establiments (276).

La figura mateixa de Gregori Arch, fil de Josep Arch, mestre de cases natural de Terrassa que ja s'havia relacionat durant l'etapa anterior de creixement amb Ramon de Matas, marca un salt qualitatiu important en la participació dels homes de la construcció que, amb ell, hauran passat d'intermediaris a grans promotors. Arch, producte en part d'una forta "selecció natural" ocasionada en el món dels constructors per la llarga crisi ini-

ciada a finals dels anys 40 -hi haurà poquíssims elements amb un nivell d'activitat que s'acosti al seu-, és molt més que un mestre d'obres: a més de promotor serà regidor, formarà part de la segona comissió d'eixample, escriurà a la premsa local sobre temes urbanístics, serà capaç de defensar aferrissadament, amb la llei a la mà, els seus arguments...

L'interès per urbanitzar i el volum del projecte urbanitzador d'aquest home, molt més pròxim a la figura del promotor-especulador que a la del constructor, marca el punt d'inici virtual d'una nova etapa de la història de l'espai mataroní. A partir d'ara i fins l'aprovació provisional del pla d'eixample, es succeïran les manifestacions relatives a la necessitat de construir cases i eixamplar la població, en paral·lel a les gestions per a realitzar el projecte d'eixample. Aquest projecte no serà, de fet, el producte del concurs convocat l'1 de maig del 1878. Com veurem, el projecte serà, més que el resultat fred i racional d'un procés de millora dels instruments de control que s'adapta a les tramitacions oficials, el fruit de les pressions, les urgències i les improvisacions, la conseqüència de les tensions i expectatives acumulades durant anys. Una anàlisi cronològica de l'aparició d'expectatives, iniciatives i gestions serà la millor via per entendre el procés de creació del projecte d'eixample.

En acabar l'any 1875, en que Arch rebia l'establiment d'una apreciable extensió de terreny, Josep Sauri Font presenta la instància de la que ja hem parlat, reclamant una intervenció municipal que afavorís la construcció de cases, necessàries en funció del creixement demogràfic. Sauri volia construir, lògica-

ment, i ho volia fer eliminant entrebancs; però, a més, tenia raó quan deia que havia augmentat la població i justificava amb això la necessitat de fer cases. El 1787, Mataró tenia uns 9940 habitants i al voltant de 1880 cases i el 1824 uns 12470 habitants i unes 2090 cases -les mateixes aproximadament que el 1819 (277)-, el que dóna 5,29 i 5,97 habitants / casa respectivament, un augment lògic si pensem en la quasi nul·la activitat de construcció de nous habitatges entre 1787 i 1824. El 1860, la ciutat té aproximadament 16600 habitants i 2753 cases i el 1873 uns 17400 habitants i unes 2747 cases i, per tant, els habitants per casa han passat de 6,07 a 6,33, marcant una altra vegada una etapa de molt escassa construcció de nous habitatges (278). El 1897, 21 anys després de que l'Ajuntament aprovés el pla d'eixample, Mataró tenia uns 19990 habitants i unes 3670 cases, el que dóna una relació habitants / casa de 5,45, la qual cosa demostra, en tornar a quedar la situació quasi com a finals del segle XVIII, que la pressió demogràfica era real i que era necessari, efectivament, construir cases (279).

El 1876, s'inaugura el període de 10 anys econòmicament positiu aconegut com la "febre de l'or", un període favorable a l'ascens econòmic de la burgesia: aquest ambient es notarà i influirà en la creació del projecte d'eixample de Mataró. El mateix 1876, Gregori Arch, Josep Saborit, propietari, Teodoro de Argila, propietari, Josep Rudon, pagès, Joaquim de Castellar, hisendat, i Eduard Canals, escriptor públic i propietari -els 3 primers de Mataró, el quart d'Argentona, els 2 últims de Barcelona, encara que Castellar s'havia fet, el 1861, una casa a la Riera i és un més dels propietaris "absentistes" traslladats a Barcelona- for-

men societat per gestionar la cessió per part del govern d'un terreny de 26350 metres quadrats: una altra "preparació" per part de Gregori Arch que subratlla l'optimisme del moment (280).

En paral·lel al creixement de les expectatives de creixement, es comença a intentar la millora del control urbanístic. Així, el 3 de gener del 1876, es parla de la redacció d'ordenances municipals: "Puesta a discusión la conveniencia de proceder inmediatamente á la redacción de un proyecto de ordenanzas municipales, el Sr Julià manifestó que ofrecia los servicios gratuitos de una persona perita la que cuidará de presentar á las comisiones nombradas al efecto, el proyecto en cuestión...", una proposta que no prosperarà (281). El 17 de març del mateix any, Josep Sauri pressiona per obligar a la formació del pla d'eixample i demana la certificació sobre carència d'aquest instrument que ja hem citat anteriorment: l'Ajuntament respon que "si bien no existe en esta ciudad plano de mejora y ensanche, se están haciendo los trabajos necesarios para tenerlo en breve", una contestació en absolut clara (282).

De fet, des de la proposta de Garriga del 1866 no s'ha avançat gaire: el 1873, va ser encarregat a Pedro Moreno l'amillament del terme municipal i el 1875, Joan Cortés, arquitecte municipal, i Melcior de Palau, el futur autor del pla d'eixample, van comprovar l'estat d'aquests treballs: aquí es parla de que Moreno fa el "Plànol de la població", una solució semblant a de Caballol -amillament del terme i plànol del casc urbà-, i que, lògicament, no tenia res a veure amb un projecte seriós de reforma i eixample (283). L'Ajuntament, però, immediatament després de

rebre la instància de Sauri, crida Moreno per afegir al seu contracte del 1873 un punt cinquè en el que es diu: "además de los trabajos contratados al Sr Moreno se obliga a entregar al Ayunt. un plano de rectificación y ensanche de la ciudad de Mataró arreglado a las disposiciones contenidas en el n 2 del art 50 del reglamento de 25 de abril 1867 para la ejecución de la ley de 20 junio 1864 relativa al ensanche de las poblaciones y levantado conforme a las indicaciones que la Corporación Municipal tenga a bien hacer, viniendo a cargo de esta los gastos que origine la firma, memoria y aprobación por la superioridad"; i un sisè que contempla: "Asimismo se obliga al Sr Moreno a formar y entregar un plano genral y completo de cloacas tanto en lo referente a nivelaciones como a secciones..." (284).

L'Ajuntament persevera, doncs, en la línia de la irregularitat i la ineficàcia. Moreno, que no havia pogut concloure encara l'amillarament encarregat el 1873, era òbviament incapaç de fer el que li demanaven: la seva reacció primera i quasi última va ser la de demanar un avanç dels honoraris (285): Gregori Arch, immediatament després de conèixer l'encàrrec a Moreno es va manifestar en desacord amb "la forma de proceder con el amillaramiento y con respecto a la formación del plano de ensanche", fonamentalment perquè no se seguien les disposicions vigents i perquè Moreno no tenia "título alguno facultativo bastante, ni responsabilidad para garantir el cumplimiento de los compromisos que contraía". La resposta de l'Ajuntament volia justificar les improvisacions: "por urgencia del caso no se había hecho la convocatoria con las formalidades" necessàries, i les presses aconsellaven oblidar les disposicions i aprovar la

línia d'actuació ja empresa (286).

Però en paral·lel a les confuses gestions de l'Ajuntament, les necessitats s'anaven acuciant en funció d'una situació favorable pel creixement: el 15 d'octubre del 1876, la premsa recull el fet que els jornalers vinguts de València i Aragó en busca de treball el troben immediatament, i el 29 d'octubre s'escriu a "El Mataronés": "Muy conveniente sería que los propietarios de los terrenos lindantes con los huertos de las calles de San Ramón, San Buena-ventura, Camino de Llaveneras y pasaje de Puerto Rico, se pusieran de acuerdo acerca la edificación de aquella porción de terreno donde se podría formar una barriada de gran porvenir. De este modo sería fácil atender a la gran falta de habitaciones que se nota en esta ciudad" (287).

El 29 d'agost del 1876, les expectatives creixents ja havien fet que Gregori Arch presentés instància i plànol per a urbanitzar l'Horta del Lleó, amb la pretensió d'ocupar part de l'espai lliure de la plaça de Cuba: un projecte que va ser rebutjat per Caballol que havia fet plànol "conforme proyectos abrigados por anteriores corporaciones" (288). El 26 de novembre, la "Obrera Mataronesa", que s'havia constituït poc abans, havia "impetrado permiso del Ay. para construir casas para viviendas de los mismos socios" i "El Mataronés", conscient de la inexistència de plànol aprovat, es demanava: "¿qué alineación se dará a las citadas construcciones?" (289). El 24 de desembre del mateix 1876, en un anunci publicat en aquest diari, Sauri Font avisa de la propera "construcción de casas habitación destinadas a producir renta...", un anunci que no pot ser més clar en el sentit de valorar

les expectatives del creixement i, per tant, dels beneficis (290). El 9 de gener del 1877, Joaquim Soler i Jaume Serra presenten una instància a l'Ajuntament: "habiendo adquirido unos terrenos de pertenencia de José Agustí lindantes por el este con la Riera de S. Simón, al medio día con terrenos de los sobrantes del paseo de la playa... y habida consideración a la necesidad que se siente de construir casas para viviendas no han vacilado proyectar construir las en el citado terreno adquirido y de modo que el Ay ceda a los recurrentes las pequeñas porciones de terreno que van marcadas en el plano... comprometiéndose en cambio y por vía de compensación, a proceder a sus costas a la explanación, desmonte y bombeo del paseo público y camino para los carros". A més, "en el plano y memoria unidas a la dicha solicitud va continuado un proyecto de mejora y ensanche de la ciudad por aquella parte de levante, o sea desde las calles del Rabalet y la Habana hasta el mar": un projecte que va ser aprovat per l'Ajuntament -amb la condició de deixar el passeig de mar de 15 metres d'amplada a més d'un camí per carros de 5 metres a la part inferior i l'obligació de proporcionar durant 3 anys l'aigua pels arbres del passeig-, pel comandant de la província marítima i per la companyia del ferrocarril (291).

En el cas d'aquest projecte, l'enginyer del ferrocarril va acompanyar el seu informe amb "un nuevo plano de ensanche por aquella parte de la ciudad, proyectado por el referido ingeniero para armonizar los intereses de la empresa con los comunales": segons la llei, s'havien de sotmetre els projectes a l'aprovació de l'empresa del ferrocarril si s'afectaven els 20 metres de distància a la via i, en aquesta ocasió, es va haver de retirar "la

línea de edificación a la distancia de 13 m de la barra-carri...". El 13 de juliol, Soler i Serra van presentar recurs per variar el projecte: "que se varíe la línea que se les señaló y que forma actualmente el citado paseo, de modo que avance en dirección a la playa, por su extremo lindante con la riera de S.S. 5 m y 2 m por el otro extremo, cuya nueva variación colocará el citado paseo en condiciones de que pueda ser visto en toda su extensión por un observador colocado al extremo bajo de la c. de S. Pedro y solicitan además les ceda el Ay. toda la parte del actual paseo que deje de serlo en virtud de la modificación que se solicita, com justa compensación a la cesión del terreno que hacen para vía pública, en extensión de 10 m para la proyectada c. de Ronda y 5 m para la otra también proyectada contigua a aquella": una petició que va ser aprovada per l'Ajuntament (292).

Les concessions fetes pel municipi en el cas d'aquest projecte s'han de veure en el context general de lloança als propietaris que es decideixen a urbanitzar. "El Mataronés" del 21 de gener del 1877 és prou clar: "Bien sabido es la falta de casas que hay en esta ciudad (293), y la resistencia de muchos propietarios á ceder sus terrenos para urbanizarlos conforme reclaman las necesidades de la ciudad y la salud pública. Hoy, sin embargo, el ensanche de Mataró es ya un hecho, gracias á los desvelos y á la inquebrantable constancia de nuestros consorcios los señores Soler y Serra, que van a emprender cuanto antes la construcción de 39 casas, en los terrenos que eran propiedad de D. José Agustí situados entre la Riera de S. Simón y la fábrica del gas, dando frente á un proyectado paseo de unos 15 m de ancho, y teniendo detrás una carretera de 5 metros, destinada al paso de carros que

lleven escombros procedentes de demoliciones". El diari dóna les gràcies a Agustí, qualificat de "patriota", "por los razonables tratos con que los ha cedido (els terrenys), en contra de lo que generalmente sucede con otros propietarios cuyas exigencias son la causa de que Mataró no haya entrado desde hace tiempo en la senda de mejoras que tanta falta hacen a la ciudad" (294). Plantejament reprès el 22 d'abril: "... van a edificarse un número regular de casas al extremo de la carretera de Llavaneras, poco antes de la Riera de S. Simón. De desear sería que los propietarios de fincas rústicas colindantes con la población se prestaran a su urbanización, al objeto de posibilitar en lo posible el ensanche de la misma". El mateix dia, s'insisteix en la necessitat de construir en funció de l'alta ocupació de les cases: "Nos consta... que una casa de la c. Habana, de 1 solo cuerpo y 1 solo piso, está dando albergue a 30 personas. Lo hacemos público para que se conozca la falta que nuestra ciudad tiene de un ensanche que, a la par que la hermosee, pueda dar cabida en sus edificios a los centenares de personas que a la misma acuden en busca de trabajo y tienen que abandonarla por esta falta, algo sensible en poblaciones tan industriales como la nuestra".

Que els promotors esmentats pel diari acompanyaven el seu "Patriotisme" d'alguna motivació menys noble és quelcom ben evident (295). Tres notícies ens donen una idea: el 18 de novembre del 1877, "El Mataronés" recull que "se vienen abajo las paredes de las casas en construcción de Soler y Serra", una conseqüència més de l'abaratiment especulatiu dels costos que ja havíem vist accentuar-se a l'etapa anterior de creixement; el 7 de juliol del 1878, un anunci d'aquesta promoció al mateix diari no ofereix ja

"casas para viviendas", sinó que aprofitant la bona situació del terreny al davant del passeig assegura que "A precios sumamente módicos se venden solares para edificar casas de recreo y a propósito para el veraneo en el magnífico paseo en proyecto, llamado de la Marina", anunci repetit diverses vegades a partir d'aquesta data; i el 14 de novembre del 1878, Soler i Serra venen part del terreny a Joaquim Viada a 3,30 ptes. / m2, quan havien comprat a 2,46 ptes. / m2, aprofitan així, magníficament, la plusvàlua a la que han contribuït les concessions rebudes per part de l'Ajuntament (296).

A més de Gergori Arch, l'"Obrera mataronesa", Sauri Font i Soler i Serra, altres promotors que iniciaren accions per urbanitzar abans del projecte d'eixample, seguint el corrent d'optimisme del moment, van ser els Llauder: Mercedes de Dalmases, vídua de Llauder, i Lluís Maria de Llauder i de Dalmases (297). La sol·licitud, del 26 de gener del 1877, planteja que "proponiéndose los referidos sres conceder en emphiteusis la pieza de tierra nombrada "la Sitjas" que poseen al extremo occidental de la calle de la Merced, contigua al convento de N. Sra de la Providencia, y urbanizar el referido terreno del modo proyectado en los planos que se acompañan y en los cuales estan trazadas las calles con sus rasantes y las casas o solares así como también la fachada y el interior de tales casas, suplica se sirva el Ay. aprobar los dichos planos, uno de cuyos ejemplares se dirija a la Dirección Gnal. de Carreteras de la provincia, y disponer se lleve a cabo la edificación sin perjuicio de que, si un particular adquiriera dos o más solares no venga obligado a dividirlos como están en el plano ni se le ponga impedimento para levantar pisos y distri-

buir las habitaciones interiores del modo que sea conveniente" (298). El projecte presentat per Mercedes de Dalmases, amb plànol del 20 de desembre del 1876, del mestre d'obres Calixto Freixa, proposava la formació de 3 illes de cases amb carrers d'amplada de 6,80 metres -35 pams- i 102 solars, i incluïa el projecte d'una casa tipus (299) (Fig.106). Llauder va obtenir permís, posteriorment denegat, com veurem, per fer només una illa de cases. Sens dubte, Palau i Cabañes, autors del pla d'eixample, van tenir en compte aquest antecedent -que el mateix Palau havia informat com a enginyer de la província- en el moment de confeccionar el seu propi projecte. Ell era qui havia aconsellat donar només permís per a una de les illes -la de sota del convent de la Providència-, ja que les altres dues podien quedar afectades per la carretera de Mataró a la de Barcelona a Ribas, carretera encara sense traçat definitiu en aquell moment (300).

Durant el mateix mes de febrer del 1877, es produeixen establiments de patis de Teodoro Matas a Josep Arch en la prolongació del carrer de Cuba -uns establiments que seran força conflictius en el futur-, al temps que els anuncis de Sauri a la premsa local ofereixen "perfiles de fachada para obtener de los municipios los permisos de construcción arreglados a la R O de 23 de enero 1872" (301). En definitiva, tot un seguit d'iniciatives que marquen una activitat ben important anterior al plantejament del concurs per a la realització del pla d'eixample.

Durant aquest temps, la ineficàcia de Pedro Moreno -se li va encarregar el plànol de rectificació i eixample el març del 1876- i les actuacions urbanitzadores han fet canviar la línia

d'actuació l'Ajuntament que, sembla ser, ha entrat ja en contacte amb Melcior de Palau per tal que redacti el projecte. El 23 de febrer del 1877, consta que l'Ajuntament ha enviat a Palau "expediente para edificar a instancia de los madre e hijo LLauder juntamente con un plano duplicado para que lo aproveche" (302): encara que l'Ajuntament havia d'enviar a Palau el projecte, ja que com a enginyer del "cuerpo nacional de ingenieros de caminos, canales y puertos de la provincia de Barcelona", devia informar sobre una proposta que afectava la carretera, l'expressió "para que lo aproveche" fa pensar que Palau ja estava realitzant el projecte d'eixample. En tot cas, podem confirmar més endavant el fet segur que els treballs de Palau estaven avançats el mes de juliol del 1877, abans de la convocatòria oficial de concurs per redactar el projecte.

Aquest projecte d'eixample era realment urgent: s'estaven produint iniciatives d'urbanització que convenia controlar globalment. El 17 de febrer del 1877, l'arquitecte municipal Joan Cortés i de Ribera va presentar el projecte de prolongació cap el mar del carrer de Cuba, és a dir, l'obertura del futur carrer Churruca (303) (Fig.97). Cortés deia que es tractava d'"aminorar cuanto sea posible los perjuicios que se irrogan a los vecinos procurando el bien estar de los mismos y el ensanche de la Población, particularmente hacia la parte de O, en cuyo punto radica la fabricación...". La idea de la necessitat de l'eixample és, doncs, clara. El projecte, a més de solucionar el problema de la conducció de les aigües i de calcular les indemnitzacions per les dues cases del carrer de la Mercè que era precis enderrocar, proposa un traçat del carrer de Campeny fins a la prolongació del

carrer d'Iluro: un altre antecedent de fragment del projecte d'eixample que, lògicament, havia d'estar ben present en el moment del treball de Palau i Cabanes.

El 16 de març del 1877, l'Ajuntament es va decidir finalment a formalitzar la situació del plànol d'eixample, coincidint pràcticament amb la publicació del reglament de la llei d'eixample de poblacions de desembre del 1876, aprovat el febrer del 1877. Efectivament, amb les propostes d'urbanització en augment, l'Ajuntament es decideix a donar el pas oficialment correcte: "La comisión de policía urbana examinando los múltiples y variados asuntos que están pendientes de su dictamen, después de un detenido estudio ha creído que su deber y el deber de la corporación municipal exigen de consuno la pronta formación de los planos de ensanche y reforma de la ciudad, a los cuales deben sujetarse las construcciones que se proyectan dentro la dicha zona de ensanche y reforma de la ciudad, así como también alguna de las autorizaciones últimamente concedidas y que revisten el mismo carácter" (304) L'Ajuntament escolleix la comissió d'eixample, tal i com ho exigia la llei del 1876, anuncia la confecció del programa del concurs, seguint les condicions del reglament de la llei, i suspen l'autorització per a la urbanització dels LLauder.

El programa del concurs, aprovat el 7 d'abril del 1877, fixava un termini de formació del projecte de 2 anys "a partir de la fecha de publicación del convenio" (305). Els tràmits, però, seran llargs: el 15 de setembre es coneix l'informe oficial sobre el programa que haurà de ser modificat; l'aprovació és del 22 de desembre del 1877; l'autorització reial per a obrir el concurs es

produeix el 21 de gener del 1878 i la convocatòria a Mataró l'1 de maig d'aquest any: havien passat més de dotze mesos des de l'aprovació del programa per part de l'Ajuntament. El termini que s'obria ara no era de dos anys, com s'havia dit en un principi, sinó de 6 mesos. En un temps tan curt, només es va presentar un projecte, el que mentre tant s'havia estat elaborant: la firma de l'únic treball realitzat porta la data de 3 de novembre del 1878, justament apurant els 6 mesos del termini oficial.

Analitzem ara com, fins aquesta data, el projecte de Palau i Cabanes s'havia continuant realitzant en el clima, ja iniciat abans, d'intensa activitat relacionada amb la urbanització. El 10 de juny del 1877, "El Mataronés" continua el seu elogi dels promotors: "Aplaudimos la resolución tomada por uno de los Propietarios de terreno lindante con la carretera vulgarmente conocida por la del mitg, al acensar aquél para edificación... de esto depende el ensanche, de que tanto necesita nuestra populosa ciudad". El mateix dia es constitueix la "Sociedad cooperativa" "La constructora mataronesa", societat de "producción de capital variable", formada per a un termini de 25 anys, amb el propòsit de construir edificis, "socorrer a las asociados que se inutilicen en las obras o estuviesen enfermos, establecer clases de instrucción primaria, dibujo lineal y demás... comprar artículos de primera necesidad para los asociados, establecer un local de recreo y abrir una caja de crédito", amb una aportació de 60 ptes. per individu, la restricció a "oficiales o aprendices albañiles de almenys-16 anys i la instauració de la raó social "José Vallverdú y Cia". La cooperativa, dissolts els gremis, és la resposta dels mestres de cases modestos a la nova situació que

es planteja amb el creixement anunciat; és l'altra cara de les actuacions d'un promotor com Gregori Arch (306).

Es precisament Arch, en "El Mataronés" del 17 de juny del 1877, qui escriu un ampli article titulat: "Ley municipal, ley de ensanche y de expropiación forzosa", en el que assegura que "Es preciso dar á los Ayuntamientos medios prácticos para que puedan desenvolver y desarrollar todas aquellas obras indispensables á la vida de las localidades y que las circunstancias de la época exijan"; segueix afirmant que "la falta de independencia colectiva é individual que se observa en algunos casos, produce los abusos é impotencia á todo proyecto que, tal vez sería realizable si no afectase más o menos directamente á la conveniencia ó comodidad particular de tal ó cual individuo que, llevado sin duda de un sólido egoismo, no lo imposibilitase por completo. Si el hombre comprendiese la obligación que tiene de servir á esa misma sociedad, y si en lugar de empequeñecerla, contribuyese á facilitar los medios que en beneficio de todos han de ponerse en práctica, no sucedería, como por desgracia sucede, que la perversidad de los unos, el atraso de los otros, la rivalidad de estos, y la sistemática oposición de aquellos á la reforma útil y conveniente, van siempre contra el individuo ó corporación, que con su amor patrio y el apoyo de nuestro beneplácito, busca que no se pierdan ni aniquilen, los justos y humanitarios principios naturales que están grabados en el corazón é inteligencia de todos los hombres que procuran el bien á sus semejantes: por eso cuando nos faltan estos principios de justicia y generosidad, vienen, mal que nos pese, los Códigos fundamentales á consignar el derecho que asiste á esta sociedad de despojar á cualquiera de sus

individuos de la cosa que posea...". encara que, evidentment, "este despojo debe hacerse sin atacar el sacralísimo derecho de propiedad, sin afectarla en nada, pues que es y será la base indispensable de la existencia de la sociedad, de los pueblos y de la familia". Arch defensa el dret a l'expropiació: "pero cuando es de absoluta necesidad la declaración solemne de utilidad pública, formalmente declarada, cesan esas garantías y derechos del propietario á la cosa que posee, indemnizándole previamente en su justo valor. Por esto era preciso que el Gobierno viniese á reformar la ley de ensanche para modificarla, en condiciones más favorables á los Ayuntamientos, dando ciertas reglas diferentes á las expropiaciones y garantías que facilitasen el desarrollo del mismo tan necesarios en algunas poblaciones, especialmente en nuestra ciudad que, gracias al impulso de su celosa autoridad, viene á ser una realidad esa mejora, la que nos alegra por el bien que hemos de reportar todos en general, y muy particularmente la clase obrera, hoy casi proscrita de toda comodidad por la falta de habitaciones".

La retòrica d'Arch acaba subratllant la necessitat del creixement físic, allò que realment l'interessa; poc després de signat l'article, quan el 28 de juny presenta nova sol.licitud per urbanitzar l'horta del Lleó i ocupar amb construccions part de la Plaça de Cuba, l'autor ja no parla dels individus portats per un "sólido egoismo", sinó de la urgència i bondat del creixement: el discurs d'Arch ha estat una preparació de jocs d'artifici; en canvi, la sol.licitud encaixa molt més amb el moment d'optimisme constructiu i expectatives de guanys que hem estat descrivint (307). En el text de la sol.licitud, Arch afirma que es "unánime-

mente sentida y reconocida la necesidad de ensanchar los límites de la presente ciudad, no solo por facilitar el establecimiento y desarrollo de nuevas industrias, si que también proporcionar habitaciones más cómodas y desahogadas en que puedan albergarse y vivir fuera de esos círculos estrechos, y reducidos en que se halla encerrado el proletariado, y mejorar las hoy desconocidas fuentes de su subsistencia...". Segons Arch, el seu projecte milloraria no tan sols "el interés de los habitantes de esta ciudad en general, sino también el del Estado que verá aumentar la riqueza pública" i per tant les quantitats recollides per les contribucions.

Afortunadament, Caballol, qui el 20 de juliol del 1877 informà aquesta "altruista" iniciativa, no es va deixar convèncer pels arguments d'Arch i va proposar "atenerse á lo resuelto... a no ser que de resultas del nuevo plano de ensanche y rectificación que en la actualidad se está practicando, hubiese de sufrir alguna variación el antiguo proyecto, pues de lo contrario hay que sujetarse a aquella alineación dejando el espacio para la conclusión de la plaza de Cuba" (308). Arch va intentar novament, el 1879 (Fig.107), obtenir permís per ocupar la plaça amb cases, però tampoc en aquesta ocasió aconseguí els seus propòsits i va haver d'entrar en una llarga disputa legal per a obtenir la indemnització que ell considerava justa (309).

L'afer Arch-plaça de Cuba il·lumina prou clarament el moment anterior a l'aprovació del projecte d'eixample: un moment en el que s'ha de lluitar amb els drets dels propietaris que fan servir una retòrica formal al temps que intervenen amb duresa en les

situacions que els afecten, un moment en el que les expectatives de creixement accentuen els interessos dels promotors i la necessitat de disposar de regles de joc que facilitin llur actuació. L'informe de Caballol confirma, a més, que aquesta feina, la de preparar les regles de joc que suposa l'eixample, està ja encarregada, "se está practicando". Altra confirmació la dóna un acord municipal del 24 de juliol del 1877. Aquest dia, la societat cooperativa "La Obrera mataronense" presenta una instància -"con ocasión de estarse levantando un plano de ensanche y mejora de la ciudad, al objeto de conciliar los intereses de la cooperativa con los comunales, convinieron verbalmente el esponente y la comisión de ensanche, en que las dichas casas edificables se levantaban sobre la línea que ha de ser prolongación de la calle de Iluro, señalada en el proyecto que se está levantando"- que deixa veure clarament que el projecte d'eixample, mesos abans de la convocatòria del concurs, ja està avançat.

En la discussió, produïda aquest mateix any 1877, sobre l'enderroc d'una casa que Josep Arch "levantó fuera de la línea prolongación de la c. de Cuba" (310), la defensa del propietari és que "se atuvo a la línea señalada y en que no existe plano de ensanche, ni proyecto alguno de alineación aprobado"; mentre que el "Sr García Oliver enteró a dichos S.S. concejales de que el ingeniero de caminos D. Melchor de Palau y el arquitecto D. Emilio de Cabaffes que tienen en estudio y por cuenta de la Corp. Mun. un Proyecto de mejora y ensanche de esta ciudad de Mataró, habían trazado la línea sobre la que debían edificarse las casas de la Prolongación de la calle de Cuba, cuya línea tan luego como fue aprobada por la comisión de ensanche se dió al interesado y a

otros propietarios que construyeron edificaciones contiguas a las del Sr Arch". Els "facultatius" van visitar les obres i, "en vista del plano parcial que tenían levantado", van decidir que "el Sr Arch se había extralimitado cambiando la alineación". Quan poc més tard, el desembre del 1877, Melcior de Palau informa sobre el cas, parla dels "cálculos y planos trazados que guarda el dicente en su poder con otros trabajos referentes al proyecto de ensanche cuyo estudio les está encomendado" (311). Inciat ja l'any 1878, Arch demana que li assenyalin nova línia: que la "trace un facultativo competente y con arreglo a un plano de alineación debidamente aprobado": l'Ajuntament faculta a Cabañes "para que señale la dicha línea con arreglo al plano parcial de aquella zona levantado por dicho arq. y el ing.... con aprobación de la comisión de ensanche" (312).

Tornarem sobre aquesta qüestió que afecta la forma en que es va anar confeccionant el projecte d'eixample: retenim però aquí que, en aquest moment de creixement i abans de la convocatòria oficial del concurs, que no es farà fins l'1 de maig del 1878, el projecte està clarament en marxa, encarregat a dos tècnics -Melcior de Palau, enginyer de camins, i Emili Cabañes, arquitecte- i supervisat per les actuacions d'una comissió d'eixample, una situació, com era habitual, absolutament irregular en vista de la no convocatòria del concurs (313).

Les pressions per a la formalització del pla d'eixample no van cessar: el mateix Josep Arch fa present, poc després del seu afer del carrer de Cuba, "la imprescindible necesidad de que tenga (l'Ajuntament) plano con arreglo a las disposiciones vigentes al

que puedan sujetarse las alineaciones"; el 31 de maig del 1878, el governador civil asegura que "mientras no se presente el proyecto de ensanche de esta ciudad, en la forma prevenida por R O del 21 de enero último (data de l'autorització reial per obrir concurs) no puede otorgarse la aprobación solicitada para la apertura de la expresada calle" (la part sota el carrer de la Mercè del carrer de Cuba); i el 22 de novembre, altra vegada, el governador civil, d'acord amb el dictamen de la Comissió provincial, acorda, en el tema de la casa enderrocada en el Carreró, que "se infringen las calendadas disposiciones administrativas dado que la nombrada ciudad por su importancia y número de habitantes está en el deber, que no aparece cumplido, de tener plano geométrico aprobado para la alineación de sus calles y plazas..." (314).

Cada vegada, les pressions eren més grans i les actuacions urbanístiques i constructives continuaven en marxa sense plànol aprovat. El 10 de març del 1878, "El Mataronés" demana que no sigui permesa "la concesión de permisos de construcción sin que las obras tengan el facultativo competente y sin que a los Planos de fachadas se acompañen los de plantas de los pisos, al objeto de que sean conocidas las distribuciones interiores; decimos esto por los edificios de los que se construyen en la Plaza de Cuba": una qüestió que es relaciona amb la degradació dels tipus tradicionals que s'està produint, com ho veurem més endavant, però que serveix ara per copçar el moment d'un creixement necessitat urgentment de control.

La crisi que recull "El Mataronés" del 17 de març del 1878 -l·listat de 44 poblacions que tenen aturades 119 fàbriques dedicades a la indústria cotonera, 3 d'elles a Mataró- no sembla tenir repercussions clares i duradores en el creixement urbà de la ciutat. El diari indica, el 28 d'abril d'aquell any, que "la necesidad que siente nuestra población de ensancharse, hace que aumenten cada día las nuevas construcciones y de que existan varios proyectos para cuando se halle terminado y aprobado el plano de ensanche ya que todo hace preveer la próxima construcción de un considerable número de casas, opinamos que los que deseen urbanizar sus terrenos harían bien llamando a concurso a las personas competentes en el arte..."; el 29 de juny, el mateix diari anuncia l'obertura d'una fàbrica de teixits de punts i, abans del final del termini de 6 mesos per presentar el projecte d'eixample, Gregori Arch ha establert ja gran part dels patis en els seus terrenys al voltant de la plaça de Cuba. Res sembla aturar un impuls urbanitzador que està acompanyat d'un moment econòmic que no sembla excessivament desfavorable.

Les pressions de tot tipus -recordem també els problemes que es presentaven per portar a terme la reforma del casc per la manca d'alineacions oficials- feien urgent l'aprovació del projecte, almenys l'aprovació provisional per part de l'Ajuntament. Una vegada fracassat els intents que durant tota la segona meitat del segle XIX s'havien produït per confeccionar el plànol de creixement i reforma de la ciutat, ara, una vegada clares les expectatives de creixement i presents ja els inicis d'aquest creixement, era massa tard per fer les coses legalment i amb calma. Des que l'Ajuntament va decidir seriosament fer el projecte d'eixample

fins que es va produir l'acceptació reial del programa del concurs, van passar 11 mesos: els tràmits d'aprovació oficial eren molt lents; i des d'aquella primera data fins que acabava el termini per la presentació de plànols -deixant a part el tema de l'aprovació oficial del projecte-, havien de passar més de 19 mesos, uns mesos, a més, en els quals l'activitat urbanística i constructiva era ja molt important.

L'Ajuntament, després d'una ineficàcia arrossegada durant mig segle, possiblement no podia fer ja altra cosa que encarregar el projecte abans de convocar el concurs i, per tant, abans d'escollir guanyador: així, s'intentava almenys controlar els creixements previs a les aprovacions i que difícilment es podien anar aturant, i s'aconsegua començar a convertir el projecte d'exemple en un instrument operatiu per solucionar el gran nombre de problemes que s'anaven plantejant. Però a més, la solució de l'encàrrec en comptes de la del concurs permetia un més gran control per part de l'Ajuntament, que es feia un "projecte a mida" (315). En definitiva, la gestació del projecte, imbricada en la pròpia realitat del creixement de la ciutat, de la resolució dels problemes i de l'adaptació a interessos ben concrets, ha de servir per entendre els graus de teoria i de possibilisme d'una proposta que no és el resultat de l'anàlisi freda d'una realitat urbana que s'ha de millorar, sinó el producte d'una actuació condicionada per múltiples factors històrics, legals, econòmics... i produïda en un moment en que les diverses conjuntures fan urgents les demandes, inseparables, de sòl industrial i sòl per a habitatges.